

Ulusal Sosyoloji
Sempozyumu

KÜTAHYA I. ULUSAL SOSYOLOJİ SEMPOZYUMU

**TAM METİN BİLDİRİ KİTABI
PROCEEDINGS BOOK**

19-20 EKİM 2023

“YENİDEN SOSYOLOJİ”

ÇEVİRİM İÇİ

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

WWW.SOSYOLOJISEM.DPU.EDU.TR

YENİDEN SOSYOLOJİ

Kütahya I. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı

Ed. Meltem Çelik Dirsehan

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

2023

Bu kitap E-kitap olarak yayımlanmıştır
Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)
Aralık, 2023
<https://sosyolojistem.dpu.edu.tr>

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

ISBN 978-975-7120-47-6

Tüm eserlerin yayın hakkı yazarlarına aittir.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü
Kütahya Ulusal Sosyoloji Sempozyumu

Yeniden Sosyoloji: I. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı, ed. Meltem Çelik Dirsehan,
19-20 Ekim 2023.

ISBN 978-975-7120-47-6

Bildiriler bibliografik referansları içermektedir.
Akademik Yayınlar/ Tam metin bildiri kitabı // Proceedings Book - Proceedings of Kütahya I.st National Sociology
Symposium

1.Sosyoloji-- 2. Sosyal Bilimler -- 3. Akademik Yayınlar—Toplantılar, 2023.
AKADEMİK YAYIMLAR > Sosyal Bilimler > Sosyoloji ve Antropoloji > Sosyoloji

[sosyolojistem@dpu.edu.tr](https://sosyolojistem.dpu.edu.tr) - meltem.celik@dpu.edu.tr - yusuf.sahin@dpu.edu.tr - ozan.aytepe@dpu.edu.tr

İçindekiler

BİLİM KURULU	iii
SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU	iv
SEMPOZYUM PROGRAMI	vi
ÖNSÖZ	1
BİLDİRİLER	3
Nuh AKÇAKAYA, Komplo Teorisi Neden Sosyolojik Bir Teori Olamaz?	5
Fadime AKSEL, Mihrace KARACA EVREN, Rabia SEZGİN, Neval ÇETİN, Göçü Deneyimlemek, Göçü Araştırmak, Göçü Yazmak: Manisa-Turgutlu Örneği	17
Gülçin CEBECİOĞLU, Sosyal Medyada Kadın Fail ve Mağdurun Temsili Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme	37
Mevhibe GÜLTEKİN, Statü, Gündelik Hayat, Yaşam Tarzı Arayışlarında KentSEL Ayrışma	57
Abdulkadir İNCE, Komplo Teorilerinin Sosyolojik Boyutları	83
Rıdvan KADİR, Akışkan Gözetim, Zygmunt Bauman ve David Lyon, Aldatıcı Bir Görünüm Olarak Dijital Hizmetler (Kitap Analizi)	95
Eda KAPLAN, Sosyolojinin Doğuşu Bağlamında Modern Bir Proje Olarak Paris	105
Talip KARAKAYA, Alain Touraine'in "İletişim Toplumu ve Aktörleri" Adlı Eserinde "İletişim" ve "İletişimin Sosyolojik Boyutu"	117
Nur ÖZDEMİR, Dergi Kapaklarının Sosyolojik Analizi: Fedai Dergisi Örneği	127
Hatice ÖZER, Sosyolojik Bağlamda Bilgi ve Mantık	143
Aykut SİĞİN, Türkiye'deki Oyun Sektörünü Sosyolojik Açından Değerlendirmek: Bazı Gözlemler ve Sorunlara Çözüm Önerileri	171
Bahar YOLVERMEZ, "Freelancer" Olmak Kadınların Statüsünde Bir Değişim Yarattı mı? ...	185

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet UYSAL- İstanbul Üniversitesi**
- Prof. Dr. Metin ÖZKUL - Süleyman Demirel Üniversitesi**
- Prof. Dr. Nazmi AVCI - Celal Bayar Üniversitesi**
- Prof. Dr. Ümit AKÇA - Süleyman Demirel Üniversitesi**
- Prof. Dr. Talip KARAKAYA - Dumlupınar Üniversitesi**
- Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK - Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi**
- Doç. Dr. Duygu DOĞAN - Celal Bayar Üniversitesi**
- Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK - Dumlupınar Üniversitesi**
- Doç. Dr. Onur UCA - Mersin Üniversitesi**
- Doç. Dr. Zeynep HİÇDURMAZ - Dumlupınar Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir YAŞAR- Kafkas Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK - Dumlupınar Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK - Dumlupınar Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZER - Uşak Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK - Dumlupınar Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜLTEKİN - Pamukkale Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Orçun GİRGİN - Dumlupınar Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer KÜÇÜK- Balıkesir Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ŞİMŞEK - Bartın Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Veysel BİLİCİ - Kırklareli Üniversitesi**
- Dr. Öğr. Üyesi Zühal ÇİÇEK - Pamukkale Üniversitesi**

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Talip KARAKAYA (Başkan)

Arş. gör. Yusuf ŞAHİN

Arş. gör. Meltem ÇELİK DİRSEHAN

Arş. gör. Dr. Ozan AYTEPE

SEMPOZYUM PROGRAMI

Ulusal Sosyoloji
Sempozyumu

Kütahya I. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu

PROGRAM

19 EKİM 2023 PERŞEMBE

10:00

11:00

12:00

SEMPOZYUM AÇILIŞI

SALON A

SALON B

13:00

I. OTURUM A

Teori I

Oturum Başkanı:

Prof. Dr. Talip Karakaya

13:10

Serdar Nükte, *İbni Haldun'un Metodolojisi ve Sosyal Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme* Bakırçay Üniversitesi

13:30

Eda Kaplan, *Sosyolojinin Doğuşu Bağlamında Modern Bir Proje Olarak Paris*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

13:50

Emine Vuslat Özke, *Oryantalist Perspektifin Altın Çağ Anlatısının Eleştirisi*, Uludağ Üniversitesi

14:10

Dr. Öğr. Üyesi Ateş Ali Altınordu, *Türkiye'de ve Dünyada Din Sosyolojisinin Geleceği*, Sabancı Üniversitesi

14:30 Ara

15:00

II. OTURUM A

Dijitalleşme ve Toplum

Oturum Başkanı:

Dr. Öğr. Üyesi Esra Şık

15:10

Doç. Dr. Onur Uca, *Hesaplamalı Sosyal Bilimler ve Büyük Veri*, Mersin Üniversitesi

15:30

Doç. Dr. Hatice Şahin, *Dijital Sosyolojik Teorinin İmkânı*, Harran Üniversitesi

15:50

Doç. Dr. Aykut Sığın, *Türkiye'deki Oyun Sektörünü Sosyolojik Açıdan Değerlendirmek: Bazı Gözlemler ve Sorunlara Çözüm Önerileri*, Aksaray Üniversitesi

16:10

Rıdvan Kadir, *Akışkan Gözetim Kitap Analizi - Aldatıcı Bir Görünüm Olarak Dijital Hizmetler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

13:00

I. OTURUM B

Modernleşme ve Toplum

Oturum Başkanı:

Doç. Dr. Onur Uca

13:10

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Yaşar, *Neoliberal Küreselleşmeyi ve Müdahaleci Devleti Yeniden Düşünmek*, Kafkas Üniversitesi

13:30

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Ülker Shahavatov, *Sosyolojide Oryantalist Söylem ve Çoklu Modernlikler Yaklaşımı*, Yalova Üniversitesi

13:50

Dr. Öğr. Üyesi Orçun Girgin, *Krizler Çağında Küresel Sorunların Çözümü İçin Modernlik Projesini Yeniden Düşünmek*, Dumlupınar Üniversitesi

14:10

Öğr. Gör. Bahar Yolvermez, *"Freelancer" Olmak Kadınların Statüsünde Bir Değişim Yarattı mı?*, Dumlupınar Üniversitesi

14:30 Ara

15:00

II. OTURUM B

Yeni Kurumsallaşmalar ve İnternet

Oturum Başkanı:

Dr. Öğr. Üyesi Emine Öztürk

15:10

Asiye Kemik, *İnternetin İnsanlar Arasındaki Mesafeyi "Maddi" Anlamda Yakınlaştırıp "Manevi" Anlamda Uzaklaştırması Üzerine Sosyolojik Bir Bakış*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

15:30

Dr. Mehmet Aksoy, *Okulsuz Topluma Doğru (mu)? Lise Öğrencilerinin Açık Liseye Geçişleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi

15:50

Arş. Gör. Dr. Ozan Aytepe, *Muhafazakâr Kadınların Dönüşüm Aktörü Olarak "Örgütlenme" (Teorik Pratik Bir Değerlendirme)*, Dumlupınar Üniversitesi

BİLDİRİ ÖZETİ GÖNDERİMİ İÇİN SON TARİH: 15 AGUSTOS 2023

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

www.dpu.edu.tr

Ulusal Sosyoloji
Sempozyumu

20 EKİM 2023 CUMA

SALON A		SALON B	
11:00	III. OTURUM A Göç Çalışmaları Oturum Başkanı: Doç. Dr. Zeynep Hiçdurmaz	11:00	III. OTURUM B Medya ve Toplum Oturum Başkanı: Arş. Gör. Dr. Ozan AYTEPE
11:10	Fadime Aksel, Arş. Gör. Mirace Karaca Evren, Rabia Sezgin, Neval Çetin, <i>Göçü Deneyimlemek Göçü Araştırmak Göçü Yazmak Manisa-Turgutlu Örneği</i> , Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	11:10	Nur Özdemir, <i>Dergi Kapaklarının Sosyolojik Analizi: Fedai Dergisi Örneği</i> , Selçuk Üniversitesi
11:30	Arş. Gör. Meltem Yıldırım Başoğlu, <i>Göç ve Toplumsal Eşitsizliklerin Yeniden Üretimi: Bourdieu'nun Perspektifiyle Türkiye'deki Göçmen Deneyimleri</i> , Düzce Üniversitesi	11:30	Arş. Gör. Dr. Gülçin Cebecioğlu, <i>Sosyal Medyada Kadın Fail ve Mağdurun Temsili Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme</i> , Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
11:50	Dr. Öğr. Üyesi F. Güzin Ağca-Varoğlu, <i>Ulusötesi Mekân ve Göç Hafızasına Bakış: Berlin Şehitlik Camii, Türk-Alman Üniversitesi</i>	11:50	Melisa Akgün, Sevda Şimşek, <i>Popüler Dizilerde Yan Rollerin Değişmeyen Tipolojisi Muhafazakâr Kadınlar: Ömer Dizisi Örneği</i> , Dumlupınar Üniversitesi
12:10	Arş. Gör. Meltem Çelik Dirsehan, <i>Misafirperverliğin Sınırları: Entegrasyon Bir Ütopya mı?</i> , Dumlupınar Üniversitesi	12:10	Arş. Gör. Yusuf Şahin, <i>Sosyal Medyada Karşı Cepheyi İnşa Etmek: #hilafetistiyoruz Örneği</i> , Dumlupınar Üniversitesi
12:30	Ara	12:30	Ara
14:00	IV. OTURUM A Teori II Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ali Öztürk	14:00	IV. OTURUM B Kadın Emeği ve Eşitsizlikler Oturum Başkanı: Arş. Gör. Meltem Çelik Dirsehan
14:10	Dr. Öğr. Üyesi Hatice Özer, <i>Sosyolojik Bağlamda Bilgi ve Mantık</i> , Uşak Üniversitesi	14:10	Özge Karakaş, <i>Sosyalist Feminist Kuramda Kadın Emeği ve Annelik</i> , Dumlupınar Üniversitesi
14:30	Arş. Gör. Abdulkadir İnce, <i>Komple Teorilerinin Sosyolojik Boyutları</i> , İnönü Üniversitesi	14:30	Dr. Öğr. Üyesi Ebru Açık Turğuter, <i>Kırsal Emeğin Yeni Yüzü Kadın Kooperatifleri: Muğla Örneği</i> , Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
14:50	Arş. Gör. Dr. Nuh Akçakaya, <i>Komple Teorisi Neden Sosyolojik Bir Teori Olamaz</i> , Selçuk Üniversitesi	14:50	Mevhibe Gültekin, <i>Statü Gündelik Hayat Yaşam Tarzı Arayışlarında Kentel Ayrışma: Kayseri'de İki Mahallenin Karşılaştırılması</i> , Hacettepe Üniversitesi
15:10	Batuhan Barış Bulut, <i>Sosyolojik Paradigmalar Açısından Spor</i> , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	15:10	Dr. Öğr. Üyesi Emine Öztürk, <i>Bir Dezavantaj Olarak Yoksulluğun Çeşitli Dezavantajlı Gruplarla Oluşturduğu Örüntülere İlişkin Bazı Notlar</i> , Dumlupınar Üniversitesi
15:30	Prof. Dr. Talip Karakaya, <i>Alain Touraine'e Göre "İletişim Toplumu ve Özellikleri"nin Sosyolojik Boyutu</i> , Dumlupınar Üniversitesi		

SEMPOZYUM KAPANIŞ

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

www.dumlupinar.edu.tr

ÖNSÖZ

Değerli Okuyucular,

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü tarafından 19-20 Ekim 2023 tarihlerinde düzenlenen “Kütahya I. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu”nu gerçekleştirmenin mutluluğunu sizlerle paylaşmak istiyorum. Bölüm olarak da bundan sonra her yıl bu etkinliği hem ulusal hem de uluslararası boyutta gerçekleştirmeyi düşünüyoruz.

Değerli Katılımcılar,

Sempozyum çağrı metninde de belirtildiği gibi: Doğal afetler, göç, salgın, güvenlik, ekonomik bunalımlar gibi büyük çaplı krizler son dönemde sosyolojik çalışmaların gündemine damga vurmaktadır. Bu gündemin türbülansına kapıldığımızda sorunların özellikle günümüzde arttığını görmekteyiz. Sosyoloji özü itibarıyla istisnasız büyük/küçük, global/global krizlerin çözümü için fikirler üretmektedir. İçinde bulunduğumuz belirsizlikler çağında ise hakikat ötesi gündem manipülasyonlarına karşın, krizlerin ve sorunların yeniden üretildiği ve çeşitlenerek arttığı görülmektedir. Herhangi bir konu, kriz, gündem sınırla/n/masına maruz kalmadan “Yeniden Sosyoloji” temasıyla düzenlenen bu sempozyumda, sosyoloji alanında çalışan akademisyenleri, araştırmacıları ve lisansüstü öğrencileri bir araya getirmeyi amaçladığımız etkinliğimizi çevrim içi ortamda gerçekleştirdik. Sempozyumumuza yoğun bir ilgi oldu. Online üzerinden oturumlar halinde iki gün boyunca süren sempozyumda yaklaşık 40 bildiri aşağıda belirtilen konularda sunuldu ve tartışıldı. Bunları genel olarak şöyle gruplandırabiliriz: Sosyal Teori ve Metodoloji, Siyaset Sosyolojisi, Sosyoloji Tarihi, Din Sosyolojisi, Modernleşme, Dijitalleşme, Göç Sosyolojisi, Medya ve İletişim, Kadın ve Emek, Kent Sosyolojisi, Yoksulluk, Spor Sosyolojisi ... vb.

Değerli Okuyucular,

Bu etkinliğin yapılmasında emeği geçen başta Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK’a, Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığına, Üniversitemizin Basın Yayın Müşavirliğine, Bilgi İşlem Daire Başkanlığına, Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığına, Bilim ve Hakem Kurulu Üyelerine teşekkürlerimi sunuyorum. Yine ayrıca; başta değişik üniversitelerin sosyoloji bölümlerinden bildirileriyle katılan öğretim üyelerine, Bölümümüz Arş. Gör. Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN’a, Arş. Gör. Dr.

Ozan AYTEPE'ye, Arş. Gör. Yusuf ŞAHİN'e ve emeği geçen bölümümüzün diğer tüm öğretim üyelerine şahsım ve bölümüm adına teşekkürlerimi sunuyorum. Bir başka bilimsel etkinlikte buluşmak üzere hoşça kalınız.

Saygılarımla.

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Talip KARAKAYA

BİLDİRİLER

KOMPLO TEORİSİ NEDEN SOSYOLOJİK BİR TEORİ OLAMAZ?

Nuh AKÇAKAYA*
Selçuk Üniversitesi

Özet

Bu çalışma, komplo teorilerinin sosyolojik teorinin alanına nasıl sızdığını konu edinmektedir. Buradaki amaç, komplo teorilerinin neden sosyolojik bir teori olamayacağını açığa çıkarmaktır. Çalışma iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta komplo teorilerinin genel karakteri ve toplumsal olayları veya olguları çözümlerken kullanmış olduğu yöntem ve teknikler ele alınmıştır. Burada gerçek komplolar ve gerçekleşen komplo teorilerinin de var olabildiği ifade edildikten sonra, onlara neden saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir. İkinci başlıkta ise sosyolojik teoriye mal olmuş birtakım yaklaşımların, paradigmaların ve doktrinlerin komplo teorileri ile nasıl çeliştiği ortaya konulmuştur. Böylece komplo teorilerinin neden akademik bir yaklaşım olarak görülmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak görülmüştür ki komplo teorileri; toplumsal olay, olgu ve değişimi açıklarken sosyal teorinin pek çok ilkesiyle çelişmektedir. Komplo teorilerinin aşırılığa varan *determinist, çatışmacı, değer yüklü ve makro perspektifinin yanında disiplinlerarasılığı, tarihselciliği, toplumsal özneyi öteleyen tavrı ve tevatüre dayalı metinlerarasılığı* onu sosyolojik teoriden ayırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Komplo Teorisi, Sosyolojik Teori, Bilim İnkârcılığı.

WHY CAN'T A CONSPIRACY THEORY BE A SOCIOLOGICAL THEORY?

Abstract

This study deals with how conspiracy theories have infiltrated the field of sociological theory. The aim of the study is to reveal why conspiracy theories cannot be a sociological theory. The study consists of two main titles. In the first chapter, the general character of conspiracy theories is discussed and the methods or techniques used in analyzing social events and phenomena are discussed. After stating that there may also be real conspiracies and conspiracy theories that have taken place here, it is stated why they should be respected. In the second title, it is revealed how a number of approaches, paradigms and doctrines that have cost sociological theory contradict conspiracy theories. Thus, it has been stated why conspiracy theories should not be considered as an academic approach. As a result, it has been seen that conspiracy theories contradict many principles of social theory when explaining social events, phenomena and changes. The *determinist, confrontational, value-laden and macro perspective* of conspiracy theories, as well as their extreme *interdisciplinary, historicism, attitude that ignoring the social subject and intertextuality based on rumour* distinguish it from sociological theory.

Keywords: Conspiracy Theory, Sociological Theory, Science Denial.

*Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, akcakayanuh@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-1457-1379.

Giriş

Komplo teorileri dünya çapında giderek önemli bir araştırma konusu haline dönüşmektedir (Buhari, 2021). Masonlar, İlluminati, Siyonistler, Tapınak Şövalyeleri gibi ezoterik cemaatlerin yanında NATO, AB, BM, CIA ya da Bilderberg grubu gibi kurumsal nitelikteki örgütlerin, komplo anlatılarında bir fail olarak takdim edildiği binlerce iddiaya rastlamak mümkündür (Akçakaya, 2023b). Hikâyeye göre bu aktörler, toplumların kaderini tayin edecek komploları tertip etmekte, bilhassa değişim ve dönüşümün yönünü belirlemektedir. Hatta farklı ülkelerdeki yapıların hâlihazırdaki biçiminin, bu özneler tarafından oluşturulduğuna dair yaygın bir inanç bulunmaktadır.

Komplo teorileri, sosyolojik teorilerin yaptığı gibi hem değişim ve dönüşümü anlamlandırma hem de toplumsal yapının oluşum dinamiklerini ortaya koyma çabasını içermektedir (Akçakaya, 2023a). Komplo teorilerinin zaman zaman hakikate ve doğru olana temas etme şansı olsa da (Basham & Dentith, 2018) yaygın akademik görüşe göre bunların gerçekliği ortaya çıkarma güçleri çok zayıftır ve sosyal konuları ele alma şekilleri bilimsel açıdan oldukça sorunludur (Karaosmanoğlu, 2019). Fakat yine de komplo teorileri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sosyolojinin alanına sızmakta ve sosyolojinin söz söylediği alanlarda iddialar serdetmektedir.

Komplo teorileriyle ilgili yaygınlaşan akademik çalışmalar, bu anlatıların bilimsel bilginin alanına nasıl sızdığını güçlü bir şekilde ele almamakta, bilhassa sosyolojik teoriyi, komplo teorilerine karşı savunmamaktadır. Bu durum iki farklı teorik yaklaşımın gittikçe iç içe geçmesine neden olmaktadır (Başaran, 2020). Söz konusu gerçeklikten hareketle bu çalışma, komplo teorilerinin sosyolojik teorinin alanına nasıl sızdığını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, komplo teorilerinin neden sosyolojik bir teori olamayacağını açığa çıkarmaktır.

Komplo Teorilerinin Genel Mantığı Üzerine

Bugün hayatın hemen her alanına ilişkin bir komplo teorisine rastlamak mümkündür. Gıdalar, seçimler, uzaylılar, kazalar, yangınlar, kıtlıklar, toplumsal olaylar veya bunlara benzer pek çok önemli husus, bir komplo hikâyesi ile açıklanabilmektedir (Goldberg, 2003). Her ne kadar hikâyelerin çokluğu, bunların özgün anlatılar olduğuna dair bir yanılgıya sebebiyet verse de komplo teorilerinin birbirleri ile aşırı benzerliklere sahip

olduğu görülmektedir. Bu benzerlik, yararlanılan kaynaklarda, hikâyelerin içerisindeki öznelere ama özellikle de tercih edilen mantıkta kendisini ele vermektedir.

Komplo teorilerinin kurgulanma veya toplumsal gerçekliği ele alma biçimindeki mantığa bakıldığı zaman, farklı teorilerde bazı ortak özellikler söz konusudur. Barkun'un da (2003) ifade ettiği gibi komplo teorileri, tikeller arasındaki ilişkiyi ele alırken üç temel ilkedен hareket eder. Burada *hiçbir şey görüldüğü gibi değildir* (i), *hiçbir şey tesadüfi değildir* (ii) ve *her şey birbiri ile bağlantılıdır* (iii) şeklindeki üç temel varsayım üzerinden çözümlenmeler yapıldığı görülmektedir. Elbette ki her bir teorisyen bu ilkeleri açık olarak deklare etmez, ancak teorisyenlerin şeyleri ele alma biçimine bakıldığı zaman, bu ilkelerin pek çok teorisyenin temel mantık çerçevesini oluşturduğu anlaşılmaktadır (Akçakaya, 2023a).

Komplo teorilerinin diğer mantıksal özelliği ise *cui bono* [kimin yararına?] prensibidir. Teorisyen, komplo olduğunu düşündüğü bir olayı anlamlandırmak için bu soruyu sorar. Buna göre istenmeyen bir olayın sonucunda, birileri fayda sağlamışsa, söz konusu olay fayda sağlayan kişiler ya da kurumlar tarafından düzenlenmiştir (Osborne, 1999). Bu mantıksal ilke, polisiye vakalardan bazılarının faillerini bulmak adına kullanışlı olsa da sadece bu soru ile hareket etmek bizi her zaman doğru sonuca götürmeyebilir. Nitekim istenmeyen bir olayın sonucunda, tesadüfi olarak birilerinin beklenen ya da beklenmeyen bir fayda sağlaması pekâlâ mümkündür (Karaosmanoğlu, 2009).

Cui bono sorusu üzerinden fail bulma iddiasını taşıyan komplo teorisyeni determinist bir yanılgıya düşer. Buna göre bir şeyden fayda sağlayan kişi her zaman o şeyin sorumlusu olarak görülür. Öte yandan komplo teorisyenlerinin determinist yönü sadece burada ortaya çıkmaz. Dünyayı 5 büyük ailenin yönettiğini iddia etmek ya da insanlık tarihini şekillendiren asli olayların her zaman bir komplo olduğunun düşünülmesi determinist yanılgının tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydınlı, Kurubaş, & Özdemir, 2017). Komplo teorisyenleri bu türden ilkelerle hem geçmişi hem de günümüzü anlamlandırmaya çalışır. Hatta tarihin olağan akışı içerisinde, komplolarla oluştuğu düşünülen bazı toplumsal gelişmelerin kendini tekrar etme biçiminden yola çıkılarak, sözde tarihsel yasalar keşfedilir (Akyol, 2017).

Teorisyen bu yasaların gelecekte de işleyeceğini, bazı toplumsal durumların her zaman bir komplo sonucunda oluşacağını ifade eder. Türkiye'de yönetici elitlerin tamamının Batı'nın kuklası olduklarına veya Batı'nın kimi isterse seçimlerde onların iktidara

geleceğine dair bir iddia, siyasetin yasalarını keşfettiğini iddia eden komplo teorisyenlerinin dile getirdiği önermelerden sadece bir kaçıdır. Popper'in (1998) anladığı biçimi ile bu düşünce şeklinin adı *tarihselciliktir*. Komplo teorisyenleri tarihin sürekli tekerrür halinde olduğunu söyleyerek, bu tekerrür biçimlerinin komplolar için de geçerli olduğunu iddia eder. Ancak tam da bu noktada Popper, tarihsel olayların biricikliğini savunur ve tarihin herhangi bir yönünün ve biçiminin yasalaştırılamayacağını ısrarlı bir şekilde belirtir.

Komplo teorisyenlerinin tarihselci çözümlere düşkünlüğü, onların birer pozitivist olarak görülmesine neden olabilir. Ancak komplo teorisyenleri pozitivist mantıkla uyumlu olmayan bir esneklik ile çözümlerini gerçekleştirir. Hatta onlar, birtakım determinist ilkeler edinseler bile, çoğu zaman postmodern düşünce tarzı ile daha uyumlu anlatılar inşa ederler (Keyes, 2019; McIntyre, 2019). Dolayısıyla komplo teorisyenleri tarihselciliğe olan düşkünlüklerinden dolayı bir yerdendir pozitivist ilkelerini benimserken, bir yerdendir de postmodernizmin görecelik nosyonunu temel bir metodolojik doktrin haline getirirler. Bu açıdan ekonomik determinizmden kaçtığını iddia eden ve postmodern felsefe ile uyumlu eserler veren eleştirel teori ile komplo teorisi birbirine benzetilir (Heins, 2007; Latour, 2004).

Komplo teorilerinin diğer mantıksal özelliği de dünyayı kategorik olarak algılamaktır. Burada insanlar veya yönetimler için *mutlak iyi* ya da *mutlak kötü* şeklinde kategorik bir yaklaşımın sunulduğu görülmektedir. Manici dünya görüşü olarak da sunulan bu perspektif (Buhari, 2021), toplumsal çözümler için değer yüklü bir şekilde yapılmasını ve söylemlerin çoğu zaman hamaset üzerinden inşa edilmesini koşullandırmaktadır. Yönetenlerin genelde komplocu olarak sunulduğu bu iktidar teorisinde (Nefes, 2010; 2021), mutlak kötülük yöneticilerin hanesine yazılır. Yönetilenler ise komploların bir mağduru olarak mutlak iyi kategorisine yerleştirilir.

Dünyanın mutlak iyilerden ve mutlak kötülerden oluştuğuna dair bir yaklaşım, zalim ve mazlum arasında sürekli bir çatışma olduğunu ve zalimin zalimlikten asla vazgeçmeyeceğini imlemektedir. Komplo teorisyenleri, toplumsal dünyayı çatışmalardan ibaret görme konusunda çatışmacı Marksist teoriden çok daha radikal iddialar serdetmektedir. Çünkü Marksizm çatışmanın rasyonel gerekçelerini ortaya koyma iddiasını içerirken, komplo teorisyeni çatışmanın zeminini salt şeytani bir amaç üzerinden tanımlar (Başaran, 2020).

Komplo hikâyelerinin bir diğer önemli özelliği de onların tevatüre dayanan metinlerarasılığıdır. Yanlış olduğu ortaya konulan veya yanlışlığı ispatlanmasa da yine komplo teorisi niteliğinde olan pek çok metin, başka teorisyenler tarafından ısrarla kullanılır. Hatta bu metinler çoğu zaman önemli ve prestijli metinler olarak takdim edilir. Tarihsel süreç içerisinde üretilen bazı komplocu metinlerin, daha sonra farklı komplo teorilerinde de kullanılması, bu anlatıların basit bir taklitçilikten müteşekkil olduğuna dair bir izlenimi ortaya koymaktadır (Karaosmanoğlu, 2019; Akçakaya, 2023b). Gerçekten de bu tekrarların sayısı tesadüfi olamayacak derecede fazladır. Buradan komplo teorisyenlerinin farklı metinleri farklı olaylara tekrar tekrar uyarladıkları anlaşılmaktadır.

Komplo teorileri metinlerarasılığı katı bir şekilde yansıtmakla beraber, disiplinlerarasılığa da fazlaca önem verir. Bilhassa Barkun'un (2003) *süper komplolar* dediği komplo teorilerinin içerisinde, geçmişte olan veya gelecekte olması muhtemel hadiseler bir komplo olarak görülür. Dolayısıyla, uzaylılardan ilaçlara veya askeri darbelerden toplumsal olaylara kadar pek çok fenomen geniş çaplı bir komplonun ürünü olarak düşünülür. Bu durum doğal olarak komplo teorisyeninin hayatın hemen her alanına ilişkin bir çözümleme yapmasını koşullandırır. Farklı uzmanlık alanlarında söz söylemek mecburiyeti komplo teorisyenini ister istemez interdisiplinerliği ilke edinen bir aktör haline getirir. Bu durum teorisyenlerin kendi anlatılarında makul olmayan bir ölçüde disiplinlerarasılığı sahiplenmelerine neden olmaktadır (Aydınlı, Kurubaş, & Özdemir, 2017). Burada uzmanlık alanı şeklinde ifade edilen akademik iş bölümüne, zimmi bir meydan okumanın olduğu görülür. Dolayısıyla komplo teorisyeni bazen bir sosyolog, bazen bir istihbaratçı, bazen de bir genetik bilimci olur.

Komplo teorilerinin önemli bir diğer sorunu da onların çözümleme birimlerine yaklaşım tarzındadır. Teorisyenler araştırma nesnesine bakarken, tıpkı sosyal bilimciler gibi bir dizi ikileme karşı karşıya kalırlar. Burada bilhassa makro ve mikro dengesini kurmak, sosyal bilimlerde olduğu gibi komplo teorilerinde de önemli bir açmaz olarak görünmektedir. Komplo teorisyenleri çözümledikleri olaylara karşı aşırı makro bakmak eğilimindedir (Akçakaya, 2023a). Bu makro perspektif bazen birbirinden farklı tarihsel periyotların, bazen birbirinden farklı toplumların, bazen de birbirinden farklı aktörlerin aynı zeminde düzlenmesine neden olur. Dolayısıyla komplo teorisyeni kendi argümantasyonu doğrultusunda şeyleri düzlemekte ciddi bir beceriye sahiptir.

Komple teorilerinde toplumsal aktörlerin etkisi neredeyse hiçbir zaman dillendirilmez. Bu durum, değişim denilen sosyolojik gerçekliğin tepeden inme bir şekilde kompolar vasıtasıyla yapıldığına dair örtülü bir iddiayı içermektedir. Toplumsal değişim süreçlerinde kurumların ve komplocu olmayan aktörlerin varlığı genelde göz ardı edilir. Hatta toplumsal öznenin tarihsel süreç içerisindeki pozisyonu tamamıyla görmezden gelinir. Bunun içindir ki Fransız ihtilali gibi büyük olaylar bile bir gurup seçkin örgütün işi olarak görülür. Bu anlatıların içerisinde, birilerinin değişim denilen sosyolojik olguda etkinliğinin olması demek, onların komplocu olarak görülmesi demektir. Zira komple teorilerinde, sıradan insanların değişim sürecindeki etkisine çoğu zaman temas edilmez.

Bütün bu sorunlu yaklaşımlara rağmen komple teorisyenlerinin bazı hadiseleri önceden görebilme veya komple olan ama resmi otoriteler tarafından gizlenen olayları ortaya çıkarabilme yeteneklerinin olduğu söylenebilir (Buhari, 2021). Dolayısıyla yaygın akademik görüş, komple teorisyenlerinin yöntem açısından sorunlu bir mantık örgüsüne sahip olduğunu iddia etmesine rağmen (Karaosmanoğlu, 2019); neredeyse hiçbir çalışma, komple teorilerinin gerçekleri tespit etme ihtimalinin olmadığından söz etmez. Ancak gerçekleri tespit etme güçlerinin gayet zayıf olduğu dile getirilir. Bu durum dolayısıyla, komple teorisyenlerinin sansür edilmemesi ve onların iddialarının ciddiye alınması gerektiği vurgulanmaktadır (Räikkä & Basham, 2019).

Komple Teorileri Neden Sosyolojik Bir Teori Olamaz?

Sosyolojinin kurumsallaşmaya başladığı ilk günden itibaren her bir paradigmanın sosyolojik müktesebata çeşitli katkılarının olduğunu söylemek mümkündür (Ritzer & Stepnisky, 2013). Çeşitli yaklaşımlar literatüre önemli katkılar sunsa da bu çözümleme biçimlerinin aşırılığa varan yönleri, sosyoloji tarihi içerisinde sürekli olarak eleştirilmiştir. Bugün geldiğimiz noktada, pek çok teorik yaklaşımın zayıf yönlerinin altı çizilmekte, hatta bazı yöntem ve teknikler neredeyse tamamıyla reddedilmektedir (Jenks, 2023). Günümüzde farklı sosyoloji anlayışlarının ve yaklaşımlarının olması bir tarafa, artık sosyolojik teori içerisinde pek çok eğilimin olgunlaştığını söylemek mümkündür. Bu noktada özellikle bazı paradigmalara ciddi ölçüde hesaplaştığı, aşırılıklardan vazgeçildiği ve bilhassa temel dikotomiler üzerinden bir uzlaşmaya gidildiği söylenebilir.

Sosyolojinin en tartışmalı paradigmaları genelde ilk dönem sosyoloji anlayışının içerisinde yer alır (Wallance & Wolf, 2013). Burada makro bakış açısını ve determinist ilkeleri benimseyen klasik sosyoloji anlayışının, daha sonra Chicago ekolü tarafından ciddi bir şekilde eleştirildiği görülür (Çetin, 2017). Hatta bu eleştiri biçiminin yeni bir aşırılığı doğurduğuna inanılır. Fenomonoloji, etnometodoloji, dramaturji veya sembolik etkileşimcilik gibi farklı akımların toplumsal özneyi görmezden gelen yaklaşımları, önemli ölçüde eleştirdiği bilinir. Hatta bu yaklaşımlar, sistem denilen nosyonu görmezden gelen tavrından dolayı, yeni türden bir aşırılık olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan mikro yaklaşım, kendinden önceki yaklaşımlara olan itirazları bağlamında da oldukça ciddiye alınmıştır.

Sosyoloji tarihi içerisinde çatışmacı kuramın, yapısal işlevselciliğin ve nihayetinde makro bakış açısının hem toplumsal aktörü küçümsemesi hem de toplumsal dünyayı salt bir çatışmadan veya dayanışmadan ibaret görmeleri ciddi bir şekilde eleştirilmiştir (Ritzer & Stepnisky, 2013). Sosyal teori bu aşırılıklarla hesaplaşmış olsa da komplo teorileri başlığı altında zikredilen toplumsal gerçekliği kavrama biçiminin, bu türden bakış açılarını sürdürdüğü ve bireyi ötelemeye devam ettiği görülmektedir (Nefes & Romero-Reche, 2020). Üstelik komplo teorisyenlerinin Durkheim'ci (2023) bakış açısının vurguladığı *dayanışmayı* veya Parsons'ın (2022) altını çizdiği *düzen* nosyonunu ciddiye almadıkları, toplumsal dünyayı hemen her zaman çatışma ve kaos gerçekliği ile okudukları görülmektedir. Doğrusu bunlar toplumsal dünyanın olağan süreçlerinden biridir. Ancak toplumsal dünyayı salt bir çatışma veya salt bir dayanışma alanı olarak okumak, zayıf bir sosyolojik yaklaşımı temsil etmektedir (Wallance & Wolf, 2013).

Komplo teorileri ve sosyal teori arasındaki bir diğer farklılık da onların epistemolojisi ile alakalıdır. Komplo teorilerinin sosyolojik teorinin aksine birikimsiz ilerlediği görülür. Sosyolojik teori kendisinden önce oluşan muhalefet şerhlerini ciddiye alırken, komplo teorileri kendinden önce dillendirilen aksi iddiaları pek ciddiye almaz. Bilakis teorisyenler, kanıtları seçmek ve konu ile ilgili sanki daha önce hiçbir şey söylenmemiş gibi davranmak eğilimindedir (Aydınlı, Kurubaş, & Özdemir, 2017). Bu açıdan bir teorisyenin başka bir teorisyen tarafından eleştirildiği ya da önceden dillendirilmiş komplo iddiasının tamamıyla reddedildiği bir durumu görmek neredeyse imkânsızdır. Bunun yerine komplo teorisyeni kendi teorisinin itibarını artırmak adına başka komplo teorisyenlerine sürekli atıf yapar (Akçakaya, 2023a). Hatta zaman zaman atıf yapmadan

metinlerarası bir tarzda kurgular gerçekleştirilir. Dolayısıyla komploculuk geleneğinde eleştirel ve birikimli ilerleyen bir süreçten bahsetmek pek mümkün değildir.

Komplo teorilerinin postmodern teorinin şeyleri görecelileştirme eğiliminden fazlaca etkilendiği bilinmektedir (Alpay, 2017). Burada komplo teorilerinin resmi akademik duruşu itibarsızlaştırmak adına postmodern argümanları ciddi bir şekilde benimsediği anlaşılmaktadır (Keyes, 2019). Bu hikâyelerde bir yerden hâkim akademik anlayış tarafından üretilen meta anlatılar yıkılırken, diğer yerden de komplo teorisyeninin kendi büyük anlatılarını inşa ettiği görülür. Objektifliğin veya genel geçer bilgi anlayışının kendisine muhalefet eden teorisyen (Keeley, 2018), buna rağmen kendi anlatılarını sorgulanamaz hale getirir. Hatta yer yer katı bir determinist ilişki kurarak ve değer alanından yola çıkarak, bu determinist ilişkinin sorgulanmasını imkansız hale getirir. Mutlak iyiler ve mutlak kötüler olarak kategorize ettiği toplumsal dünyada onun yaklaşımlarını ve yöntemlerini sorgulayanlar genelde *aklı yıkanmış* veya komplocularla ortak çalışan *işbirlikçiler* olarak tarif edilir (Karaosmanoğlu, 2019, s. 120). Oysaki bilimsel teorilerin mutlak iyi ve mutlak kötü şeklindeki bir ayrıma genelde yer vermediği bilinmektedir (Aydınlı, Kurubaş, & Özdemir, 2017).

Komplo teorilerinin değerden bağımsız hareket etmek gibi bir iddiası olmasa da çoğu zaman resmi açıklamaların objektif olmadığından yola çıkarak kendi hikâyelerini kurgularlar. Öyle ki hâkim akademik duruşu, öznel olmakla veya birilerinin çıkarı için çalışmakla suçlarlar. Bir yerden objektiflik iddiasını taşıyan teorisyen, diğer yandan da kamusal iyiliğin peşinde olan ve söylediklerinin aslında hepimizin iyiliği için olduğunu iddia eden aktör olarak karşımıza çıkar. Ancak onun değer yüklü çözümleme biçimleri, nesnelliğe bir meydan okumayı içerir. Komplo teorisyeninin sahiplendiği bu zimmi öznellik, onun hikâyelerini kurgularken hermenötik bir anlayışa yaslandığını göstermez. Çünkü teorisyen tamamıyla pozitivistlik veya meta anlatılarına meydan okumuş değildir. Tam tersine komplo teorileri, başkalarının büyük anlatılarının yıkılması adına işlevsel bir araç olsa da kendi büyük anlatılarını inşa etmekten geri durmaz.

Komplo teorisyeni Hermenötik bakış açısında savunulduğu gibi öznenin pozisyonuna ve anlamlandırma sürecine genelde itibar etmez. Burada toplumsal öznenin inşa etmek, anlamlandırmak ve itiraz etmek gibi kabiliyetlerinin olduğuna inanılmaz. Kitle psikolojisi olarak ifade edilen ve yapısalcı formasyonla uyumlu olan bir görüş, komplo teorisyeninin hayatı yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayırmasına neden olur. Hikâyeye göre

yönetenler, komplolar marifetiyle yönetilenleri her zaman istediği kıvama getirir. Dolayısıyla sıradan aktörler, genelde anlamlandırma ve herhangi bir oluş sürecine etki etme becerileri düşük kimseler olarak görülür ve küçümsenir (Akçakaya, 2023a). Dolayısıyla burada sağlıklı bir hermenötik de söz konusu değildir. Çünkü özneye inanılmaz. Fakat yine de komplo teorisini, yeri geldiğinde postmodernizmin ve yorumsamacılığın esnek yönlerini kullanır yeri geldiğinde de pozitivist yöntemle üretilen grand teorilere öykünür. Bu durum genelde farklı yöntemlerin güçlü değil, zayıf yönlerini tercih etmek suretinde gerçekleştirilir.

Komplo teorisyenleri sosyolojik araştırmalarda olduğu gibi niceliksel ve niteliksel veriler üzerinden hareket edebilir. Fakat tikel ve tümel arasında kurmuş olduğu ilişkide örneklemin genelde sorunlu bir şekilde seçildiği anlaşılır (Tolstoyevski, 2020). Burada bilhassa mantıksal safsatalar marifetiyle, akıl yürütmelerin kaygan bir zemin üzerinden gerçekleştirildiği görülür (Alpay, 2017). Hatta çoğu zaman verilerin çarpıtıldığı veya zorlama anlamların çıkarıldığı bilinir. Üstelik tümevarımsal bir mantıksal süreçle yanlış öncüller üzerinden bol miktarda önermeler türetilir. Bütün bunlar komplo teorisyeninin, bilim insanlarından veya toplum felsefesi alanında mesai tüketen aktörlerden farklı bir akıl yürütme sürecini benimsediğini gösterir. Dolayısıyla aynı ontolojik gerçeklik üzerinden çözümleme yapan komplo teorisyenleri ve bilim insanları hem yöntem açısından hem de epistemolojik kaynaklar açısından birbirinden farklılaşır.

Sonuç

Komplo teorileri sosyoloji gibi toplumsal olay, olgu, değişim, iktidar, yönetim veya sınıf gibi hususları ele alan anlatılar olmasına rağmen, birçok noktada sosyolojik teori ile ayrılmaktadır. Sosyoloji tarihinde makro bakış açısının, çatışmacı yaklaşımın, postmodernizmin, tarihsel sosyolojinin ve değer yüklü sosyoloji anlayışının sorunlu yanları ile yüzleşilmiş olmasına rağmen, komplo teorilerinde bu metodolojik tavırların izlerini sürmek halen mümkündür. Üstelik komplo teorileri her bir paradigmanın genelde en sorunlu yanlarına talip olarak, bilimsel açıdan oldukça şaibeli sonuçlar üretmektedir. Postmodern teorinin her disiplini tehdit ettiği bir dönemde, sosyolojinin veya diğer disiplinlerin kendisini koruması gerekmektedir. Hatta komplo teorilerinin zararlı yönleri ile mücadele etmek açısından sosyolojik formasyonun bütün boyutları ile tartışılması ve

ortaya konulması gerekmektedir. Bu durum sosyolojik teori içerisindeki zayıf yönlerin komplo teorileri ile benzerliklerinin açığa çıkmasına hizmet edebilir. Dolayısıyla komplocu bakış açısının veya sorunlu sosyoloji anlayışlarının birbirine benzerliklerinin bu noktada ortaya çıkması umulabilir.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, N. (2023a). *Türkiye’de komplo zihniyeti: Söylemler, aktörler ve eğilimler üzerine bir araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Akçakaya, N. (2023b). Türkiye’de Komplo Teorileri: Temalar, kökenler ve kaynaklar üzerine bütüncül bir soruşturma. *Mülkiye Dergisi*, 47(4), 1191-1224.
- Akyol, T. (2017). *Bilim ve yanılgı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın siyaseti yalanın meşrulaştırılması, hakikatin önemsizleşmesi ve hileli akıl yürütme teknikleri*. İstanbul: Destek.
- Aydınlı, E., Kurubaş, E., & Özdemir, H. (2017). *Yöntem kuram komplo Türk uluslararası ilişkiler disiplininde vizyon arayışları*. İstanbul: Küre.
- Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic visions contemporary America*. London: University of California Press.
- Basham, L., & Dentith, M. R. (2018). The Psychologists’ conspiracy panic they seek to cure everyone. M. R. Dentith içinde, *Taking Conspiracy Theories Seriously* (s. 79-94). New York: Rowman & Littlefield.
- Başaran, B. (2020). *Komploculuğun tarihi Avrupa düşüncesinde komplo teorileri*. İstanbul: Lejand.
- Buhari, Ö. K. (2021). *Komplo teorileri epistemoloji, bilgi sosyolojisi, psikoloji ve siyaset bilimi kapsamında*. İstanbul: İnsan.
- Çetin, E. (2017). *Gündelik hayata sosyolojik bakmak*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Durkheim, E. (2023). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İzmir: Cem Yayınevi.
- Goldberg, R. A. (2003). Conspiracy theories in America: A historical overview. P. Knight içinde, *Conspiracy Theories in American History An Encyclopedia Volume 1 A-L* (s. 1-14). Amerika Birleşik Devletleri: ABC CLIO.
- Heins, V. (2007). Critical theory and the traps of conspiracy thinking. *Philosophy & Social Criticism*, 33(787), 787-801.
- Jenks, C. (2023). *Temel Sosyolojik dikotomiler*. Atıf.
- Karaosmanoğlu, K. (2009). Bir komplo söyleminden parçalar: Komplo zihniyeti, sıradan faşizm ve new age. *Kültür ve İletişim*, 1(12), 95-126.
- Karaosmanoğlu, K. (2019). *Komplo teorileri disiplinlerarası bir giriş*. İstanbul: İletişim.
- Keeley, B. L. (2018). Of conspiracy theories. D. Coady içinde, *Conspiracy Theories The Philosophical Debate* (s. 45-60). New York-Londra: Routledge.
- Keyes, R. (2019). *Hakikat sonrası çağ günümüz dünyasında yalancılık ve aldatma*. (D. Özçetin, Çev.) İzmir: Delidolu.
- Latour, B. (2004). Why has critique run out of steam? from matters of fact to matters of concern. *Critical inquiry*, 30(2), 225-248.
- Mcintyre, L. (2019). *Hakikat sonrası*. (M. F. Biçici, Çev.) İstanbul: Tellekt.
- Nefes, T. S. (2010). *Towards a sociology of conspiracy theories: An investigation into conspiratorial thinking on dönmes*. Canterbury: Universty of Kent (Doktora Tezi).

- Nefes, T. S. (2021). Dünyada ve Türkiye’de komplo teorilerini anlamak. *Cogito*(103), 15-24.
- Nefes, T. S., & Romero-Reche, A. (2020). Sociology, social theory and conspiracy theory. M. Butter, & P. Knight içinde, *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (s. 94-107). New York: Routledge.
- Osborne, E. W. (1999). Cui bono? an economic model of conspiracy theories. *74th Annual Western Economic Association Conference*.
- Parsons, T. (2022). *Toplumsal eylemin yapısı*. (N. Nirven, & A. Bölükbaşı, Çev.) İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Popper, K. R. (1998). *Tarihselciliğin sefaleti*. (S. Orman, Çev.) İstanbul: İnsan.
- Räikkä, J., & Basham, L. (2019). Conspiracy theory phobia. J. E. Uscinski içinde, *Conspiracy theories and the people who believe them* (s. 178-186). New York: Oxford University Press.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2013). *Sosyoloji kuramları*. (H. Hülür, Çev.) De Ki Basım Yayım.
- Tolstoyevski, I. (2020). *Safsatalar ansiklopedisi akıl yürüt(eme)menin kısa tarihi*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Wallance, R. A., & Wolf, A. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (L. Elburuz, & M. R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı.

GÖÇÜ DENEYİMLEMEK, GÖÇÜ ARAŞTIRMAK, GÖÇÜ YAZMAK: MANİSA-TURGUTLU ÖRNEĞİ[≈]

Fadime Aksel* , Mirace Karaca Evren** , Rabia Sezgin*** , Neval Çetin****
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Özet

Türkiye’de 1950’lili yıllardan günümüze durmaksızın süren iç göçün günümüzdeki görünümüne odaklanan bu çalışmada, göçü deneyimleyenler için göçün ne ifade ettiği, nedeni ve nasıl Turgutlu örneği üzerinden araştırılmıştır. Sosyolojik olarak göçü başlatan, sürdüren ve anlamlı kılan itici ve çekici faktörlerin rolü, Turgutlu özelinde etkileri, gerçekleştirilen görüşmelerle anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışma, sorumlu araştırmacının göçü bir yaşam deneyimi olarak deneyimlediği Manisa-Turgutlu’da etnografik bir çalışma olarak kurgulanmış ve yürütülmüştür. Nitel araştırma teknikleri kullanılarak veriler toplanmıştır. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış 8 görüşme, içeriden bakarken göçü sürdüren güncel gerekçelere, göç sürecinde yeni patikalara ve bilindik izlere itici-çekici faktörler çerçevesinde anlamaya odaklanmıştır. Sorumlu araştırmacının deneyimleri ile harmanlanan veriler çok yönlü bir çalışma ortaya konmasını sağlamıştır. Ayrıca göçün tarihsel süreçte mekânı nasıl değiştirdiği ve yine aynı tarihsel süreçte göçün nasıl değiştiği de bulgular arasında yerini almıştır. Göçün sınırlarının giderek genişlediği günümüzde bu çalışmada tarihsel süreçte Manisa-Turgutlu’da yaşanan göçü ve ortaya çıkardığı değişimin sınır ötesine taşıdığı güncel tezahürlerine odaklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Göç, İç Göç, İtme-Çekme Teorisi, Etnografi.*

EXPERIENCEING MIGRATION, RESEARCHING, WRITTING MIGRATION: THE CASE OF MANISA-TURGUTLU⁼

Abstract

In this study, which focuses on the current appearance of internal migration, which has continued non-stop since the 1950s in Turkey, what it means for those who experience migration, why and how migration is investigated through the example of Turgutlu. The role of push and pull factors that initiate, sustain and make the migration meaningful sociologically has been tried to be understood through the interviews. The study was designed and conducted as an ethnographic study in the Turgutlu District of Manisa Province, where the principal researcher experienced

[≈] Bu çalışma “Kırsaldan Kente Göçün Sosyo-Ekonomik Sebepleri ve Sonuçlarına İçeriden Bir Bakış: Manisa-Turgutlu Örneği” başlığı ile TÜBİTAK 2209-A projesi olarak yürütülmüştür.

*Lisans öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, fadimeaksel81@gmail.com

** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, miracekaraca@mu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-4565-3200.

*** Lisans öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, rabiasezgin@icloud.com

**** Lisans öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, nevalcetin4@gmail.com

⁼ The study was also has been submitted as a TUBITAK 2209-A project with the title "An Inside Look at the Socio-Economic Causes and Results of Migration from Rural to Urban: The Case of Manisa-Turgutlu".

migration. Qualitative method was used in the study .8 semi-structured interviews included the current reasons for immigration, new pathways and familiar traces in the migration process within the framework of push and pull factors. The data blended with the experiences of the principal investigator provided a versatile study. In addition, how migration has changed the place in the historical process and how migration has changed in the same historical process has also taken its place among the findings. In this study, it is aimed to share the migration experienced in Manisa Turgutlu district in the historical process and the current manifestations of the change it has brought about.

Key words: *Migration, Internal Migration, Push and Pull Theory, Ethnography.*

Giriş

Göç toplumsal yapıyı çok yönlü etkileyen insanların bir arada yaşama süreçlerine çeşitli etkileri nedeniyle toplumsal sonuçları olan bir insan eylemi/hareketliliğidir. Bu eylemi şekillendiren toplumsal yapı, üretim biçimi, iklim, savaş/çatışma gibi çeşitli etmenler insanların temel ihtiyaçlarını (yeme-içme, barınma, güvenlik, kendini gerçekleştirme vb.) karşılayacakları daha iyi bir yaşam umuduna ilişkin beklentileridir.

İnsanlık tarihi boyunca tüm dünyada daha iyi besin, barınma kaynaklarına erişim, iklim koşulları ya da insanlar arasındaki ilişkiler ya da devlet politikalarından kaynaklanan çeşitli huzursuzluklar ve sorunlar insanların göç etmeleri için gerekçelerini oluşturmuştur. Özetle daha iyi yaşama umudu olarak adlandırabileceğimiz tüm bu etkenler modern kapitalist toplumlarda göçün bir toplumsal gerçeklik olarak yerini almasıyla sonuçlanmıştır. Göçün sık rastlanır bir olgu haline gelmesi, modern devletler için hem ülkelerin kendi içinde gerçekleşen iç göçün hem de ülkeler arasında gerçekleşen dış göçün kontrol altında tutulması hedefini ortaya çıkarmıştır. Modern kapitalist ekonominin ihtiyaç duyduğu işgücü için insan kaynağını sanayileşmenin başlangıcından bu yana göç sağlamaktadır. Modern ulus devletlerin değişken göç politikaları, göçün ne zaman istenir, ne zaman istenmez hale geldiği, göçün kısa/uzun vadeli toplumsal sonuçları, ayrıca bireysel bir eylemden kitlesel bir eyleme uzanan karmaşık yönleri göçün çok katmanlı yapısının anlaşılması/açıklanması amacıyla sosyoloji tarafından konu edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Göç dalgaları geçmişten günümüze toplumsal yapıyı ortaya çıkardığı değişimleri, gelişmeleri, hareketliliği ile birçok alanı etkilemektedir. En eski toplumsal olgulardan biri

olan göç sebebiyet verdiği yeni sorunlarla günümüzde de en çok araştırılan konulardan biridir. Göç nedenleriyle olduğu kadar ortaya çıkardığı sonuçların kapsamıyla da oldukça önemlidir. Göçü bir kurtuluş olarak gören göçmenlerin göç ettikten sonra yaşadıkları kentlerde karşılaştıkları konut sorunu, işsizlik, ekonomik yüklerin artması, yoksulluk gibi çeşitli sorunlar kişilerin göçe karşı olan bakış açılarını etkilemektedir.

Sanayi Devrimi'nin sonrasında yaşanan kentleşmenin insanlık tarihinde en önemli dönüşümlerden biri olduğunun altını çizen Tekeli bu dönüşümün Türkiye'de 1948'de başladığının ve oldukça hızlı deneyimlendiğinin altını çizer. (Tekeli, 2008: 96). Bu durum kapitalist kentleşmeyi mümkün kılan insan gücünün kentlere göçü ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle işlevsel olarak kapitalist ekonomi politikalarında göçün rolünün anlaşılması göçe hem makro hem de bireyler üzerinde yarattığı etkileri görme imkânı taşıyan mikro boyutlarıyla ele almakla mümkündür. Göçün sosyo-ekonomik sebepleri ve sonuçlarının araştırıldığı ve göç etmiş bireyler ile yapılan bu çalışmada bir deneyim olarak göçün sebepleri kadar sonrasındaki sorunlar ve göçmenlerin göç sonrasında göçe ilişkin yeni algıları, yeni şartları gibi ortaya çıkan durumlara ilişkin bakış açıları da ortaya konmuştur. Turgutlu özelindeki iç göçün sebepleri ve sonuçlarının sosyo-ekonomik boyutlar bağlamında incelendiği bu çalışmada toplanan veriler doğrultusunda da görülmüştür ki söz konusu göç deneyimi için itici ve çekici faktörler çerçevesinde incelenebilir. Bu doğrultuda iç göç olgusuna, öncelikle Türkiye'de iç göç deneyimi bağlamında sonrasında Turgutlu'da iç göç konusu özelinde odaklanılması planlanmaktadır.

1. Göç

Göç, insanlık tarihi boyunca çeşitli nedenlerle gerçekleşen mekânın, yaşanan yerin değişimine dayanan bir insan hareketliliğidir. Barınma, giyinme, yeme-içme gibi temel ihtiyaçların doğadan karşılandığı ve insanların vahşi doğayla iç içe olduğu dönemlerde göç için en önemli unsur insanların can güvenliklerini sağlaması olduğu düşünülür. Hem yiyecek, su kaynakları bulabilme hem de doğadaki yırtıcılardan korunma için insanların göçebe bir hayat yaşamakta olduğu ve bu yaşam tarzının değişiminin ancak Tarım Devrimi ile mümkün olduğuna inanılır. Tarım Devrimi ile insanların yerleşik hayata geçmeye başladığı ve bununla birlikte bir dizi değişimin zincirleme bir şekilde geldiği

düşünülür. Bunlar; tarımsal üretim, fazla ürünün depolanması, artı ürünün değişim süreçlerine sokulması gibi önemli değişimlerdir. Bu değişimler aynı zamanda insanların, kendileri için elverişli şartları buldukları bölgeyi yaşanabilir hale getirme çabasının bir sonucudur. İnsan doğa arasındaki bu kadim mücadele modern çağa gelene değin göçün en önemli sebeplerinden biri olagelmıştır. “İnsan, ancak yirminci yüzyılda doğa ile iş birliği sonucu doğaya başat olmanın yollarını bulmuştur” (Childe, 2001: 54). İnsanlık tarihinde göç daha iyi yaşam şartlarının aranmasına bağlı olarak çeşitli rotalar oluştururken modernleşme süreci ile bu rotalar da yön değiştirmiştir.

Tarım Devrimi sonrasında köklü bir değişime imza atan Sanayi Devrimi modernleşme olarak anılan sürecin ekonomik ayağıdır. Etkileri 15.ve 16.Yüzyıllarda başlayan modernleşme günümüze uzanan uzun soluklu bir değişim sürecidir ve insanlığın gündelik hayat pratiklerinde pek çok değişikliğe yol açmıştır. Aydınlanma, Coğrafi Keşifler, Bilim Devrimi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı ekonomik, siyasal, kültürel, bilimsel ve teknik gelişmeler önce Batı Avrupa'da sonrasında yayılarak dünya genelinde etkisini göstermiştir. “Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi geleneksel toplumsal düzen türlerinin tamamından eşi görülmedik biçimde sökü� çıkarmıştır. Modernliğin getirdiği dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları açısından önceki dönemlere özgü değişim biçimlerinin çoğundan daha etkilidir” (Giddens, 1998: 14) İnsanlık tarihinde iki büyük devrim olarak işaret edilen Tarım Devrimi gibi Sanayi Devrimi de yeni üretim bir biçimi ortaya çıkarmakla kalmamış insanların gündelik hayat pratiklerinde büyük ve köklü değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Keşfedilen, insan yaşamına açılan yeni mekânlar, sanayi kapitalizmi ile ön plana çıkan ilk sanayi kentleri akın akın göç almıştır. “Göç işgücünü, üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak, mekân organizasyonunun yeni koşullara uyumunu sağlar” (Tekeli, 2008: 18) ve böylelikle kentlerin “modern insanın habitatu” (Park, 2016:39) haline gelmesinde en önemli rolü ise göç üstlenmiştir. “Sanayileşmenin İngiltere'de buhar gücüyle çalışan makinenin icadı ile başlaması akabinde, Amerika'daki ekonomik ve teknolojik gelişme, göç hareketleri paralelinde hız kazanmıştır” (Kanbir, 2022:352). Bu anlamda göç bir insan hareketliliği olarak birden fazla rol üstlenmiş, insanların yeniden organize olmasının çeşitli biçimleri göç sayesinde mümkün olmuştur. “Göç toplumsal gelişimin bir motorudur. Her dönemde göç yerleşik toplumları şekillendirmiş ve toplumsal gelişmelerini belirlemiştir. İleri sanayi ülkelerinin hepsi gelişmeleri ve hatta yasayabilmeleri için göçe ihtiyaç duymuşlardır. Göç alımı bu ülkelerin belli bir hızda

büyümesi, demografik dengelerini kurabilmesi ve gelişimini devam ettirmeleri için zorunlu bir unsurdur” (Tekin, 2011: 44).

Göçün gerçekleşmesinde öne çıkan motivasyonlar; daha iyi bir yaşam umudu, eğitim, sağlık, sosyal adalet ve hukuk gibi temel haklara ilişkin beklentiler, işsizlik, savaş, dışlanma, eşitsizlik gibi insanca yaşama engel faktörlerden kaçınmak sıralanabilir. “Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle daha kaliteli ve daha rahat yaşam alanlarına doğru yönelmelerin başlaması göçe başka bir boyut kazandırmıştır” (Günay, vd., 2017: 38). Göç ile yaşanan mekânın değiştirilmesi de göçmen için sorunların göç ile biteceği anlamına gelmemiş, göçmenler için kentte yeni ve kronik daha büyük sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir sonraki başlıkta iç göç ve iç göç sonrasında ortaya çıkan bu yeni sorunlara yer verilmiştir.

1.1. İç Göç ve Türkiye’de İç Göç

Göç kendi içerisinde bazı başlıklara ayrılır; dış göç, iç göç, beyin göçü, zorunlu-mecburi göç, gönüllü göç gibi. Günümüzde Türkiye de daha önce deneyimlenmemiş pek çok yeni sorunu beraberinde getiren yoğun dış göç dalgası her ne kadar literatürün gündeminde olsa da Türkiye özelinde göç her zaman en önemli gündemlerden biri olmuştur. Türkiye’nin kendi içinde yaşadığı iç göç, zorunlu göçler, Türkiye’den önce Almanya’ya ardından protokol imzalanan diğer Avrupa ülkelerine verilen dış göç, Türkiye’ye komşu ülkelerde yaşanan savaş, işgal ve iç çatışmaların etkisiyle alınan dış göçler gibi ülkenin yakın tarihine bakıldığında göçün ne kadar önemli bir yer işgal ettiğine önemli bir kanıttır. Ancak yeni kurulan ulus devletin sanayileşmeye, ‘gelişmeye’ çalıştığı 20. Yüzyılın ilk yarısı sanayileşme için gerekli kaynak arayışı ile şekillenmiştir. Bu kaynaklardan en önemlisi insan emeğidir.

Gelişmiş ülkelerde yaklaşık iki asır önce başlayan sanayileşme ve kentleşme hareketleri, ülkemizde ancak 1950’li yıllardan sonra başlayabilmiştir. Sanayileşme hareketleri sonucunda, çok önemli oranda nüfus önce en yakın yerleşim merkezlerine, daha sonra ise gerek iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi ve gerekse de toplumun sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan gelişme kaydetmesi sonucunda belli başlı metropol alanlara yığılmıştır (Altuntepe, 2008 :1589).

Bu kapsamda iç göç ülkelerin kendi sınırları içerisinde gerçekleşen insan hareketliliğidir. İç göç konusunda unutulmaması gereken önemli bir nokta ülke sınırları içerisinde

gerçekleşmesinin kolaylaştırıcı yönleridir. 1950'ler sonrasında artış gösteren sanayide gelişme ve kentsel alanlarda genişleme kırsalda yaşayan ve tarımın makineleşmesi ile iş gücüne duyulan ihtiyacın azalması sonucunda bu kesimdeki insanların kentlere yani yeni iş olanakları olan sanayi bölgelerine göç etmelerine sebep olmuştur. “İnsanların ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleri olarak tanımlanan çevresel, ekonomik, sosyolojik, siyasal ve kültürel yönleriyle karmaşık bir olgu olan iç göç olgusu hem toplum hem birey hem de işletmeler üzerinde olumlu etkilerin yanı sıra olumsuz etkiler de meydana getirmektedir” (Çelik-Murat, 2016:2014). Göç, Türkiye tarihinde 1950'li yıllarda büyük sıçrayış göstermiş ve takip eden 1970'li- 1980'li yıllarda da hız kesmeden devam etmiştir. 1990'lı yıllarda artan terör olayları ile tekrar hız kazanmıştır. Diğer büyük dalgalar ise 2000'li yıllardan sonra sürmeye devam etmiştir. Türkiye genelinde göçün en önemli sebepleri arasında ekonomi, sosyal imkânlarla erişim, yaşam hakkı, güvenlik gibi konular bağlamında kendini göstermiştir.

Esasen yeni yaşam, yeni şans ve olanakların arayışı olarak adlandırılabilir olan bu hareketlilik eğilimi modern Türkiye'nin günümüzdeki toplumsal fotoğrafını oluşturmaya doğru ellili yıllardan itibaren görece bir sürekliliği de beraberinde getirmekteydi. Bu süreçte giderek artan bir nüfus kırsal alanlardan büyük yerleşim birimlerine doğru hareketlilik göstermiştir (Doğan, 2018:107).

Günümüzde küresel ölçekte değişen tarım dinamikleri, neoliberal tarım politikaları ile kırsal alanların çözülmesi devam etmektedir. Bu çözülme günümüzde de göçün sürmesinin başlıca sebebidir. Tarımda insan gücüne duyulan ihtiyacın düşmesi sonucu işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Tarımla uğraşanlar için aylık düzenli bir kazanç olmaması, tarımda çalışanlar için net bir kazanç olmaması, ailenin kalan üyelerinin eğitim, iş olanaklarının sınırlı olması gibi pek çok sebep göçü etkilemektedir. Aynı zamanda çocuklarına iyi bir eğitim aldırabilmek için göç etmeleri sosyal yapı olarak da kentlerin insanlara daha iyi bir yaşam sunduğunu destekler nitelikte bir sebeptir. Bu nedenle denilebilir ki; kentlerin eğitim, sağlık hizmetleri, ulaşım gibi insanın refah düzeyini artıran etmenler göçü etkilemiştir. Sanayileşmeyle birlikte ekonomik problemler yaşayan kırsal kesim halkı yaşam koşullarındaki olumsuzluklar eklenince büyük oranda göçe yönelmiştir (Gürlevik, 2014).

Kitleler halinde yaşanan göçler kentlerde yığılmalara ve yeni kentsel sorunlara yol açmıştır. Bu sorunların en başında konut sorunu yer alır. Engels, konut sorununu “kapitalist üretim biçimi sonucu ortaya çıkan sayısız ikincil kötülüklerden biri” olarak

tanımlar (Engels, 2020). Konut sorunu Türkiye’de kontrolsüz iç göçün en önemli sorunlarından biri olan gecekondulaşmayı, çarpık kentleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Kentlerde yaşanan göçlerin sebep olduğu bir diğer sorun ise “yedek iş gücü ordusu” yani bir diğer ifade ile işsizliktir. Kentlerde yaşanan yığılmalar, kent ihtiyaç fazlası insan emeğinin kentlerde yığılmasına, bu da işsizliğe yol açmıştır. Ucuz işgücü, fazladan mesai ücreti ödemediği çalıştırma, esnek çalıştırma gibi birçok işçi haklarını yok sayan pek çok uygulamanın temelinde yedek işgücü olgusunun önemli bir payı olduğu sıklıkla vurgulanır. Tüm bu sorunların toplandığı ortak küme hiç şüphesiz yoksulluk olgusudur. “Dünyada gittikçe artan gelir dağılımı eşitsizlikleri ve işsizlikle birlikte daha sık yaşanmaya başlanan ekonomik krizler nedeniyle yoksulluk giderek artmaktadır. Derinleşen bu olgu kentlerin mekânlarına da farklı boyutlarıyla yansımaktadır” (Beyazıt, 2020:2968). Bütüne bakıldığında yaşanan sorunların sebepleri ve sonuçları birbirine bağlı bir şekilde geliştiği görülebilir.

Kentte yaşanan tüm insani krizler günümüzde halen kente göçün sürdüğü gerçeği çerçevesinde bu çalışmanın göçü anlamak için kurduğu problemin güncelliğine işaret eder. Sürmekte olan iç göç olgusunu besleyen nedenler nelerdir? Göçe iten sebepler, beklentiler nelerdir ve kente göç sürecinin sonunda bu nedenler, beklentiler nasıl karşılığını bulur?

1.2. Türkiye’de İç Göçler Bağlamında İtme-Çekme Kuramı

Modernleşmenin yayılması süreci Batı Avrupa’nın yaşadığı bu köklü değişimin çoğunlukla benzer sorunlarla ithali anlamına gelmiştir. Özellikle kentlere yaşanan göç modernleşmenin evrensel sonuçlarından olmuştur. Modernleşmenin Anadolu coğrafyasına ulaşması Osmanlı döneminde gerçekleşmiş dolayısıyla ilk etkilerin görüldüğü 18. Yüzyıl ile birlikte toplumsal hareketlilik Osmanlı Devleti içerisinde de artmıştır. Özellikle liman kentlerinde, ticaret yoğun ilişkilerle birlikte bu ilişkilerin en çok yoğunlaştığı kentlerde hareketlilik göze çarpar. Bu kentler aynı zamanda kapitalist ilişki örüntülerinin de ilk içselleştirildiği mekânlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nu siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan çözülmeye götüren bu süreçte ekonomik dönüşümün izleri belirgin bir şekilde göze çarpar. “Bu yüzyılda mekânsal düzeyde göze çarpan değişiklikler, modern kapitalist bir toplumun oluşum sürecinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve politik

dönüşümlerle yakından ilişkiliydi; toplumsal örgütlenmenin dönüşümü, fiziki çevrenin yeniden biçimlenmesini de beraberinde getirmekteydi” (Kaygalak, 2008: 9).

Osmanlı'nın son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde tarımda iki tip işletme dikkat çekmektedir. Ağaların işletme sistemi ve büyük işletmelerdir. Büyük işletmeler (kapitalist işletmeler) Adana, Ege ve Trakya bölgelerinde yoğunluktadır. Diğer bir işletme tipi ise 1948'lerde kurulan modern devlet çiftlikleridir. Küçük işletmeler de birer kapitalist işletme olmak için traktörleri olanlarla ortaklık yapmış, toprak satın almışlardır. Toprak alırken birçok işletme kredi kullanmıştır. Bu kredileri ödeyemeyen işletmeler iflas etmiştir ve bazı yörelerde tarım, büyük işletmelere kalmıştır. Bu durum da yine tarımın da kapitalist güçlere kalmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan modernleşmek için traktör gibi makineler, aletler alan çiftçiler borçlarını ödeyemeyince topraklarını kaybetmişlerdir. Topraklar belirli büyük işletmelere geçerken nüfusun yoğunluğu ya şehirlere göç etmiş ya da tarım işçisi olmuştur. Tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne geçişin yani toprak yetersizliği ve makineleşme yüzünden göç edenlerin en önemli göstergesi kırsal nüfusunun yıllar içindeki değişimidir (Şahin, 2015: 49-51).

Bağımlı kentleşme modeli kapsamında Osmanlı kentlerinin kapitalistleşen ilişkilerle tanışarak bu yeni ilişkilerle uyumlanma sürecine dikkat çeken Kaygalak (2008), bu sürecin 1950'lili yıllarda kentlerde daha görünür bir hal aldığına işaret eder. 50'ler Türkiye'sinde yoğunlaşan tarımda makineleşme ve kentlerdeki sanayileşme ile kentler kırsalda yaşayan insanları kendisine doğru çekmeye başlamıştır. Bunu en iyi ifade edebileceğimiz kuram ise kesinlikle itme-çekme kuramıdır.

Kapitalist sanayileşme ile ortaya çıkan kentleşmenin temel kaynağı olan göçler yoğunlukla Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de itici/çekici faktörler üzerinden kuramsal olarak açıklanmıştır. İtici/ çekici faktörler de göçmenin içinde bulunduğu mekânın ve göç ettiği mekânın şartlarının göç etme kararına etkileri bakımından incelenmesi söz konusudur. Özellikle kapitalist sanayileşmenin ortaya çıkardığı tarımsal üretimde yaşanan çözülmenin yeni üretim biçimi için gerekli iş gücüne kaymasına olanak tanıyan bu çözülme milyonlarca insanın daha iyi yaşamak için kentlere göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle göç kuramları için tarımda yaşanan çözülme, makineleşme ile daha az insan emeğine gerek duyularak tarımsal üretimin gerçekleştirilebiliyor oluşuna bağlı olarak kırsal alanda ortaya çıkan işsizlik, geçinme/gelir sorunları gibi çeşitli

ekonomik sebepler başta olmak üzere göçe ivme kazandıran başlıca itici sebepler olarak işaret edilebilir.

Diğer taraftan göç yalnızca itici faktörlerle açıklanamaz. Göç edilecek nihai hedefin göçü kolaylaştıran yönlerine vurgu yapan çekici faktörler tamda bu noktada devreye girer. Çekici faktörler olarak tanımlanan bu faktörlere göre kırım itici özelliklerinin aksine iş imkanları, düzenli gelir umudu, eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerine ulaşma konusunda kentlerin sunduğu kolaylıklar kente göç etmede önemli motivasyon kaynaklarıdır. Bir insan hareketliliği olarak göçün yaşanılan yerden kaynaklanan itici sebeplerle ya da varış hedeflerinin çekici sebepleriyle açıklanması göçle ilgili araştırmalardan sıklıkla başvurulan yollardan biridir. "İtici ve çekici güçler yaklaşımına göre göçü etkileyen en önemli değişkenler; istihdam fırsatı ve gelirdir. İşsizlik ve düşük gelir gibi unsurlar bireyleri itici bir şekilde, istihdam fırsatları ve yüksek gelir gibi unsurlar da çekici olarak etkiler" (Çelik, 2006: 166).

Özetle bu kurama göre kentlerin sahip olduğu imkânlar nedeniyle insanları kendisine doğru çektiğine inanılırken kırsalda yaşanan tarımın makineleşmesi de işsizliği arttırdığına ve insanları itmeye (iş imkânlarının olduğu yerlere yani kentlere) başladığına inanılır. Bu da kapitalistleşmeye başlamış, insan gücüne ihtiyaç duyan, işçi arayan kentler için avantaj haline gelmiş ve iş/düzenli gelir arayan insanlar için göç eylemini gerçekleştirecek gerekli motivasyonu sağlamıştır. Ancak iç göç; köklü ve kronik yeni sorunlar üretmiş, özellikle kentsel sorunları doğurmuş ve göç sebep-sonuçlarını dönüştürmüştür. Özellikle kırsal yoksulluğun yerini alan kentsel yoksulluğun, işsizliğin göçe ilişkin hayal kırıklıkları yaratan başlıca sorunlar olduğu söylenebilir.

1.3. Turgutlu

Ege Bölgesi'nde İzmir'e dolayısıyla İzmir Limanı'na olan yakınlığı/konumuyla dikkat çeken bir ilçe olarak Turgutlu İlçesi Manisa İli sınırlarında, Ege Bölgesi'nde yer alan ilçelerden biridir. Geniş tarım arazilerine sahip olan Turgutlu kentleşme düzenini de buna göre belirlemiştir. Gediz ovası içinde yer alan tarım arazileri halkın temel geçim kaynağını oluşturduğundan ilçenin yerleşim düzenini belirleyen önemli bir faktör olmuştur. Turgutlu konumu itibarıyla hem tarımsal faaliyetlerde hem de sanayi üretim biçimlerinin birlikte yer aldığı ilçelerden biridir. Gediz ovası çevresinde konumlanmış olan ilçe İzmir'e

olan yakınlığı sayesinde hem sanayi hem de tarım ürünlerinin ticareti ile de ön plana çıkmaktadır.

Tarihsel süreçte İzmir Limanı'na yakın diğer tüm tarım alanları gibi ticarete katılan bir yerleşim yeri olarak Turgutlu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Kasaba olarak kaynaklarda yerini almıştır. "Batı Anadolu Bölgesinin, özellikle de İzmir ve yakın çevresinin tarihiyle ilgili araştırmalarda da görülebileceği gibi Kasaba, eskiden beri önemli, güzel ve kalabalık bir ziraat, ticaret ve sanayi beldesi olmuştur. Bu özellikleri ile çok farklı coğrafyalardan insanları kendisine çekmiş, onlara rahat ve huzurlu bir hayat sunmuştur" (Turgutlu Belediyesi, 2023).

Günümüzde de üretim biçimlerinin bir aradalığı nedeniyle iş konusunda sunduğu "imkanlar" göç alan bir yerleşim yeri olarak Turgutlu'yu ön plana çıkarmaktadır. Günümüzde tarımsal üretim, Pamuk, tütün, üzüm, domates, zeytin, biber gibi birçok farklı türler üzerinden ilerler ancak tarımsal üretimin gözde ürünü üzümdür. Türkiye'nin üzüm alanındaki ihracatının büyük bir kısmı Turgutlu'dan karşılanmaktadır. Yerel halkının büyük bir kısmı tarımı temel geçim kaynağı olarak benimsemiştir ve sürdürmeye devam etmektedir.

"Turgutlu'nun Manisa'ya uzaklığı 30, İzmir'e uzaklığı ise 45 km'dir" (Turgutlu Kaymakamlığı, 2019). Manisa'ya bağlı bir ilçe olmasının yanı sıra İzmir'e olan yakınlığı dolayısıyla iki şehrin de uzantısı olan bir mekân üzerine kurulu olması iki kentin ekonomik olarak bağlanmasında da rol oynamasında etkilidir. Manisa'nın tarım şehri olması özelliğini, İzmir'in ise sanayi kenti olma özelliğini almış ve kendi içerisinde bunu harmanlamış bir ilçedir. Hem dışarıya göç veren hem de kendi yoğun göç alan bir yerdir. Kendi içinden (köylerinden) aldığı göçler oldukça fazladır. Bu göçlerin yanı sıra çevre ilçelerden, illerden ve kendine uzak olan diğer illerden de göç almaktadır. Sanayi sektörü, inşaat sektörü gibi enformel alanlarda çalışacak işçi göçünü oldukça fazla almaktadır. Turgutlu'nun gerek konumuna gerekse sosyal yapısına bakıldığında iç içe bir toplumsal yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yöntem ve Araştırma Süreci

Çalışma, sorumlu araştırmacının da göçü deneyimlemiş olması sebebi ile etnografik bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı çalışmada dendencye odaklanmak amaçlanmıştır. Çalışmanın evrenini Manisa ili, örneklemini ise Turgutlu İlçesi oluşturmaktadır. Araştırmaya Turgutlu'ya göç etmiş, 18 yaş üstü, Turgutlu'nun merkez mahallelerinde yaşayan tüm bireyler dâhil edilmiştir. 8 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Etnografik bir çalışma olarak kurgulanması sebebi ile de gözlem notları, sorumlu araştırmacının Turgutlu hakkındaki deneyim ve bilgileri, saha günlükleri gibi unsurlardan da yararlanılmıştır. Bu çalışmanın odağını görüşmelerden elde ettiğimiz veriler oluşturmaktadır. Görüşmelerle elde edilen verilerin yazıya geçirilmesinin ardından betimsel analiz ile analiz edilmesine karar verilmiş, analiz sürecinde 2 temel tema belirlenmiştir. Temel Haklara erişim başlığında; Sağlık Hizmetlerine Erişim, Sosyal İmkânlar, Eğitim İmkânları gibi alt temalara yer verilirken ikinci tema da ekonomik imkanlara ve bu ekonomik imkanların da kişinin hem bir gelir hem de statü sembolü olarak meslek/iş edinme deneyimlerine odaklanılmıştır.

Çalışmanın verileri 2022 yılı Nisan- Aralık ayları arasında gerçekleştirilen görüşme, gözlem ve sorumlu araştırmacının bir yaşam deneyimi olarak göç deneyimi üzerinden elde edilmiştir. Araştırmanın evreni; Manisa-Turgutlu, örneklemini ise; Turgutlu'nun tüm merkez mahallelerinden oluşmuştur. 18 yaşının üzerinde, Turgutlu'ya göç sonucunda yerleşen (özellikle kendi köylerinden) bireylerin kartopu örnekleme ile seçilmesiyle oluşmuştur. 8 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Saha araştırmaları sırasında Turgutlu'nun tüm merkez mahalleleri gezilmiştir.

Araştırma sürecinde saha da kolaylaştırıcı etmenlerin başında kentte belediye de görevli bir görüşmeci ile görüşme gerçekleştirilmesi gelmektedir. Söz konusu görüşmeci kendisinden sonra gelen görüşmeciler için farklı görüşmecilere ulaşılması için destek sağlamıştır. Araştırmanın saha sürecinde kolaylaştırıcı bir diğer unsur olarak da araştırma sürecinin yürütücüsünün Turgutlu'da yaşıyor olmasıydı. Diğer taraftan araştırma sürecinin en önemli zorluğu toplumda artan güvensizlik nedeniyle zaman zaman araştırma sürecinin güvensizlikler nedeniyle görüşmenin kayıt altına alınması ve görüşülmesi konusundan çekimser bir tutumla karşılaşılmasıdır.

3. Bulgular

No	Yaş	Cinsiyet	Göç Etmeden Önce Yaşadığı Yer	Eğitim Durumu	Medeni Durumu	Mesleği	Göç Ettiği Yıl
G1	40	Kadın	Musacalı	İlkokul	Evli	Ev emekçisi	2008
G2	43	Erkek	Musacalı	Ortaokul	Evli	Çiftçi	2009
G3	39	Erkek	Çampınar	Üniversite	Evli	Çiftçi	2013
G4	54	Kadın	Avşar	İlkokul	Evli	Ev emekçisi	2007
G5	59	Erkek	Akköy	İlkokul	Evli	Çiftçi	2001
G6	51	Kadın	Derbent	Ortaokul	Evli	İşçi	2004
G7	46	Kadın	Musacalı	İlkokul	Evli	E-ticaret	1999
G8	32	Erkek	Avşar	Lise	Evli	İşçi	2011

İç göç sanayileşen-modernleşen tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kentleşmenin ve sanayileşmenin temel kaynağı olmuştur. Göç alan, büyüyen bir kentsel mekân olarak Manisa Turgutlu’ya göçün de benzer sonuçlar çıkardığı savunulabilir. Çalışma için gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler göç etmiş bireylerin göçe bakış açılarını ve sebeplerinin derinlemesine ortaya konulmasını amaçlamıştır. Bu sebeple araştırmanın nitel verilerinden elde edilen bulgular iki başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar:

1. Ekonomik İmkânlar/İş İmkânları
2. Temel Haklara Erişim (Sağlık Hizmetlerine Erişim, Eğitim İmkânları)
3. Göç Deneyimine İlişkin Değerlendirme

Bu kapsamda ortaya çıkan bulgular; göçe temelde ekonomik sebeplerin kaynak oluşturduğunu ve çözülen tarımın kır yoksulunun kentlere gelerek kent yoksulu halını aldığı, İkinci olarak bu yoksulluk sarmalından çıkmak konusunda ülkede halk tarafından temel çare, yol olarak Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana eğitim görüldüğünden iç göçte daha iyi eğitim imkanlarına ulaşmak önemli bir hedef olarak bulgularda yerini almıştır. Ayrıca sağlık hizmetlerine kolay ulaşma hedefi de görüşmelerden önemli bir

sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Burada, çalışma kapsamında elde edilen bulgularının üç temel başlığına “Ekonomik İmkânlar/İş İmkânları” başlığı ve temel haklardan “Eğitim İmkânları”, “Sağlık Hizmetlerine Erişim” başlıklarına değinilecektir.

Ayrıca bir deneyim araştırması olarak yalnızca gerçekleştirilen görüşmeler ve bu gözlemler esnasında gerçekleştirilen gözlemlerle sınırlı kalmamış, sorumlu araştırmacının ailesi ile göç deneyimi de analizde yerini almıştır. Eğitim imkanları başlığı bu kapsamda oluşturulmuştur. Bugün bu deneyimi aktarabilecek eğitim alma fırsatını sağlayan şey sorumlu araştırmacının eğitimini sürdürebilmek için ailesinin Turgutlu’ya göç kararını vermesine borçludur. Veriler analiz edilirken aslında eğitimin ve işsizliğin (ekonomi) aynı çerçevede şekillendiği görülmüştür. Tüm bunlarla birlikte yine göçün doğurduğu sebepler de bir sarmal halinde birbirleri ile iç içe geçmiş durumdadır. Yani, eğitim işsizlikten kaçış olarak görülmüştür ancak bundan 10-15 yıl öncesinde iş bulabilmek için lise diploması yeterli olabiliyorken günümüzde üniversite mezunlarının bile işsiz kaldığı durumlar söz konusudur. Bu durumda hem göçün sebebi hem de göçün sonuçları arasında yer alan işsizlik başlığı önemli bir tema olarak karşımıza çıkar.

3.1. Ekonomik İmkânlar/İş İmkânları

Bir bireyin barınma, gıda, kıyafet gibi temel haklarına erişememesi çoğunlukla ekonomik sebeplere bağlıdır. Söz konusu ekonomik yetersizlik tarım sektöründe makinalı tarım, ekilen dikilen tarım arazilerinin küçüklüğü ve tarımda pek çok farklı maliyetin varlığı gibi pek çok farklı sorunun tarımdan elde edilen gelirin bir geçinme stratejisi olarak görülemez hale gelmesi kırsal bölgelerde yer alan nüfusun düzenli bir gelir, iş , eğitim/sağlık gibi temel haklara erişmek için kentlere yönelmesi ile son bulmuştur/bulmaktadır. İç göç olgusuna bugün dahi can veren bu sorunlar kentte de çeşitli şekillerde karşılıklarına çıksa da (kayıt dışı çalışma, nitelikli eğitim almada yaşanan zorluklar ya da nitelikli barınma, yeme-içme gibi...) kentte yaşamının daha rasyonel bir eylem olarak görüldüğü göç olgusunun sürmesi ile çıkarsanabilir. Öyle ki birçok insan kırsaldaki geçim kaynaklarının artık kendilerine yetmediğini ve ekonomik zorluk yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu durum da bireylerin yaşadığı ekonomik zorluğun temel haklara erişimini engellediğini gözler önüne sermiştir.

Diğer taraftan neoliberal ekonomi politikaları deyince ilk akla gelen şeylerden biri olarak yedek işgücü ordusu ya da kronik işsizlik kentte yaşanan yığılmalarla gün geçtikçe

şiddetlenmektedir. Göçlerin yarattığı sorunlar göçlere sebep olan sorunlar ile bir döngü oluşturmaktadır. Öyle ki konut, gıda gibi temel haklar için göç eden bireyler kentlerde de konut sorunu yaşamaya devam etmişlerdir. Kentlerde nüfus yoğunluğu artmış ve temel ihtiyaçlara talepler artmıştır. Kentlerdeki iş imkânları için göç eden kişiler ise kentin ekonomik pahalılığı ile de karşı karşıya kalmışlardır. Göç ve iş arasında kurulan bağlantı ya ilişkin bazı değerlendirmeler göstermektedir ki, göç için temel motivasyon, öncelikli motivasyon iş. Üstelik söz konusu iş bulma umudu kadının da emek süreçlerine katılabilmesinin yolu olarak görüldüğü için yalnızca erkekler için değil, kadınlar için de geçerli bir umut.

G4: tabii çok genç değildim. Ama bir kadının da başka işlerde olabileceğini çalışabileceğini öğrendim. Köydeyken sadece çiftçilik yapıyor zannediyorduk kendimizi ama Turgutlu'da çalışma imkânları, fabrikalar daha çoktu. Kendi açımdan bir iş için gitmedim ama çalışabileceğimi fark ettim çalıştım.

“Geldiğiniz yer ile burayı kıyasladığınızda neler söylersiniz?”

G6: Turgutlu iş bulma konusunda daha iyi. Köyde çiftçilik yapıyorduk ya da hayvancılık yapıyorduk ama Turgutlu'da daha fazla iş seçenekleri var. Sakinlik ve temiz doğa olarak köy daha iyi ama bu zamanda para kazanmak gerekiyor hayatı sürdürebilmek için.

“Buradaki çalışma koşullarından bahseder misiniz? İşinizle ilgili olumlu ve olumsuz yönler nelerdir?”

G6: ben zaten Turgutlu'ya iş için göç etmiştim. Köydeki geçim kaynaklarımız kısıtlıydı. Yetmiyordu. Köyde işlediğini satabilersen paran oluyor. Ama Turgutlu'da fabrikada çalışmaya başladım hem sigortam yapıyor hem de aylık maaşım yatıyor. Burada yaptığım iş da köydeki işime göre daha rahat. Köyde yazım kışım sabahım akşamım belli olmuyordu. Tarla her an bakıma ihtiyaç duyuyor. Ama Turgutlu'da gidip geldiğim saatim belli.

G8: Yani normal bir işçiyim. Düzenli maaşım var. Tabii emir altında çalışmak biraz zor. Kendi işin olsa istediğin saatte gidersin. Başkasının emri altında çalışınca biraz zor oluyor. Ama yine de köye göre daha iyi. Orda yazın sıcağında güneş altında çalışmaktan gündelik iş denk gelirse yapmaktan iyidir.

“Göç ederek yaşam standartlarınızın daha iyi hale geleceğini mi düşündünüz? Açıklar mısınız?”

G8: tabii. İş bulabilmek için göçtüm. Para kazanınca da daha iyi oluyor hayatın. Çocuklarına bile sunduğun imkânlar değişiyor.

Tüm bu sorular ve yanıtlar göç sebeplerinin işsizlik, iş bulma imkânı ve ekonomik koşullar olduğunu ortaya çıkartırken ardından sorulan bazı sorular ile göç sonrasında yaşadıkları zorluklar ortaya çıkmıştır. Göç etmeden önce kentte iş bulduktan sonra ekonomik olarak rahatlayacaklarını ve zorluk yaşamayacaklarını düşünen bireyler göç ettikten sonra konut sorunu, kentteki ekonomik pahalılık gibi gerçeklerle yüzleşmişlerdir. Ancak buna rağmen kırsala göre daha iyi ekonomik koşulları zaman içerisinde oluşturduklarını düşünmektedirler.

Yaşanılan zorlukları ve beklentilerindeki gerçekleşme durumları şu soruya verilen cevaplar ile kendini göstermiştir;

“Göç ettikten sonra yaşadığınız zorluklardan bahseder misiniz?”

G5: tabii bazen maddi zorluklar yaşadık.

G6: Ev bulmakta zorlandım. Çocuklarım da vardı. Tek başına olsan bu kadar zorlanmazsın ama çocuklar da olunca ev bulmak zorundasın. İş bulana kadar da zorlandım. Hiçbir yeri doğru düzgün bilmiyorduk bile. Bunlar zorladı.

İşsizlik en temel sorun, göçün hem kaynağı hem sonucu olarak göçün diğer sebeplerini de etkilemektedir. Çünkü eğitim yoksulluktan kaçış, meslek kazandırma gibi sebeplerinin yine bir nevi işsizlikten kurtulma yolu olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

3.2. Eğitim İmkânları

Eğitim her çocuğun rahatlıkla ulaşabileceği, zorluk yaşamadan elde edebileceği bir imkân olmalıdır. Kırsalda tüm imkânların kısıtlılığının yanı sıra eğitim imkânları da yetersiz kalmaktadır. Köylerde sadece ilkokul düzeyinde okullar bulunmaktadır. Hatta şimdilerde o köy okullarının birçoğunda eğitim verilememektedir çünkü öğrenci yetersizliği gibi sebepler dolayısıyla kapatılmıştır. Köylerdeki çocuklar eğitim için sunulan taşınmalı eğitim gibi çözümler eğitim imkanlarını daha kolay ulaşılabilir kılmak için göçe karar verme sürecini hızlandırmaktadır. “Geldiğiniz yerde eğitim imkânlarıyla ilgili zorluk yaşadınız mı?” sorusunda alınan cevaplar bu konuya açıklık getirmektedir:

G1: “Evet zaten göçün sebebi eğitim. Kendim de okumayı çok istiyordum ama okuyamadım. Köy sıkıntısından önceden ulaşımdaya sorundu. Benim zamanımda onun için çocuklarım aynı sıkıntı yaşamamasın diye göç ettim zaten.”

G5: “Köyde eğitim imkânı kısıtlıydı. İlköğretim vardı sadece çocuklar ilkokulu bitirince Turgutlu’ya göç etmek zorunda kaldım ortaokuldan devam edebilmeleri için. Taşımayla olmadı.”

G6: “Bizim zamanımızda yaşamadık ama benim çocuklarım zamanında zorluklar oldu tabii. Biz göç ettikten sonra onların da eğitim hayatları daha iyi oldu.”

G8: “Ben yaşamadım benim zamanımda köy okulları iyiydi ama sonradan benim çocuklarım yaşadı. Sürekli öğretmen eksikliği vardı zaten. Sonra kimisi kasabaya (Turgutlu’ya yerlisi böyle diyor) göçtü çocuğunu okutmak için. Öyle olunca da köydeki okulda az öğrenci kaldı sonra da okulu kapattılar.”

Yapılan 8 görüşme arasından 6 kişinin de eğitim için verdiği yanıtlardan da görülmektedir ki eğitim kırsalda başlı başına bir sorun haline gelmiştir ve bu sebeple göçün en önemli itici sebeplerindendir. Köylerdeki okullar sadece çocukların eğitimi açısından değil, ailelerin bilinçlenmesi, köyde yeni sosyal alanların kurulması gibi birçok açıdan önem taşımaktadır. Dolayısıyla eğitimde yaşanan sorunlar kişileri göçe itmiştir.

3.3. Sağlık Hizmetlerine Erişim

Sağlık sorunları yaşayan kişiler için göçün en önemli sebebi sağlık hizmetlerine erişim kolaylığıdır. Öyle ki bu konuya ilişkin sorulan; “Göç ettiğiniz bölgedeki sağlık hizmetlerini yeterli buluyor musunuz?” sorusu göç öncesi ve -yaşanan pandemi deneyimiyle birlikte-göç sonrası olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kente göç eden bir aile üyesinin varlığı sağlık hizmetleri için kente gelişlerde kolaylaştırıcı bir unsur olarak görülürken kentte yer alan sağlık hizmetlerinin daha iyi olduğu vurgusu esastır. Ancak pandemi ile birlikte sağlık hizmetlerini birlikte düşünen göçmenler sağlık sistemi eleştirisi de sunmuşlardır. Köyde yetersiz olan hizmetin kentte de yeterliliğini yitirdiğini belirten cevaplar vermişlerdir.

G2: “Daha eski yıllarda yani yaklaşık iki sene öncesine kadar yeterliydi ama şu son iki senedir yetersiz. Pandemiden beri yetersiz bir sağlık sistemi var.”

G3: “Evet benim açımdan yeterli ama bulunmuş olduğum mesela mahalledeki aile sağlık biriminden sağlık ocağından gayet memnunum ama genel olarak Turgutlu halkı için düşünürsem bence yeterli değil. Kaldı ki Turgutlu devlet hastanesinde bir doktorla görüşebilmen muayene olabilmen yılan hikayesi gibi bir problem yani. Özel hastanesi zaten hastane olmamış ticarethane olmuş yani.”

G4: “Yeterliydi. Daha kolay ulaşım sağlanıyordu. Zaten sağlık ocakları her gün açık. Köyde öyle değil sağlık ocağı var ama haftada bir gün doktor geliyor. Biz Turgutlu’ya göç ettiğimiz zaman köyde sağlık ocağı bile yoktu.”

G6: “Yeterli değil. Hastanede doktor bile zor bulunuyor. Sıra almak desen zaten büyük bir sorun.”

G8: “Hiç yeterli değil. Hastane şuan hiç hastane gibi değil. İçinde doktoru yok olan doktoruna sıra yok. Kötü yani.”

Verilen cevaplardan da çok net görülmektedir ki sağlık hizmetleri artık kentlerde de sorun haline gelmiştir. Kentlerdeki nüfus artışları gibi farklı sebepler nedeniyle hastaneler yetersiz kaldığı görüşmeciler tarafından vurgulanmıştır.

3.4. Göç Deneyimine Yeniden Bakmak

Göç bir kere gerçekleşikten sonra yaşanan dezavantajlar ya da avantajlar göç deneyimine yüklenen anlamları şekillendirmede etkilidir. Bu nedenle sebepleri ve sonuçlarıyla deneyimi yeniden ve yeniden inşa ederiz. Çalışma kapsamında “Göç etme nedenlerinizi düşündüğünüzde bugün aynı kararı tekrar alır, yine göç eder miydiniz?” sorusu göçmenlerin düşüncelerinde göç nasıl hatırlanmakta sorusuna cevap aramış bir sorudur. Görülmektedir ki göçe anlam katan sebepler göç sonrasında da hala deneyimin rasyonel bir eylem olarak geçerli ve anlam kaybı yaşamamıştır. Hem ekonomik hem sosyal hem de eğitim imkânları açısından göç kırsalda yaşayan insanlar için bir kaçış, bir

çözüm yöntemidir. Göç ettikten sonra kentte daha rahat, daha özgür olduklarını ve istedikleri şeylere daha kolay ulaşabildiklerini belirtmişlerdir.

G6: “Evet ederdim. Çünkü Turgutlu’ya geldiğimden beri köydeki gibi kendimi hiçbir şeyin içinde tek seçenikle görmedim. Çocuklarıma iyi bir hayat sundum. Kendi paramı kazandım. Yine olsa yine yapardım hatta daha erken göç eder kendi eğitimimi de tamamlar ve okumuş bir meslek sahibi olurdu.”

G8: “Evet ederdim. Zaten bir şekilde benim köyden çıkışım olacaktı. İş olmasa çocuklarıma eğitimi için olacaktı. Bir şekilde artık köyden başka yerde yaşamak gerekiyor. Köy tüm imkânları sunamıyor çünkü.”

Kırsalın yetersizliği, imkânlarının kısıtlılığı insanları göçe iten sebeplerden olmuştur. Kentin gelişmişliği bu durumda insanlar için çekici bir çözüm oluşturmuş ve göç hareketliliğini oluşturmuştur.

4. Sonuç

Küresel ısınma ve iklim krizinin çeşitli bölgelerde yarattığı olumsuz etkiler, susuzluk, kuraklık, neoliberal ekonomi politikaları ile daralan kamu politikaları ve yetersiz sosyal haklar, savaş, şiddet ve terör eylemleri gibi bir bölgede yaşamayı zorlaştıran tüm gayri insani şartlar dünya genelinde insanların daha iyi bir yaşam umuduyla yer değiştirmesinin başlıca güncel sebepleridir. Ulus devletlerin vatandaşlık sistemi her ne kadar insan hareketliliğini kısıtlasa da göçe kaynağını veren bu motivasyon dünya genelinde yürüyerek, yüzerek çoğu zaman insan üstü bir çaba ile insanların canını tehlikeye atarak, çeşitli yolları kullanarak ulus aşırı göçün sürmesine yol açmaktadır. Ancak daha iyi bir yaşam umudu yalnızca dış göçü ortaya çıkarmaz. TÜİK tarafından açıklanan 2022 yılı iç göç istatistiklerine baktığımızda ilk kez 1950’lili yıllarda yoğun olarak rastlamaya başladığımız iç göç olgusunun nasıl süregelen bir toplumsal olgu halini aldığını ortaya koyar. Söz konusu verilere göre, Türkiye’de yalnızca 2022 yılında şehirler arasında göç edenlerin sayısı 2.8 milyon insan, olarak açıklandı (TÜİK, 2022). Yalnızca pandemi döneminde düşüş yaşanan iç göç istatistiklerinin seyri tarımda çözülmenin sürdüğüne başka bir deyişle kırsalda ekonomik olarak tutunmanın gün geçtikçe daha az insan için mümkün olduğuna da bir kanıt oluşturmakta. Kırsalda kendini yoksul ve yoksun olarak gören şehrin sunduğu eğitim, sağlık, iş imkânlarına erişmek isteyen pek çok insan için buldukları kentin merkezine gitmenin ötesinde iller arasında göçü getiren bu süreç çoğunlukla yoksul ve yoksun olma durumunun kente taşınması ile

sonuçlanmakta. Dünya genelinde gün geçtikçe daha fazla insan kentlerde yaşamakta. Bu nedenle günümüzde yoksulluk denince akla gelen kent yoksulluğu olgusu kente göç eden insanların karşı karşıya kaldıkları barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmasından, kentte ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarından ve yoksunluklarından dolayı giderek büyüyen bir kriz haline gelir.

Neoliberalizmin büyüttüğü yoksulluk ve yoksunluklar, büyüyen çoklu krizlere yol açarken devletlerin zayıflayan refah devleti politikaları daha fazla insanı kaderleri için daha keskin kararlar almaya zorluyor. Bu çalışma da sorumlu araştırmacının iç göç deneyimi üzerinden tasarlanırken iç göçün hala sürdüğü görülmesi beklenen sonuçlardan biri değildi. Ancak sonuçlar gösterdi ki: iç göç, geçmişte kalan bir olgudan ziyade günümüzün de gerçekliği. Diğer taraftan iç göçün kaynağının başka şehirlerden olduğu kadar aynı kentin kendi sınırları içerisinde sürdüğü de görülmüştür. İç göçün kaynağının yaşam şartlarında, eğitim hizmetlerinde, iş imkanlarında ve düzenli bir gelir arayışında, sağlık hizmetlerine ulaşma arzusunda özetle daha iyi bir yaşam umudunu simgeleyen çeşitli faktörlerde beklendiği gibi ulaşılan verilerdendir. Kapitalist modernleşme çağından bu yana kentlerde artan nüfusun bu ve benzeri beklentilerle artması ve büyümesi olağandır. Ancak çalışmanın gözlem, görüşme ve deneyimle birlikte değerlendirmesi göçe kaynağını veren tüm bu nedenlere ilişkin beklentilerin giderek düşmekte olduğudur. Ancak kentte yaşamaya değecek kadar önemli olan beklentiler ve imkanlar (örneğin, eğitim) göç öncesinde deneyimlenen kırsal yoksulluk kente gelişle birlikte kentsel yoksulluk halini almış olsa da kent deneyiminin sürdürülmesine sebep oluşturmaktadır. Başka bir deyişle yoksulluk döngüsünü kırmak için girişilen bir deneyim olarak göç yoksulluğunun şekil değiştirmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kente özgü önemli sorunlar olarak barınma, gıda gibi temel insani ihtiyaçlarda yaşanan sorunlar önemli birer gerekçedir. Göç konusunun kentte ortaya çıkardığı gecekondular gibi devasa sorunlar iç göç konusunun ne kadar uzun erimli olduğunu da ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- Altuntepe, M. Ö. N. (2008). Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent Ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(11). <https://doi.org/10.19168/jyu.17305>
- Beyazıt, E. (2020). Sosyal Politika, yoksulluk ve Kent Yoksulluğu. *OPUS International Journal of Society Researches*.16(30),2966-2993. <https://doi.org/10.26466/opus.708198>
- Childe, G. (2001). Kendini Yaratan İnsan. (F. Ofluğlu, Çev.). Varlık Yayınları. İstanbul.
- Çelik,F. (2006). İç Göçlerin İtici ve Çekici Göçler Yaklaşımı ile Analizi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(27).
- Çelik, N., Murat, G. (2014). Türkiye’de İç Göç Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Stratejik İç Göç Yönetimi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*. 25(6).
- Doğan, İ. (2018). Göç ve Kültür. Bilge Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.
- Engels, F. (2020). Konut Sorunu. Yordam Kitap. Ankara.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. (İngilizceden Çeviren: E.Kuşdil). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Günay, E., Atılğan, D., Serin, E. (2017). Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 7(2). 37-60.
- Gürlevik, A. (2014). “Bölgesel Kalkınma Politikaları Ekseninde İstihdam ve İç Göç Etkileşimi”. (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi).
- Kanbir, Ö. (2022). Göç ve Ekonomik Gelişme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 8(2), 349-365.
- Kaygalak, S. (2008). Kapitalizmin Taşrası: 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Bursa’da Toplumsal Süreçler ve Mekânsal Değişim. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Park, R. E., (2016), Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışının Araştırılması Üzerine Öneriler, (Türkçe Söyleyen: P. Karababa Kayalığı), Heretik Basın Yayın: Ankara.
- Şahin, H. (2015). “Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Dinamikleri: Ağrı İli Örneği”. (Doktora Tezi).
- Tekeli, İ. (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Tekin, U. (2011). Avrupa’ya Göç ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(37). Syf: 43-56.
- Turgutlu Belediyesi. (2023). Turgutlu Kent Tarihi. (Erişim Tarihi:20.11.2023). <https://www.turgutlu.bel.tr/turgutlu/kent-tarihi/>
- Turgutlu Kaymakamlığı. (2019). Tarihten Günümüze Turgutlu. (Erişim Tarihi:20.11.2023). <http://www.turgutlu.gov.tr/tarihten-gunumuze-turgutlu>
- TÜİK. (2022). İç Göç İstatistikleri. (Erişim Tarihi: 22.11.2023) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2022-49727#:~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=Ülkemizde%202007%2D2008%20döneminde%20%253,kişi%20iller%20arasında%20göç%20etti>

SOSYAL MEDYADA KADIN FAİL VE MAĞDURUN TEMSİLİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRME

Gülçin CEBECİOĞLU*
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Özet

Kadın veya erkek olmak toplumsal yapı içerisinde yalnızca biyolojik olarak farklı olmayı değil farklı muameleleri de beraberinde getirmektedir. Toplumsal cinsiyetin hukuk sisteminde karar verme sürecine etkisi bağlamında karısını öldüren kocanın cezasında iyi hal, tahrik, namus vs. gibi sebeplerle indirimle gidilirken; şiddet gördüğü kocasını öldüren kadının ömür boyu hapis cezasına çarptırılması gibi bir eğilimle karşı karşıya kaldığı göze çarpmaktadır. Bu yönüyle fail ya da mağdur olarak kadının maruz kaldığı şiddet; istismar, ihmal ve hatta ölüm gibi durumlar kitle iletişim araçlarının oluşturduğu kamusal alanda da yankı bulmaktadır. Günümüzde en sık kullanılan kitle iletişim araçları arasında yer alan sosyal medyada kadına yönelik şiddet farklı bir boyut kazanmakta ve yeni mağduriyetlerin üretilmesine sebep olmaktadır. Zira kadınlara uygulanan şiddet ve hatta cinayet olayları bağlamında gerek fail gerekse mağdur kadına yönelik üzüntü söylemleri sıklıkla yerini bulsa da bazı durumlarda olumsuz yorumlar ve nefret söylemlerine de rastlanabilmektedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel araştırma kullanılmış ve sosyal mecralar içerisinde önemli bir yeri bulunan katılımcı sözlüklerden Ekşi Sözlükte kadın fail Çilem Doğan ve mağdur Güleda Cankel'e yönelik yorumlar eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu bağlamda amaçlı örnekleme tekniği kullanılarak fail Çilem Doğan ve mağdur Güleda Cankel'e yönelik tartışmaları ele alan başlıklar belirlenmiştir. Çalışmanın veri analizi aşamasında Maxqda isimli nitel veri analiz programı kullanılmış; fail Çilem Doğan ve mağdur Güleda Cankel'e yönelik yorum ve tartışmalar üç aşamada kodlanmış ve ana temalar belirlenmiştir. Yapılan nitel veri analizi sürecinin sonunda ise gerek fail Çilem Doğan gerekse mağdur Güleda Cankel'e yönelik yorumların sorunu tek boyutlu bir şekilde değerlendirme eğiliminde olduğu görülmüştür. Zira failin erkek olması durumunda suç psikolojik ve bireysel motivasyonel kalıp yargılarla gerekçelendirilmekteyken; kadın faillere iyi hal indirimini yapmak bir lütufmuş gibi gösterilmektedir. Benzer şekilde kadın mağdurlar için karşı karşıya kaldıkları durum onların yanlış tercihlerine bağlanmakta ve kadınlar için yeni mağduriyetler oluşturulmaktadır. En genel haliyle bu çalışmada ataerkil sisteme hakim toplumsal cinsiyet odaklı söylemlerle kadınların maruz kaldığı şiddet, istismar, ve hatta cinayet gibi durumlar üzerinden kadınlar için yeni eşitsizlikler ve mağduriyetler üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kadın, mağdur, fail, sosyal medya, eşitsizlik.

*Arş. Gör. Dr. , Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, aktas_glcn@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-3036-9717.

A CRITICAL ASSESSMENT ON THE REPRESENTATION OF FEMALE OFFENDER AND VICTIM IN SOCIAL MEDIA

Abstract

Being a woman or a man brings with it not only being biologically different but also different treatments in the social structure. In the context of the effect of gender on the decision-making process in the legal system, it is striking that the woman who has killed her husband, whom she was subjected to violence, faced a tendency to be sentenced to life imprisonment whereas in the punishment of the husband who killed his wife discounts can be made for reasons such as good behavior, provocation, honor, etc. In this respect, violence against women as offenders or victims; situations such as abuse, neglect and even death are echoed in the public sphere created by the mass media. Violence against women in social media, which is one of the most frequently used mass media today, gains a different dimension and causes new grievances to be produced. Because, in the context of violence against women and even murder, although the expressions of sadness towards both the offender and the victim woman are often made, negative comments and hate speech can also be found in some cases. Based on this idea, critical research, one of the qualitative research methods, was used in this study and the comments about the female offender Çilem Doğan and the victim Güleda Cankel in Ekşi Sözlük, one of the participatory dictionaries that have an important place in social media, were examined from a critical perspective. In this context, using the purposeful sampling technique, titles addressing the discussions regarding the offender Çilem Doğan and the victim Güleda Cankel were determined. At the data analysis stage, a qualitative data analysis program called Maxqda was used; Comments and discussions about the offender Çilem Doğan and the victim Güleda Cankel were coded in three stages and main themes were determined. At the end of the qualitative data analysis process, it was seen that the comments towards both the offender Çilem Doğan and the victim Güleda Cankel tended to address the problem one-dimensionally. In the data analysis of the study, a qualitative data analysis program called Maxqda was used; comments and discussions about female offenders and victims were coded in three stages and main themes were determined. At the end of the qualitative data analysis process, it was seen that the comments about women as both offenders and victims tended to deal with the problem in one dimension. Because if the offender is male, the crime is justified by psychological and individual motivational stereotypes whereas discounting good conduct to female offenders is presented as a blessing. Similarly, the situation faced by women victims is attributed to their wrong choices and creates new grievances for women. In general in this study, it has been concluded that new inequalities and victimizations are produced for women through the gender-oriented discourses dominated by the patriarchal system, through situations such as violence, abuse and even murder that women are exposed to.

Key words: Woman, victim, offender, social media, inequality.

Giriş

Eril kimlikle insan kavramının birebir örtüştürüldüğü modern toplumda toplumsal cinsiyet de bu doğrultuda şekillenmektedir. Kadın veya erkek olmak yalnızca biyolojik farklılık olmanın çok ötesinde zamana ve mekana göre değişen, sosyal yapılar içinde inşa edilmiş kategoriler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kadınlar ve erkekler için kalıp yargılar oluşturulmakta ve kadınlar için daha çok duygusal, pasif, bağımlı; erkekler

için ise cesur, aktif, hırslı, bağımsız rol ve davranış kalıpları tanımlanmaktadır. Bu yapılırken de kadınlar için makbul olan ve olmayan rol ve davranış kalıplarının ne olduğu belirlenmektedir (Heper, 2014, s. 13). Kadınlar kendileri için belirlenen makbul olan ve olmayan bu davranış kalıplarından hangisine göre bir davranış sergiliyorlarsa onlara verilen tepki de ona göre değişmektedir (Cebecioğlu, 2022, s. 156-157).

Kadının mağduriyeti ve failliği temel olarak hukuki perspektifte değerlendirilen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca ilk olarak kadının mağduriyeti konusu ele alındığında bu hususta iki ayrı yaklaşımın yer aldığı göze çarpmaktadır. Kadın mağduriyeti öncelikle kadının süje olarak hak sahibi olmasının bir farklılık yaratıp yaratmadığı noktasında ele alınıp tartışılmaktadır. Burada kadının konumunun “*insan*” kavramına bağlanarak değerlendirilmesi gerekliliğinin altı çizilmektedir. Diğer yaklaşımda ise hukuka aykırılık durumunda kadının sırf kadın olmasından dolayı herhangi bir güçlkle karşılaşp karşılaşmadığı sorusu sorgulanmaktadır (Işıқтаç, 2009, s. 70). Bu noktada da her ne kadar kanunlarda yapılan yenilikler ve iyileştirmelerle kadının karşılaştıkları güçlüklerin önüne geçilmeye çalışılsa (Işıқтаç, 2009, s. 76-77) da kadın mağduriyetine ilişkin istatistikler uygulamada pek de başarılı olunmadığını gözler önüne sermektedir (Bknz. 1.1. Literatürde Kadınların Suç Mağduriyeti).

Kadının fail/ suçlu olması konusu ele alındığında ise feminist hukukçular arasında yine iki ayrı görüşün belirlediği göze çarpmaktadır (Demir, 2017, ss. 151-152). Bunlardan ilki bütün insanların eşitliği; diğeri ise cinsiyetler arasındaki farklılığı esas almaktadır. Bu bağlamda bütün insanların eşitliğinden bahsediliyorsa eğer kadın ve erkek arasında da bir eşitlikten bahsetmek gerekmektedir ki bu, kadın ve erkeğe her koşulda eşit davranılması; diğeri bir deyişle bireye sadece kadın veya erkek oluşlarından dolayı farklı davranılmaması gerektiği anlamına gelmektedir (Demir, 2017, s. 187). Diğeri görüşe göre ise kadın ve erkekler her koşulda aynı muameleye tabi tutulurlarsa erkeklere erkek gibi muamele edilirken kadınlara da erkek gibi muamele edilecek; sonuç olarak ise kadınlar ve erkeklere eşit muamele adı altında yine farklı davranılacaktır (Smart, 1998, s. 33). Bu nedenle bu görüşe göre toplumsal yapılar kadını ikincil pozisyona atan mekanizmalarla dolu olduğundan kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurulmalı ve kadına farklı muamele edilmelidir (Demir, 2017, ss. 221-225).

Hukuk alanında kadın mağduriyeti ve failliğine yönelik anlayışın yanı sıra toplumun genel anlamda konuya bakışı ele alındığında özellikle sosyal medya ve haberlere yansıyan

olayların önemli bulgular sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda kadının mağdur olduğu durumlarda ilk ve öncelikli olarak kadının kim tarafından, nerede ve ne şekilde öldürüldüğünün sorgulandığı göze çarpmaktadır. Zira mağdura yönelik sorgulanan bu detaylar mağdurun başına gelen olayda kendisinin de sorumluluğunun olduğu önyargısının alt yapısını oluşturmaktadır. Nitekim Acar ve Kavuran (2022, s. 282), Şebnem Şirin cinayetinin sosyal medyada nasıl değerlendirildiğine ilişkin yapmış oldukları araştırmalarında medyaya yansıyan haberlerin mağdurun kaldığı apartta, sevgilisi tarafından, boğazı kesilerek öldürüldüğünün vurguladığını; böylelikle mağdurun öldürülmesinde kendisinin de suçunun olduğu imasının verildiğini belirtmişlerdir. Bu bakış açısından hareketle sabıkası olan bir adamla sevgili olduğu için kendi cinayetinin temel sorumlusu olarak görüldüğünün altını çizmişlerdir.

Kadının fail olduğu durumlarda ise fail erkeklere yönelik sergilenen yaklaşımın sergilenmediği göze çarpmaktadır. Erol (2021, s.381), yıllarca şiddet gördüğü ve kendisini fuhuş yapmaya zorladığı kocasını öldüren Çilem Doğan'ın davasının hukuki ve toplumsal bağlamda gazetelerde nasıl temsil edildiğini ele aldığı çalışmasında gazetelerin davaya yönelik farklı bir duruş sergilediklerini ortaya koymuştur. Araştırmacı ele aldığı gazetelerden birinde dava sürecinin meşru müdafaa hakkı üzerinden temsil edildiğini ve davanın sosyo-kültürel, tarihsel ve hukuksal bağlamına yer verildiğini belirtirken bir diğer gazetede davanın sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamına yer verilmeksizin şiddetin kişiselleştirilerek Çilem Doğan'ın, kocasını öldüren "suçlu" bir kadın olarak temsil edildiğinin altını çizmiştir.

Görüldüğü üzere hukuk başta olmak üzere toplumunun bütün kurumlarında mağdur veya fail olarak kadının nasıl değerlendirildiği önemli bir sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada sosyal mecralar içerisinde önemli bir yeri bulunan katılımlı sözlükler içerisinde Ekşi Sözlük'te mağdur Güleda Cankel ve fail Çilem Doğan'a yönelik tartışmaların eleştirel bir değerlendirmesinin yapılması hedeflenmiştir. Bu zamana kadar yapılmış mağdur ve fail kadınların ayrı ayrı temsil edildiği çalışmalardan farklı olarak ise mağdur ve fail kadınlara yönelik tartışmalar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Böylelikle her ne kadar temel itibarıyla farklı olsalar da iki örnekte de olayların tek boyutlu bir şekilde değerlendirilmesi suretiyle toplumun kadına yönelik bakış açısının değişmediği bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Literatürde Kadınların Suç Mağduriyeti

Kadınlar hemen bütün suçların mağduru olabilmektedirler. Her ne kadar kadınların hangi suçlara daha fazla maruz kaldıklarına dair resmi veya gayri resmi bir veri bulunmasa da yapılan araştırmalarda kadınların bazı suçlarda mağduriyetlerinin arttığı ileri sürülmektedir (Hatipoğlu- Aydın, 2021, s. 201). Bu noktada kadınların en çok tecavüz, cinsel saldırı, yakın partner şiddeti ve kadın cinayeti mağduru oldukları göze çarpmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi (2015)'nin birlikte gerçekleştirmiş olduğu "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması" başlıklı araştırmada evli kadınların yüzde 44'ünün duygusal şiddet ya da istismara, yüzde 39'unun fiziksel istismara, yüzde 15'inin ise cinsel şiddete maruz kaldıkları belirtilmektedir. Umut Vakfı'nın yayınlamış olduğu 2020 yılı kadın cinayetlerine ilişkin haritada da Türkiye genelinde 527 kadının cinayete kurban gittiği; 263 kadının da yaralandığı göze çarpmaktadır (<http://umut.org.tr/umut-vakfi-2020-yili-kadin-cinayetleri-haritasi/>, adresinden 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir).

Kadınların mağdur olduğu suçlarla ilgili güncel veriler ele alındığında Sosyo Politik Saha Araştırma Merkezi'nin yayınlamış olduğu kadınların 1 Aralık 2022- 28 Şubat 2023 tarihleri arasında mağdur oldukları suçlarda 167 kadının öldürüldüğü, 175 kadının yaralandığı, 19 kadının tacize, 10 kadının tehdide, 7 kadının ise cinsel saldırıya maruz kaldığı görülmektedir (<https://sahamerkezi.org/1-aralik-2022-28-subat-2023-tarihleri-arasinda-basina-yansiyen-kadina-siddet-vakalari-incelemesi/>, 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir). Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu (TKDF) ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) da 5 dilde hizmet veren "Ev İçi Şiddet Acil Yardım Hattı"na 2007-2021 yılları arasında gelen 28 binden fazla çağrının analizini yapmış ve "Ev İçi Şiddet Acil Yardım Hattı 2007-2021 Yılları Arası Verilerinin İstatistiksel Analizi Raporu"nu hazırlamıştır. Rapora göre gelen her 10 aramadan 8'inde kadınların şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Gelen aramalara göre en yaygın olarak kadınların fiziksel (17601), duygusal (15059), sosyal (5608), ekonomik (4346) ve cinsel (1456) şiddete maruz kaldıkları belirtilmiştir (<https://turkiye.unfpa.org/tr/ev-ici-siddet-raporu-basin-bulteni>, adresinden 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir).

Kadınların maruz kaldıkları suçlar içerisinde kadına yönelik şiddet özellikle de aile içi şiddet hem dünyada hem de Türkiye’de kadının toplumda karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olarak kabul edilmektedir ve yaş, sosyo-ekonomik durum, cinsel yönelim, cinsiyet, ırk, din veya milliyetten bağımsız olarak tüm insanları etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Kadir Has Üniversitesi, 2018). Dünya Sağlık Örgütü [WHO] verilerine göre dünya çapında neredeyse her 3 kadından 1’i yaşamları boyunca, çoğunlukla birlikte oldukları partnerden fiziksel ve/ veya cinsel şiddete maruz kalmaktadır (<https://www.who.int/news/item/17-07-2023-who-addresses-violence-against-women-as-a-gender-equality-and-health-priority>, adresinden 29.09.2023 tarihinde erişilmiştir). Türkiye özelinde ele aldığımızda ise Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün [OECD], 2021 verilerine göre, Türkiye’nin %38 oranla kadınların en fazla şiddete maruz kaldığı OECD ülkesi olarak birincisi sırada yer aldığı göze çarpmaktadır.

Şiddet kadın ve erkek arasında mevcut bulunan güç dengesizliğinden kaynaklanan bir hakimiyet ve kontrol etme davranışı olarak cinsiyet eşitsizliğinin ve kadınlara yönelik ayrımcılığın çarpıcı bir göstergesidir (Sallan Gül, 2011, s. 28). Bu yönüyle şiddet sıklıkla çok daha büyük, sistematik bir sürecin parçası olarak duygusal açıdan istismarcı ve kontrolcü davranışlarla birlikte fiziksel yaralanma, psikolojik travma ve hatta kadının ölümüyle sonuçlandığı durumlar ortaya çıkarmakta, kadın cinayeti olarak adlandırılan bu olay ile ilgili oranlarda da dikkat çekmektedir (Hatipoğlu- Aydın, 2021, s. 202) . Russell (2008), 2001 yılında kadınların öldürülmesi ile ilgili ‘kadın cinayeti (femicide)’ kavramını “kadınların kadın oldukları için erkekler tarafından öldürülmesi” anlamında kullanmıştır. Russell (2008, s. 7)’e göre her bir milyon kadından en az 17.500’ü kocaları tarafından öldürülme riski ile karşı karşıyadır. Kadın cinayeti kavramı yalnızca kadına yönelik nefreti değil eril hegemonyanın cinsiyetçi bakış açısını da kapsamaktadır. Öyle ki günümüze kadar “namus” başta olmak üzere nefret, küçümseme, sahip olma gibi daha pek çok sebepten ötürü cinayete kurban gitmişlerdir (Manjoo, 2016, ss. 6-7).

Kadınlar herhangi bir suçun mağduru olduklarında ataerkil yapının kadına bakışı ve hatta hukuk sistemi yüzünden daha fazla mağduriyet yaşayabilmektedirler. Diğer bir deyişle mağdur kadınlar mağduriyetlerine bir tepki göstermeye çalıştıklarında sosyal ve hukuki yapının engeli ile karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle kadınların mağduriyetlerini polise şikâyet etme oranlarının oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır. Zira örneğin bir kadın

cinsel suça maruz kaldığında suçu işleyen kişi mağdurun yakın çevresinden olduğundan ve kadın bu mağduriyetini tekrar tekrar yaşadığından bu iddialarını kanıtlamakta güçlük çekmektedir. Ayrıca kadınlar sistem tarafından yeterince ceza çarptırılmadığı için salıverilen suçlu veyahut da saldırıdan dolayı mağduru suçlayan yakınları tarafından da cezalandırılabilirler. Kadın mağduriyetini hukuk sistemine taşıdığına ise sistem tarafından sıkı bir muayeneden geçirilmek suretiyle ikinci bir defa mağdur edilebilmekte ve cinsel saldırı travmasını yeniden yaşayabilmektedirler (Hatipoğlu- Aydın, 2021, s. 201).

1.2. Feminist Literatürde Fail Kadın ve Kadın Suçluluğu

Feminist kuram, cinsiyet temelli bakış açısıyla kadınların neden suç işlediği ve erkeklere nazaran suç işleme oranlarının neden daha az olduğu sorularına cevap aramakla işe başlamaktadır. Bu noktada ilk olarak kadınların neden suç işledikleri sorusunu ele alacak olursak topluma hakim olan ataerkil bakış açısının kadını ikincil sınıf pozisyonuna soktuğunu savunan feminist kuramcılarının kadın suçluluğunu da sosyo-kültürel bağlamda kadın- erkek rolleri ve güç ilişkileri noktasından ele alıp tartıştıklarını görmekteyiz. Bu noktada feminist kuramcılar kadınların maruz kaldığı bu ikincil pozisyon ve sosyal baskıdan kurtulmak ve kendilerini ataerkil toplumdaki “erkek” figüründen korumak maksadıyla suça karıştıklarını ileri sürmektedir (Gottschalk, 2009, s. 177). Dahası kadınların toplumsal yapıda ikincil pozisyona atılmalarına sebep olan negatif ayrımcılık içeren uygulamalara maruz kaldığını savunan feminist kuramcılara göre kadınlar bu zorlukların üstesinden gelebilmek için de suça karışabilmektedirler (Gido ve Dalley, 2009). Sonuç olarak kadınların daha çok kendilerini koruyabilmek adına bir suça karıştıkları ve bu yönüyle de suça karışma nedenleri noktasında erkeklerden ayrıştıkları söylenebilir (Bloom ve Covington, 2009, s. 177). Bu bağlamda suça karışma erkekler için normal bir davranış gibi görünse de kadınlar için “son çare” olarak değerlendirilmektedir (Hatipoğlu- Aydın, 2021, s. 204).

Kadınların suç işleme oranlarının erkeklere nazaran neden daha az olduğu sorusu ele alındığında ise bu meselenin güç- kontrol teorisi bağlamında kadınların ve erkeklerin sosyalleşme süreci çerçevesinde izah edilmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır. İş hayatında güç; işveren, yönetici, çalışan veya yönetilen şeklinde kendini göstermektedir. Aile hayatında ise güç- kontrol, hem anne- babanın çocukları üzerindeki hem de babanın anne

üzerindeki üstün konumunu ifade etmektedir (Hagan vd., 1985, s. 1154). Zaman içerisinde aileye atfedilen değerde bir değişim dönüşüme uğrasa bile kadın ve erkeğin aile içerisindeki rol ve sorumluluklarında pek bir değişiklik olmamıştır. Kadın ve erkek arasındaki güç dengesizliği aile içi rol ve sorumlulukların dağılımında kendisini göstermekte; kadından evin iç işleri ile ilgilenmeleri erkekten ise dışarıda bir işte çalışarak evin geçimini sağlaması beklenmektedir. Bu durum da aile içerisinde erkeğin kadın üzerinde; erkek ve kadının da çocukları üzerinde hiyerarşik yapılanmalarına sebep olmaktadır. Burada dikkat çeken önemli bir husus annelerin erkek çocuklarını daha az sıklıklarındadır. İşte daha fazla kontrol altında tutulan kadınların erkeklere nazaran daha az suç işlemelerinin temel sebebi olarak bu durum gösterilmektedir (Hagan vd., 1987, s. 792).

İşlenen suçun türü toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde yabancı literatürde kadınlar tarafından sıklıkla işlenen suçların başında hırsızlık gibi şiddet içermeyen mala karşı suçların geldiği göze çarpmaktadır. Kadınların bu tür suçlara karışmaları bir hayatta kalma mücadelesi olarak görülmektedir. Zira kadınlar eğitim, ekonomi gibi toplumsal alanlarda ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar (Richie, 2000). Hayatta kalabilmek için gerekli temel ihtiyaçlarını karşılayamayan kadınların hırsızlık gibi suçlara karışmaları kaçınılmaz görülmektedir. Adam öldürme, namus cinayetleri gibi suçlar da diğer suçlar kadar sık olmamakla birlikte kadınların işlediği suçlar arasında sayılmaktadır (Palermo, 2003, s. 493). Ancak ülkemiz açısından kıyasladığımızda farklı bir durumla karşılaşmaktayız. Örneğin “Suç Antropolojisi: Kadın ve Suç” başlıklı araştırmasında İlbars (2007, ss. 1-2), 1989-1991 yılları arasında cezaevlerinde kalan kadınların ilk sırada adam öldürme suçundan (%71,5) sonrasında ise malvarlığına ilişkin suçlardan cezalandırıldığını belirtmiştir. Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan verilerde 2023 yılında ceza mahkemelerinde açılan davalarda yargılanan sanıkların cinsiyetlerine göre yargılandıkları suçlara baktığımızda da kadınların ilk sırada %29,7 oranla vücut bütünlüğüne karşı suçlardan yargılandıklarını görmekteyiz. Sonrasında ise sırasıyla %18,4 oranla kamu sağlığına karşı suçlar ve ardından da %14,9 ile malvarlığına karşı suçlardan yargılanmaktadırlar (https://adliscil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/29032023141410adalet_ist-2022cal%C4%B1sma100kapakl%C4%B1.pdf), adresinden 07.10.2023 tarihinde erişilmiştir).

Son olarak kadınların suça karıştıktan sonra nasıl bir muamele gördüklerini ele alacak olursak ilk ve öncelikli olarak bu kadınların herhangi bir suça karışarak kadınların sahip olduğu toplumsal cinsiyet rol ve sorumluklarını ihmal ettikleri yönünde bir eleştiriye maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu bakış açısına göre kadınlar gerçekleştirdikleri eylemin karşılığı olarak sert bir tepkiyi hak etmektedirler (Cohen, 2015, s. 4). Dahası vücut bütünlüğüne karşı suçlardan yargılanan kadınlara yönelik verilen kararlarda erkeklere yönelik kararlarda indirim olarak kabul edilen ve yansıtılan “namus”, “haksız tahrik” ve “iyi hal” gibi nedenler uygulanmamaktadır (Hatipoğlu- Aydın, 2021, s. 205). Daha açık bir ifadeyle uzun yıllar şiddete maruz kaldığı eşini öldüren kadın müebbet hapis cezasıyla cezalandırılırken, karısına veya sevgilisine uzun yıllar şiddet uygulayan erkek onu öldürdüğünde erkeğin bu eylemi kasıtsız adam öldürme veya taksirle adam öldürme sayılmaktadır (Bartal, 1998).

2. Metodoloji

2.1. Araştırma Modeli

Temel amacı bir suçun mağduru olmuş ve bir suça karışmış kadınlara yönelik algının belirlenmesi olan araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden eleştirel araştırma kullanılmıştır. Eleştirel araştırmanın temel odağı eleştirme, meydan okuma, dönüştürme ve güçlendirme olduğundan eleştirel araştırmada sadece araştırma sorunsalına cevap aranmaz; aynı zamanda daha adil bir toplum inşa edebilmek adına toplumu eleştirip değiştirmek de hedeflenir (Merriam, 2018, ss. 33-35).

Eleştirel araştırmanın kuramsal dayanağını feminist kuram oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle eleştirel araştırmada feminist kuramcılarının vurguladıkları kadınların deneyimleri üzerinden güç ve toplumsal cinsiyete yönelik baskıya odaklanılmaktadır. Zira feminist araştırmacılar erkek egemen dünyada sürekli bir baskı hissini araştırmaktadırlar. Burada bir kısım araştırmacı kadınların içinde buldukları ortamın normal seviyenin çok altında olduğunu belirtmekte ve durumun eşitlenmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Bir kısım araştırmacıya göre ise adaletsizlik daha derin ve ciddi boyutlarda olduğundan kültür ve toplumda oldukça radikal değişikliklerin yapılması gerekmektedir. En genel haliyle feminist araştırmalar kadınların maruz kaldıkları baskı

ve adaletsizlikleri tamamen ortadan kaldıramasa dahi en azından azaltılabilmesi için bir mücadeleyi içermektedir (Merriam, 2018, ss. 33-35). Bu düşünceden hareketle bu çalışmada da eleştirel araştırma; toplumsal cinsiyet konusunda topluma hakim olan ataerkil bakış açısından beslenen ve eşitsizlikleri ve mağduriyetleri yeniden üreten söylemlerin ortaya koyulmasında en etkili yöntem olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Araştırma Kapsamı ve Çalışma Grubu

Mağdur ve fail kadınlara yönelik topluma hakim algının belirlenmesinin amaçlandığı araştırmada katılımcı sözlükler arasında önemli bir yeri olan Ekşi Sözlükte mağdur Güleda Cankel ve fail Çilem Doğan'a yönelik yorumlar ele alınmıştır. Ekşi Sözlük, internette faaliyet gösteren sözlükler içerisinde en popüler olması ve kendisine ait bir alt kültür oluşturması sebebiyle araştırmanın kapsamını oluşturmuştur (Gürel ve Yakın, 2007, s. 213). Ekşi Sözlük ayrıca ülkemizde katılımcılık esasına dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Ekşi Sözlük yazarların katılımlarıyla devamlı güncellenebilmekte böylelikle de toplumsal değişim dönüşümlerin gözlemlenebilmesi adına işlevsel bir özellik sunmaktadır. Bireyler burada gerçek kimliklerini ifşa etmeden özgür ve rahat bir şekilde yorum yapabilmektedirler (Yazıcı, 2016, s.124).

Araştırmanın temel sorunsalı mağdur ve fail kadınlara yönelik bakış açısı göz önünde bulundurulduğunda medyaya yansıyan çok fazla örneğin yer aldığı göze çarpmaktadır. Bütün bu örnekleri araştırma kapsamına dahil etmek mümkün olmadığından ve daha önce özellikle Ekşi Sözlük platformu bağlamında üzerinde çalışma yapılmamış olduğundan mağdur "*Güleda Cankel*" ve fail "*Çilem Doğan*" örnekleri ele alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Kadının mağdur olduğu olay kapsamında mağdur "*Güleda Cankel*" için açılmış "*Güleda Cankel*" başlığı altında yer alan 19.11.2019 ve 30.01.2021 tarihleri arasında yapılmış 39 yorum ile "*Güleda Cankel'in katilinin ifadesi*" başlığı altında yer alan 19.11.2019 ve 14.12.2019 tarihleri arasında yer alan 89 yorum; kadının fail olduğu olay kapsamında fail "*Çilem Doğan*" için açılmış "*Çilem Doğan*" başlığı altında yer alan 09.07.2015 ve 17.08.2022 tarihleri arasında yapılmış 362 yorum analiz edilmiştir.

Güleda Cankel ve Çilem Doğan'a yönelik yorumlar öncelikli olarak Word dosyasına aktarılmıştır. Akabinde Maxqda bilgisayar destekli analiz programı kullanılarak analiz

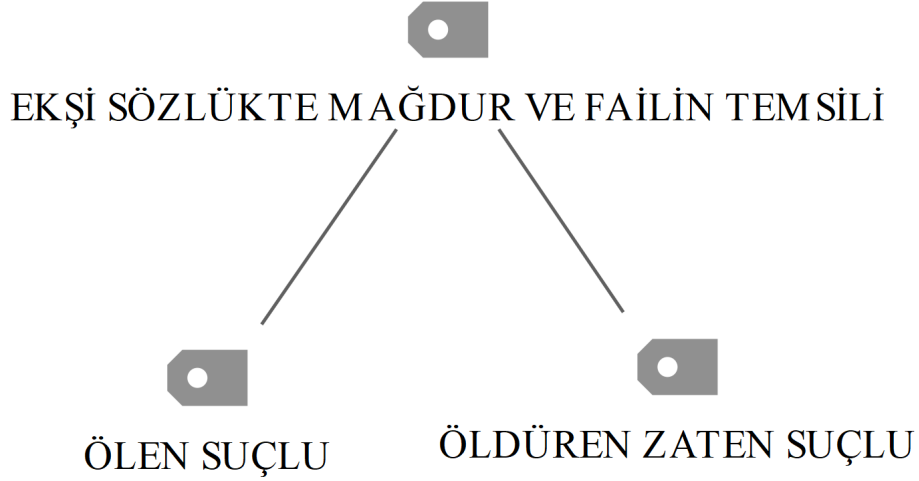
edilmiştir. Analiz sürecinde ilk aşamada mağdur ve fail kadınlara yönelik yorumlar odak noktalarının benzerliklerine göre gruplandırılmıştır. İlk aşama olan açık kodlama sonrasında elde edilen kategoriler arasındaki ilişki belirlenmiş; en son olarak da bu kategoriler üst kategoriler olarak tanımlanan temalar altında yeniden düzenlenmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Bulguların değerlendirilmesine geçilmeden önce Güleda Cankel ve Çilem Doğan olaylarını hatırlatmak gerekirse Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi (ISUBÜ) Fotoğrafçılık Bölümü 1.sınıf öğrencisi Güleda Cankel 19 Kasım 2019 tarihinde kaldığı apartta ayrılmak istediği erkek arkadaşı tarafından önce boğulmaya çalışılmış ardından kalbinden bıçaklanarak öldürülmüştür (<https://www.gazetevatan.com/gundem/guleda-cankel-cinayeti-nasil-oldu-isparta-guleyda-cankel-cinayeti-1340981>, adresinden 18.10.2023 tarihinde erişilmiştir).

Çilem Doğan ise 2013'te evlendiği 1 çocuğunun babası Hasan Karabulut'u, şiddet gördüğü ve kendisini fuhşa sürüklemek istediği gerekçesiyle 8 Temmuz 2015'te tabancayla vurarak öldürmüştür. Olayın ardından tutuklanan Çilem Doğan, önce ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istemiyle yargılanmış; sonrasında “tahrik ve iyi hal indirimi” ile 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Çilem Doğan, 20 Haziran 2016'da 50 bin TL kefaletle tahliye edilmiştir (<https://www.cnnturk.com/turkiye/cilem-dogan-kimdir-olayi-nedir-cilem-dogan-tekrar-cezaevine-girecek>, adresinden 18.10.2023 tarihinde erişilmiştir).

Güleda Cankel ve Çilem Doğan olaylarına ilişkin ekşi sözlükte yer alan yorumlar analiz edildiğinde genel anlamda katılımcıların üzüntü ve içtenliklerini belirttikleri göze çarpmaktadır. Ancak yorumlar arasında mağdur Güleda Cankel ve fail Çilem Doğan'a ilişkin olumsuz eleştiri ve suçlamaların yapıldığı da göze çarpmaktadır. Bu noktadan hareketle sözlük yazarlarının görüşleri iki temel başlık altında ele alınıp tartışılmıştır.

Şekil 1: Ekşi Sözlükte Mağdur ve Failin Temsili

3.1. Ölen Suçlu

Kadınların en çok mağdur oldukları suçlardan tecavüz toplumsal bir durum olarak karşımıza çıkmakta ve kadının tecavüz edilebilir olması gibi bir tanımlamaya maruz kalmasına sebep olmaktadır (MacKinnon, 2020, s. 208). Zira tecavüze uğramış bir kadın toplumsal cinsiyet rollerinin dışında bir davranışta bulunduğu için tecavüzü hak etmiştir. Yapılan araştırmalarda bu durum mağdurun suçlanması olarak adlandırılmakta ve özellikle kadına yönelik şiddet, taciz, tecavüzün yanı sıra kadın cinayetleri sonrasında mağdur olan kişinin başına gelen olayda suça ortak edilmesi olarak değerlendirilmektedir (Budak 2017, s. 478). Söz konusu çalışma kapsamında da Ekşi Sözlük yazarlarından bazılarının mağdur Güleda Cankel'i başına gelen olaydan ötürü suçladıkları göze çarpmaktadır. Mağdur Güleda Cankel ilk ve öncelikli olarak kendisini öldüren adamı sevgili olarak seçtiği için yanlış tercihte bulunduğundan ötürü suçlanmaktadır:

bankermahnut, 20.11.2019: "eve karpuz alırken bire iki kere vuruyorsunuz sesi nasıl geliyor kelek mı diye, sevdiğin insan sana şiddet uyguluyor ama insanlar bu maganda tipli profili sevmeye devam ediyor biraz mantık"

filler dünyanın en masum hayvanlarıdır, 25.02.2020: "güleda'ya katledildiği için üzgünüm ama başka bir dram daha var onun hikayesinde o itin hiç hak etmediği bir sevgiyi o ite vermiş. bedelini canıyla ödemesi çok acı ama o itte biraz vicdan biraz sevgi olsa ya kendini öldürür yada en azından bir daha gün yüzü görmemeyi kendi istemezdi. çok acı, çok sevdim çok sevildim sanıyordu ama katilin savunması durumun tam tersi olduğunu gösteriyor."

nevarkibunda, 20.11.2019: "kızımıza allah rahmet eylesin, ayrıca öldüren o. Ç. da hapislerde çürüsün ama bu ifadeleri okuyunca kızın basiretinin bu kadar bağlanmasını ve eline bir sürü fırsat geçmişken neden kaçmadığını sorgulamadan edemiyorum. bir gece önce seni öldürmeye çalışan adamla nasıl aynı yatakta uyuyorsun kızım hiç mi uyanmadın duruma? ayrıca o osman da neden bırakıp gitmiş? hikayedeki herkes bi tuhaf bana kalırsa..."

wild pear, 20.11.2019: "kadın katili olacak kişiyi şikayet etme fırsatı varken şikayet etmemiş, kendisine belli ki yardım etmeye çalışacak osman'ı uzaklaştırmış. piç erkeğe bağlanan ve yine canından olan bir kız daha."

Bazı katılımcılar tarafından da Güleda Cankel sevgilisinin ifadesinin ortaya çıkmasının ardından fırsatı olduğu halde şikayette bulunmadığı için suçlu bulunmaktadır:

asosyalisttt, 20.11.2019: "kendine değer vermeyen bir kızın sonu. kızım senin derdin neydi de şikayetçi olmadın kafayı yicem. sana vuruyor, boğazını sıkıyor ve karakola gittiğin halde şikayetçi olmuyorsun. insan ölmekten korkar bu kadar mı güveniyorsunuz karşınızdakine ya. allah akıl fikir versin bu haberi okuyacak bütün kızlara."

punkgeisha, 20.11.2019: "katilin anlattıklarına göre dışarıya 3 kez filan çıkmışlar, birçok kez de telefonla annesini ve arkadaşını arayabilme şansı olmuş. kızcağız 3 kez katilden kaçabilme ve yine belirttiğine göre bir kez de karakolda şikayetçi olabilme şansına sahip olmuş. eğer ifade yalan değilse bir de üstüne uyuyup uyanma ve kahvaltı dahi yapabilme yani kaçabilme şansı olmuş. eh be kızım peki neden eline bu kadar fırsat geçtiyse (yine belirtiyorum ifade yalan değilse ki zaten telefon ve karakol kayıtlarından ortaya çıkar her şey) neden o adamla kalmaya devam ettin? elinde fırsatın varken bunu kullanmamak çaresizlik filan değil düpedüz ahmaklık. gencecik yaşında öldürülmüş bir kızın arkasından niyet okumaya çalışmıyorum sadece artık başka kadınlar da aynı yanlışlara düşmesin istiyorum. yanlış anlaşılmasın katili aklamaya da asla çalışmıyorum. ancak kadınların gün geçtikçe daha da aptallaşması canımı sıkıyor."

dohtur, 20.11.2019: "o kızcağız o kadar olaydan sonra nasıl olurda şikayetçi olmaz, nasıl olurda hala eve alır bu insanı anlamak mümkün değil?"

huzur istiyorum ama nerdee, 20.11.2019: "ayrıca kız karakolluk olacak kadar büyük olaylar yaşıyor ve şikayet etmiyor üzücü ama maceraperestliğinin kurbanı olmuş gibi görünüyor"

Ekşi sözlük yazarlarının ifadelerinde de açık bir şekilde görüldüğü üzere mağdur Güleda Cankel en başta kendisini öldüren adamı sevgili olarak seçtiği için, diğer bir ifadeyle yanlış bir sevgili seçiminde bulunduğu için başına gelen olaydan sorumlu tutulmaktadır. Dahası mağdur, failin ifadesinde belirtildiği şekliyle, olayların gerçekleşme sürecinde ölümden kurtulma şansı var iken bu şansı kullanmadığı için suçlu addedilmektedir. Bu yorumların yanı sıra Güleda Cankel'in öldürülmesine ilişkin yorumlar içerisinde bazı yazarların katilin ardından en büyük suçlu olarak Güleda Cankel'in ailesini gösterdikleri göze çarpmaktadır:

morethanwords, 20.11.2019: "kimse kızmasın ama neden hiç kimse bu kızın anasına babasına suç bulmuyor. karakola gitmişsin, versene ifade beni dövdü, öldürmeye teşebbüs etti diye.sonra ara aileni gelip seni alsınlar.ama yapamaz çünkü ailesinin belki bu adamdan haberi yok.biliyor ki babası onu eve götürdüğünde bir de o dövecek, sövecek.mecburen katiline geri dönüyor."

gelmedi o gemi ulan, 20.11.2019: "ailesinden korkmuş besbelli. ailesinin kapı gibi, dağ gibi arkasında duracağından emin olan hiçbir kadın bu gibi olaylarda şikayetini geri almaz. sevgili dayağından kaçıp ana baba dayağına gider. fakat bazı insanlar istiyor. güleda'dan ayrı olarak söylüyorum ki var böyle tipler."

onubidebanasor, 20.11.2019: "...birkaç gündür sözlükte konuşulan kadın cinayetlerinde genç kadınların ve ailelerin kusurlarına çok net bir örnek gibi."

8rek, 20.11.2019: "katilden sonraki en büyük ikinci suçlu kızın ailesidir. böyle çocuk mu yetiştirilir. rahmetlinin kendine saygısı sıfırın altında. kızlarınızı düzgün yetiştirin. bunlar zamanında kızı nasıl korkuttuysa kız ailesine bile anlatamıyor başına gelenleri. unutmayın siz ne yaparsanız yapın çocuklarınız yetişkin olacak sevecek, sevecek. onlara en ufak şiddette, rızası dışında en ufak fiziki müdahaleye müsamaha göstermemesi gerektiğini ve sizin ne olursa olsun onun yanında olduğunuzu defalarca tekrarlayarak anlatın."

Zuruni, 20.11.2019: "çocuklarımız ile iletişim kurabilmek çok önemli.hata bile yapsalar ailelerine rahatlıkla söylebilmeli çocuklar. böyle bir şerefsiz ile sevgili olmak büyük bir hata ama muhtemelen ailenin haberi yok.göz göre göre olmuş herşey. her zaman olduğu gibi birkaç yıla çıkıp başka bir kızın hayatını mahveder bu şerefsiz."

3.2. Öldüren Zaten Suçlu

Cebecioğlu (2022, s. 148) sosyo-ekonomik faktörlerin ceza hukuku alanında görev yapan hakim, savcı ve avukatların karar verme süreçlerinde oynadığı rolü ele aldığı çalışmasında kadının mağdur olduğu taciz, tecavüz, istismar gibi davalarda temel olarak kadın değil aile mefhumunun korunmaya çalışıldığının altını çizmektedir. Dahası araştırmacı, kadın cinayetlerinde kadının suçlu olduğuna dair bir algı hakim olduğundan erkeğe ağır tahrik indirimi uygulandığını ortaya koymuştur. Kadının fail olduğu durumlarda ise yıllarca şiddete, tecavüze maruz kalması hususu göz ardı edilerek kadına erkek faile gösterilen toleransın gösterilmediğinin altını çizmektedir. Yargı sisteminde gözlemlenen kadına yönelik bu ayrımcılık hususunun sosyal mecralara yansımalarının çok da farklı olmadığı göze çarpmaktadır. Zira Ekşi Sözlük platformunda Çilem Doğan'a yönelik yorumlar incelendiğinde yazarlardan bir kısmı faili suça iten sebepleri tamamen göz ardı ederek katil olarak addettikleri ve bu nedenle herhangi bir indirim uğramaması gerektiğini savunmaktadırlar:

parasizkiro, 23.06.2016: "şov yapmasına anlam veremediğim kocasını öldüren bir katildir."

ortakkatlarinensempatigi, 23.06.2016: "şu sıralar oldukça popüler olan ve solcu, komünist, feminist kişi ve derneklerce aklanması için kamuoyu oluşturulmaya çalışılan yalancı ve amansız katil. tabii ki türk yargısı bu kamuoyu manipülasyonuna aldırış etmeyecek ve bu katil kadına hak ettiği cezayı verecektir. ayrıca kendisinin aklanması için verilen çabalarda en çok "kocasını fuhuş yapmaya zorladı" spotuna dikkat çekilmektedir. ancak bu "fuhuşa zorlamak" meselesiyle alakalı tek kanıt, bu katil kadının kendi beyanıdır. bu beyanın da feminist çakal bir avukat tarafından telkin edilmiş olması da kuvvetle muhtemeldir."

dcevik,20.06.2016: "sırf beyanına bakarak sevenlerin gone girl filmini izlemesini tavsiye ettiğim katil kişi."

kisacasede,20.06.2016: "öğrendiğim kadarıyla kürt kökenli zeki çevik biraz ahlaksız bir kadın suçlu ayrıca herkesi hayran bırakacak sinsi bir zekası var hakkında herkesin sözlükte

konuştukları boştur onu anlamak için onun gibi olmalısınız kadın adeta yaşayan bir (bkz: harley quinn)”

trolltunga, 20.06.2016: “insan öldürmüş ve serbest kalmış kişidir.”

at ustunde satranc oynayan adam, 21.06.2016: “beraat edilmemesi gereken, katil olan ve hakettiği cezayı çekmesi gereken kişidir.”

murattemur,15.08.2016: “katil. öyle özgürlük falan da yok. katil. devletteki işleyiş eksiklikleri bahane edilemez. darp etti diyor darp yok, öldürecek diyor lakin adamın elinde imkan var ama öldürmüyor. 15 yılda az ama o kadar vermiş mahkeme.”

Bazı yazarlara göre ise Çilem Doğan farklı tepkiler vermek yerine eşini öldürmeyi tercih ettiği için ikinci bir kez hata yapmıştır:

trolltunga: 08.06.2016: “boşanma davası açıp evi terketme seçeneği var. kadının ben bu adamı terkedemiyorum geçinemem yoksa öyleyse öldüreyim deme hakkı yok nefsi müdafaa birisinin seni öldürmeye çalışması üzerine kendini savunmaktır oysa ortada öldürmek gibi bir niyeti yok adamın emin olun hakim de içi rahat değildir ama birisini sırf kötü diye öldüremezsiniz bunun cezası vardır olmalıdır”

le fougueux:11.07.2015: “ifadesine göre kendisini 2 senedir sistematik olarak döven ve fuhuşa yönelmesi için baskı yapan bir kocası vardır ve bu kocasının hatalarını defalarca affetmiş ve barışmıştır. yani aslında iş işten geçene kadar çilem hanım efendi öz savunmasını yapmamıştır kocası karşısında, 2 sene boyunca kendisini zorla fuhuşa yöneltmeye çalışan biriyle evliliğini sürdürerek bu olanları onaylamıştır. sonra da çelişik bir şekilde bu yüzden onu öldürmek zorunda kaldığını iddia etmektedir. kusura bakmayın ama benim gözümde böyle bir kadın kahraman falan olamaz; anca kendi seçimlerinin ve hatalarının bedelini başkasına ödeten birisidir.”

Jijatsu 10,07,2015: “haklı-haksız doğru-yanlışdan öte kadınların kendilerine fiziksel ya da duygusal şiddet veya tacizde bulunmuş kocalarını bıraktıktan sonra tekrar tekrar geri dönmelerine sebep olan bilinçüstü/altı düşünce yapısının sorun olduğunu göstermiş kadındır kendisi. adam ailesinin evinden almaya bile gelmediği durumlarda aile kendi eliyle bırakıp gelmiş. kendisini 28. günde ormanda döven adamdan ne bekledi acaba ne tip umutları vardı? öldürme seviyesine gelecek kadar neden bekledi? gidip kurtulması için birçok kez şansı olmuş, adam şerefsiz bir pislikmiş anlatılanlar doğru ise. bence toplumun asıl sorunlarından biri kadınların psikolojik olarak ezik yetiştirilmesi herşeye dayanmaları gerektiğinin düşündürülmesi.”

sipidik sipidik yuzen kurbaa, 24.06.2016: “bu kadar sıkıntı çektiği adamın yanında karısı olarak yıllarca yaşayıp, bu kötü muamelelere kanuni tepki verse de, 3 ay önce kendi rızasıyla dönüp, uykusunda adamı vurduktan sonra savunmasında kendimi korudum demesine inanmıyorum. kadınlarımızın bu kadını sırf tartının diğer tarafındaki erkek katillerin baskın oranından dolayı savunduğunu düşünüyorum. karşılamar, kutlamalar benim için kirlenmiş adaletin başka bir göstergesi. o suç aletini bulacak kadar rahat hareket edebiliyorsa bir insan, karakolun yolunu da çok rahat bulabilirdi. daha önce evden uzaklaştığı gibi uzaklaşıp dönmeyebilirdi.”

Metacarpi, 10.01.2021: “yani bu kadın bir katil ne olursa olsun bir katil. yaşadığı sıkıntılarda da en büyük sorumluluklardan biri de defalarca yanlış karar alan kendisine ait. olaya bakıyorum; defalarca kez şiddete maruz kal, tedbir kararları uygulansın sonra git hepsinde gidip şikayetlerini geri al ve tedbir kararlarını kaldırt aynı evde yaşamaya devam et.”

Kısa bir değerlendirme yapıldığında toplumun kadını ikincil sınıfa iten bakış açısının hemen bütün kurumlarda benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kadının suç mağduriyeti ve

suça karışma durumları özelinde ele alındığında ilk ve öncelikli olarak yargı sisteminde her iki durumda da kadının ikinci bir mağduriyete maruz bırakıldığı göze çarpmaktadır. Toplumun mağdur ve fail kadına bakışında da çok farklı bir durumla karşılaşmamaktadır. Zira toplumun mikro tipi özelliği gösteren Ekşi Sözlük platformunda da Güleda Cankel ve Çilem Doğan örnekleri özelinde fail ve kadına yönelik tartışmaların kadınları başlarına gelen durumların temel sorumlusu oldukları yönünde olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

4. Sonuç

Kadının mağduriyeti ve failliği konusu gerek hukuki anlamda gerekse toplum nazarında kadının ikincil pozisyona itildiğini gözler önüne sermekte ve kadınlar için yeni mağduriyetler ortaya çıkarmaktadır. Kadına yönelik şiddet, tecavüz ve cinayetle ilgili medyaya yansıyan olaylarda erkek sanığa verilen iyi hal ve tahrik indirimi üzerinde tartışılan bir konu olmaktan öte suçun kurbanı olan mağdur kadın sanki asıl suçlu kendisiymiş gibi gösterilmektedir. Öte yandan yıllarca şiddete veyahut da taciz veya tecavüze maruz kalan kadın kendisine bunu uygulayan erkeği öldürdüğünde ise canı bir suçluymuş gibi addedilebilmektedir.

Bu çalışmada sosyal mecralarda önemli bir yeri bulunan Ekşi Sözlükte mağdur Güleda Cankel ve fail Çilem Doğan'a ilişkin yorumların eleştirel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Mağdur Güleda Cankel'e yönelik yorumlarda genel anlamda kadının başına gelen olaya yönelik üzüntü ve içtenlik belirten ifadeler yer almaktadır. Öte yandan mağdur kadına ve ailesine yönelik suçlayıcı olumsuz eleştirilerin yer aldığı da gözden kaçmamaktadır. Güleda Cankel en başta kendisini öldüren adamı sevgilisi olarak seçtiği için, şiddet görmesine rağmen onunla birlikte olmaya devam ettiği için ve olay anında kaçma veyahut da olaydan kurtulabilme şansı olmasına rağmen bunları yapmadığı için başına gelen olayın temel sorumlusu olarak görülmektedir. Fail Çilem Doğan olayında ise genel anlamda kadının yıllarca kendisine şiddet uygulayan ve kendisini fuhuşa sürükleyen kocasını öldürmesi doğal bir tepki olarak görülmektedir. Öte yandan Güleda Cankel örneğinde olduğu gibi Çilem Doğan da kendisine şiddet uygulayan bir adamla evlendiği ve şiddetten kurtulma şansı olduğu halde bunu tercih etmeyip cinayet işlemeye yöneldiği için ikinci bir kez suçlanmaktadır.

Sonuç olarak toplumun mikro bir örneği özelliği gösteren Ekşi Sözlükte yer alan yorumlarda mağdur da olsa fail de olsa kadına ve olaylara bakışın bir noktada benzerlik gösterdiği ve topluma hakim olan ataerkil bakış açısından farklılık göstermediği görülmüştür. Her iki olaya yönelik tartışmalarda varılan ortak nokta ise toplumun kadına yönelik şiddete ve kadının toplumda sahip olduğu yere verdiği tepkinin cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olduğu ve eril söylemi yeniden ürettiğidir. Bu noktadan hareketle ilk ve öncelikli olarak kadın kimliğini sorunlu gören ve kadını her koşulda ikincil pozisyona atan bu eril bakış açısının ortadan kaldırılmasına yönelik uygulama ve çalışmaların yapılması gerekliliğinin bir kez daha altı çizilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. ve Kavuran, T. (2022). Kadın cinayetlerinde victim blaming (Kurbanı Suçlama) kavramı üzerine bir araştırma: Şebnem Şirin cinayeti örneği. *Turkish Studies - Social*, 17(3), 267-290.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*. Ankara, Türkiye.
- Bartal, B. F. (1998). *Battered wife syndrome evidence: The Australian experience. The British Criminology Conferences: Selected Proceedings*. Volume 1: Emerging Themes in Criminology, 1-11 Loughborough, UK: The British Society of Criminology. (<https://www.britisocrim.org/volume1/003.pdf>).
- Bloom, B., & Covington, S. (2009). Addressing the mentalhealth needs of women offenders. *American Psychological Association*, 160-176.
- Cebecioğlu, G. (2022). *Ceza hukuku alanında çalışan hakim, savcı ve avukatların karar verme süreçlerini etkileyen sosyo-ekonomik faktörler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- Cohen, J. W. (2015). Criminal justice as a male enterprise. In T. L. Freiburger & C. D. Marcum (Eds.), *Women in the Criminal Justice System: Tracking the Journey of Females and Crime* (pp. 31-46). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Demir, N. H. (2017). *Feminist perspektifinden düşünce tarihinin köşe taşları ve ideal bir hukuk arayışı*. İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.
- Erol, D. D. (2021). Türkiye’deki gazetelerin internet sitelerinde Çilem Doğan davası. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 8(2): 381-411.
- Gido, R. L. ve Dalley, L. P. (2009). *Women’s mental health issues across the criminal justice system*. Newjersey: Pearson.
- Gottschalk, L.H., (2009), Transgendering women’s space: a feminist analysis of perspectives. *Australian Women’s Studies International Forum*, 32, 167-178.
- Gürel, E., ve Yakın, M. (2007). Ekşi sözlük: Postmodern elektronik kültür. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 4(4), 203-219.
- Hagan, J., Gillis, R. A.ve Simpson, J. (1985). The class structure of gender and delinquency: Toward a power-Control theory of common delinquent behavior. *American Journal of Sociology*, 90(6), 1151-1178.
- Hagan, J., Simpson, J. ve Gillis R. A. (1987). Class in the household: A power-control theory of gender and delinquency. *American Journal of Sociology*, 92(4), 788-816.
- Hatipoğlu Aydın, D. (2021). Being a woman in the Turkish criminal justice system. *Women & Criminal Justice*, 31(3), 197-209.
- Heper, A. (2014). Feminizm ve hukuk. *Hukuk Kuramı*, 1(5), 11-27.
- Işıқтаç, Y. (2009). Kadın mağduriyeti, mağdur olarak kadının hukuksal konumu. *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arşivi içinde*, 15, 70-80.
- İlbars, Z. (2007). Suç antropolojisi: Kadın ve suç. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 22, 1-13.

- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel Akademi.
- MacKinnon, C. A. (2020). *Feminist bir devlet kuramına doğru* (T. Yöney ve S. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Manjoo, R. (2016). *Violence against women, its causes and Consequences (Report of the Special Rapporteur No. A/HRC/2016)*. New York: NY: United Nations General Assembly.
- Palermo, B. G. (2003). Female offenders in changing society. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47, 493-495.
- Richie, B. E. (2000). Exploring the link between violence against women and women's involvement in illegal activity. *Research on Women and Girls in the Justice System: Plenary Papers of the 1999 Conference on Criminal Justice Research and Evaluation—Enhancing Policy and Practice Through Research*, 3.
- Russell, D. E. H. (2008). *Femicide: politicizing the killing of females. Strengthening understanding of femicide: using research to galvanize action and accountability*. https://media.path.org/documents/GVR_femicide_rpt.pdf#page=33.
- Sallan Gül, S. (2011). *Türkiye’de kadın sığınma evleri erkek şiddetinden uzak yaşama açılan kapılar mı?*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Smart, C. (1998). The women in legal discourse. K. Daly ve L. Maher (Ed.), *Criminology at the crossroads: Feminist readings in crime and justice kitabı içinde* (ss. 21-36). Oxford, New York: Oxford University Press.
- Yazıcı, T. (2016). Yeni medyanın nefret dili: Suriyeli mültecilerle ilgili ekşi sözlük örneği. *Global Media Journal TR Edition*, 7(13), 115-136.
- <https://www.who.int/news/item/17-07-2023-who-addresses-violence-against-women-as-a-gender-equality-and-health-priority>, adresinden 29.09.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <http://umut.org.tr/umut-vakfi-2020-yili-kadin-cinayetleri-haritasi/>, adresinden 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://sahamerkezi.org/1-aralik-2022-28-subat-2023-tarihleri-arasinda-basina-yansiyan-kadina-siddet-vakalari-incelemesi/>, adresinden 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://turkiye.unfpa.org/tr/ev-ici-siddet-raporu-basin-bulteni>, adresinden 02.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/29032023141410adalet_ist-2022cal%C4%B1sma100kapakl%C4%B1.pdf, adresinden 07.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.gazetevatan.com/gundem/guleda-cankel-cinayeti-nasil-oldu-isparta-guleyda-cankel-cinayeti-1340981>, adresinden 18.10.2023 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.cnnturk.com/turkiye/cilem-dogan-kimdir-olayi-nedir-cilem-dogan-tekrar-cezaevine-girecek>, adresinden 18.10.2023 tarihinde erişilmiştir.

STATÜ, GÜNDELİK HAYAT, YAŞAM TARZI ARAYIŞLARINDA KENTSEL AYRIŞMA*

Mevhibe GÜLTEKİN**
Hacettepe Üniversitesi

Özet

Kentsel ayrışma sorunu modern kentlerin büyüme ve gelişmesine paralel olarak kent sosyolojisi literatüründe ağırlığı ve önemi giderek artan konulardan biridir. Bu çalışma kentsel ayrışma sorununa yönelik ampirik araştırmalara doğrudan veya dolaylı olarak kılavuzluk eden yaklaşım ve anlayışların beslendiği temel kuramsal tartışmaların neler olduklarının kısa bir incelemesini yapmaktadır. Hem kuramsal tartışmaların hem de ampirik araştırmaların geniş kapsamlı olması ve farklı ampirik bağlamları dikkate alıyor olmasının doğurmuş olduğu anlatım sorununu kolaylaştırmak adına inceleme iki alt başlık altında yapılmaktadır. İlk olarak ağırlıklı olarak İngilizce literatürde yer edinmiş olan ve alanda çalışmak isteyenlerin sıkça kendilerine başvurdukları bazı temel tartışmaların neler oldukları “uluslararası kentsel ayrışma yaklaşımlarının kuramsal kökenleri” başlığı altında incelenmektedir. Bunun ardında çalışmanın ikinci kısmında ise sorunun yerli yani Türkçe yazılmış olan literatürde nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bu iki alanda yürütülen tartışmalarda entelektüel etkilenme esas olarak birinciden ikinciye doğru olmakla birlikte bunların içerikleri ve yaklaşım biçimleri bütünüyle örtüşmemektedir. Öte yandan, her iki alanda da yaklaşımları klasik ve çağdaş olmak üzere iki alt başlık altında ele almak gerekmektedir. Zira klasik veya eski çalışmalar yeni, güncel tartışmalara bir zemin sağlamakla birlikte etkileşimin herhalde süreklilik üzerinden ilerlediğini söylemek mümkün görünmemektedir. Aksine, incelemede işaret edildiği üzere, yeni gelişmeler ve sorunlar birçok halde bunlarla yüzleşmeyi gerektirecek bir entelektüel kesinti ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Kentsel ayrışma, Mekansal Ayrışma, Kent Sosyolojisi

URBAN SEGREGATION IN THE SEARCH FOR STATUS, DAILY LIFE, LIFESTYLE

Abstract

The problem of urban segregation is one of the issues whose weight and importance is increasing in the urban sociology literature in parallel with the growth and development of modern cities. This study makes a brief examination of the basic theoretical discussions that nourish the approaches and understandings that directly or indirectly guide empirical research on the problem of urban segregation. The review is carried out under two subheadings in order to

*Ekim 2023'te Kütahya 1. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu'nda danışmanlığını Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'in yaptığı, "Statü, Gündelik Hayat ve Yaşam Tarzi Arayışlarında Kentsel Ayrışma: Kayseri'de İki Mahallenin Karşılaştırılması" isimli yüksek lisans tez çalışması kapsamında sunulan bildirinin kuramsal tartışmaların yer aldığı bölümün gözden geçirilmiş halidir. Bu çalışmayı hazırlarken öneri ve yardımı ile destek olan Abdulkerim Sönmez Hocama görüş ve önerileri için teşekkür ederim.

** Yüksek lisans öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, mevhibeozocak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4172-3013.

facilitate the narrative problem caused by the fact that both theoretical discussions and empirical research are comprehensive and take different empirical contexts into consideration. First of all, some of the basic discussions that have taken place mainly in English literature and are frequently referred to by those who want to work in the field are examined under the title of "Theoretical origins of international urban segregation approaches". After this, in the second part of the study, how the problem is addressed in the local literature, that is, written in Turkish, is examined. In the discussions carried out in these two fields, the intellectual influence is mainly from the first to the second, but their contents and approaches do not completely overlap. On the other hand, it is necessary to discuss the approaches in both fields under two subheadings: classical and contemporary. Because, although classical or old studies provide a basis for new, current discussions, it does not seem possible to say that the interaction progresses on a continuous basis. On the contrary, as pointed out in the review, new developments and problems in many cases create the need for an intellectual interruption that will require confronting them.

Keywords; Urban Segregation, Spatial Segregation, Urban Sociology.

GİRİŞ

Kentsel ayrışma, kentlerin büyümesi ve gelişmesi ile birlikte çağdaş-güncel kent sosyolojisinde günden güne daha çok ilgi odağı olan kent sorunlarından biri haline gelmiş bulunmaktadır. Bu sorununun muhtevası, bağlamı, sebep ve sonuçları ise kentin sosyal, iktisadi, kültürel yapısına, tarihi geçmişine, kent planlama süreçlerine, siyasal ve ekonomik arka planına göre kentten kente (ve ülkeden ülkeye) farklılık göstermektedir. Kentlerin ortaya çıkışına paralel olarak baş gösteren sınıfsal ve sosyal ayrımlar, kuramcıyı ve ampirik araştırmacıyı "kentsel ayrışma olgusu kentin doğasında mevcut olan bir husustur" gibi bir hüküm vermeye yöneltse de sürdürülebilir kent politikaları kapsamında düşünüldüğünde kentsel sorunlar içerisinde kentsel ayrışma kendisiyle baş edilmesi gereken ve dolayısıyla kentin doğasından ziyade belki de onun insan eli ve faaliyetleri aracılığı ile nasıl yaratıldığında aranması ve çözümlenmesi gereken bir sorun olarak görünmektedir.

Kentsel ayrışma sorununa yaklaşımlarının kent sosyolojisi literatüründen beslendiği konular ve kentsel sorunlar iktisadi, sosyal, kültürel bağlamlar üzerinden gelişmektedir. Bu sebeple hem yabancı hem de hem de ulusal literatürde kentsel ayrışmanın beslediği; kent yoksulluğu, kentsel adaletsizlik gibi sorunlar neoliberal politikalar, küreselleşme olgusu, mekansal ayrışma ekseninde kuramsal tartışmalarda sıkça gündeme gelmektedir. Uluslararası literatürde klasik kent kuramları kent toplumlarında üretilen sosyal ilişkilere yönelik iddialarında modern döneme özgü olanı dikkate alan, kırsal olanı geçmişin, geleneksel olanın, küçük toplumun; kentsel olanı ise modern toplumun tezahürü olarak

ele almış ve bunları tezatlar biçiminde ifade etmiştir. Bu çerçevede geleneksel olan ile kırsal özdeşliğinin bir devamı olarak kırsal alanlar dayanışmayı, ortaklığı (kolektif), birlikteliği önceleyen ve yücelten anlam sistemleri vasıtasıyla kurulan cemaat tipi ilişkiler ile özdeşleştirilmiştir. Türkiye’de kentsel ayrışma çalışmalarında ise gecekondulaşma, kentsel dönüşüm, soylulaştırma ve güvenli siteler konuları ekseninde bir literatür geliştiği görülmektedir. Ancak küresel ölçekte kentsel ayrışma sorununa bakıldığında sağlık, eğitim, etnisite, sınıf, statü gibi daha spesifik bağlamlar ile özgün içerikler kazandığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada inceleme yabancı (ağırlıklı olarak İngilizce) ve ulusal olmak üzere iki ana başlık altında ele alınarak yapılacaktır.

1. Uluslararası Kentsel Ayrışma Yaklaşımlarının Kuramsal Kökenleri

Kentsel ayrışma sorununa yaklaşımların kuramsal kökenleri aslen eski ve yeni veya klasik ve çağdaş kent sosyolojisi kuramlarıdır. Uluslararası düzeyde klasik kent kuramları Batı merkezli olması sebebiyle modern dönem kentleşme sorunları etrafında gelişmektedir; Kentleşme; dar tanımıyla şehrin oluşumunu anlatır, kurulan en eski şehirlerin geçmişi yaklaşık olarak M.Ö dördüncü bin yıla kadar geriye götürülmektedir. Ancak kentleşme ileri sanayi ekonomisinin ve modernleşmiş toplumsal yapının varlığını gösterdiği için kentleşmiş toplumlar modern bağlamda daha geniş bir anlam içermektedir (Marshall, 2005: 399). Bu sebeple sanayileşmenin ilk görüldüğü yerler olan Batı Avrupa mahreçli klasik kent kuramlarına bakıldığında modern dönemin olgularının kente dair yaklaşımlarda ana motif olarak belirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda ilk ayrışma parametresi kırsal koşullar ile kentsel koşullar arasında yapılmış olup, kır-kent karşıtlığında kent sosyolojisinde modern dönemin merkeze aldığı temalar olan birey-toplum, geleneksel- çağdaş, kırsal- kentsel gibi dikotomiler temelinde karşıtlık çiftleri içeren ikiliklere dayanan tematik bir hat üzerinden ilerlendiğini söylemek mümkündür. Buradan hareketle klasik kent kuramlarında modern öncesi kentler ile modern kentleri ayıran tarihselci yaklaşımlar, batı kentleri ile batı dışı kentleri ayıran oryantalist yaklaşımlar, kenti kapitalist ekonomik sistemin çıktısı olarak gören eleştirel yaklaşımlar ve modern olguların yarattığı gelişmelerin ürünü olarak kenti irdeleyen modernist yaklaşımlar öne çıkmaktadır.

Medeniyet ile kültür arasında bir karşıtlık gören Eagleton'a göre medeniyet, sanat, kent yaşamı, kentsel politikalar, karmaşık teknolojileri içeren ve geçmişte olanların bir adım ilerisi anlamında belirleyici ve normatif bir nitelik arz eder. Ona göre medeniyet, barbarlıktan üstün olduğu fikrine dayanarak kendi içinde sürekli evrilen bir gelişim olarak değerlendirilir (Eagleton, 2005: 19). Benzer şekilde medeniyetin gelişmesinin genel olarak kentlerin gelişmesi ile aynı şey olarak düşünüldüğünü ifade eden Wolf'a göre, modern döneme kadar kentlerin rolü önemsiz kalmıştır (Wolf, 2000, s. 28). Bu bağlamda kentin modern çağ öncesi tahlilinin ancak modern kentin kökenlerini vereceği öncülünden hareketle kenti tarihsel bir perspektiften tahlil eden Henri Pirenne kentin ne olduğu sorusuna verilecek cevap ile modern anlamda kentin ne olduğu sorusuna cevap verilemeyeceğini iddia etmektedir. O, modern öncesi kentlerin oluşum koşullarının modern dönemin kentlerinin kökenlerini oluşturduğunu kabul etmekle beraber aynı içeriğe ve mahiyete sahip olmadıklarını savunmaktadır. Bu bağlamda Pirenne'e göre kentin olmazsa olmaz koşulu halkının geçimini toprağı ekip biçmekle değil ticaretle sağladığı bir yer olarak, hukuksal bir varlığı ve kendine özgü yasa ve kurumları olan bir yapı olarak değerlendirildiğinde bu yapının Batı Avrupa'da dokuzuncu yüzyılda nüvelerinin oluştuğunu belirtmektedir (Pirenne, 2014, s. 47).

1.1. Karşılaştırmalı Kent Sosyolojisi

Pirenne (2014, s.49) klasik kent kuramcılarının iddia ettikleri üzere kentin zorunlu koşulu olarak gördükleri kale, pazar yeri ve ibadet yerlerinin kentin özgün koşulu olmadığını, ilkel toplumlarda bile gözlemlendiğini dolayısıyla modern kentin özgün niteliği olarak değerlendirilemeyeceğini iddia etmektedir. Bu anlamda Pirenne'i destekler nitelikte Weber, kentin varoluş koşullarını belirlerken kale, pazar yeri, kendine ait bir mahkeme, yerleşim yerine ilişkin bir örgütlenme biçimi ve en azından kısmi bir özerklik ve kendi kendini idare edebilen kentsel bir topluluk faktörlerine bağlı bir tipoloji geliştirmiştir (Mellor, 2007, s. 189). Kenti tahlil ederken ideal tip yöntemini kullanan Weber'e göre, kendine özgü yasaları olan kentsel bir topluluk, Batı kentlerine özgü bir niteliktir (Weber 1958'den akt. Tuna, 2013: 342). Bu ifadeden hareketle Weber'in kenti ayırıştırıcı parametresi; Batı dışı toplumlar ile batı toplumları karşıtlığında oluşan ayırıştırıcı kategorilerdir.

Weber'e (2010, s. 136) göre, ortaya çıktığı her yerde şehir, o mekâna daha önce yabancı olan insanların yerleşimiydi. Bu sebeple Weber, Batı ve Batı dışı şehirlerinin başlangıç aşamasında benzer olduklarını belirtse de daha sonraki süreçlerde karşılaştırmalı çalışmalarla* ayrışan özelliğın siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkenlerine odaklanır. Weber (2010), Batı dışı kentleri Batı kentlerinden öncelikle merkezi güçler-yerel güçler bakımından ayırır. Çinli, Mezopotamyalı, Mısırlı, hatta ara sıra da Yunanlı savaş prenslerinin şehirler kurarak buralara yalnızca gönüllü yerleşimcilerin değil, kaçırılmış insanların da talep ve imkânlar ölçüsünde yerleştirildiğini belirtir. Weber'e göre, Yakın Doğu, Asya ve Mezopotamya'ya özgü bu kente yerleşme biçimi merkezi bir otoriter güç tarafından düzenleniyordu. Fethedilen yerlere ihtiyaçlar doğrultusunda bu zorla yerleştirilenler, sulama kanallarını kazmak gibi daha angarya ve düşük statülü işleri yapmakla yükümlüydü. Resmi aygıtı ve idari memurlarıyla prens ise, şehrin mutlak hâkimi olarak kalmaktaydı. Bu da genellikle herhangi bir toplumsal birliğin ortaya çıkmasını tümüyle engelliyor ya da en iyi ihtimalle bu tür birliklerin başlangıç aşamalarının oluşumuna izin veriyordu. Batı dışı şehirlerde ayrışmanın ve buna bağlı tabakalaşmanın, üst merkezi otorite tarafından belirleniyor oluşu, kökten yeniliklere ve gelişmelere imkan vermemekteydi (Weber, 2010). Bu sebeple Batı dışı toplumlardaki kent yapılanması daha statik bir karakter sergilemektedir.

Bu süreçte Orta Çağ Avrupa şehirlerine baktığımızda ise, ekonomik açıdan bir ticaret ve alışveriş merkezi; siyasi ve askeri açıdan bir kale ve garnizon; idari açıdan bir mahkeme bölgesi; sosyal açıdan da yeminli bir konfederasyon olduğu görülmektedir. Orta Çağ kentsel topluluğunun hukuki bir ortaklık olarak doğuşu ise uzun bir süreçte ve aşamalı olarak gerçekleşmiştir (Weber, 2010, s, 140). Öncelikle belirtmek gerekir ki yurttaşlığın bireysel bir hak olarak değerlendirilmesi, statü bağlamında yeni bir kavram-anlayışdır.** Yani objektif hukuk çerçevesindeki bir sözleşmeye dayalı bir topluluğa (ki kentliler bu hukukta hak sahibidir ve mahkemede bizatihi kendilerinin ortaklaşa yarattıkları bir hukuktur bu), objektif biçimde katılan bir kişidir. Sadece İngiltere'de değil

*Weber'in karşılaştırmalı stratejisi, tipolojilerin yardımıyla, (1) modern ve daha eski koşullar arasındaki farklılıkları ve (2) farklılıkların nedenlerini tesise yönelmiştir. Bu tarihten "çıkan" (örneğın, antik kapitalizm) ama kendi içlerinde kültürel olarak önemli ya da moderniteyi tanımlamak için faydalı olan seküler olguların incelenmesini içeriyor, ayrıca tarihin " nedensel zincirlerinin" araştırılmasını da kapsıyordu (Weber, 2012, s,24)

** Weber (2010), modern toplumların en karakteristik özelliğı olan sözleşmeler, dini ve yerel ritüelistik eylem kalıplarının yerini almaya başladığını, böylece sözleşmeye dayalı kurulan kentsel birliklerin ritüele dayalı var olan diğer kentlerin sosyal yapısından farklılaşmaya başlamakta olduğunu sıklıkla vurgulamaktadır.

tüm Avrupa'da doğmakta olan kentlerin yurttaşları* (Weber, 2012, s,70). Burada Weber (2010, s,163) kentsel gelişmenin neden Asya'da değil de Akdeniz havzasında ve sonra da Avrupa'da başladığına yönelik genel sorusunu sorar.

Kentsel topluluğun büyümesinin şehir kardeşliklerinin doğuşuna bağlı olduğu belirtildiği için buna bir cevap verilmiş bulunuyor. Çin'de klanların esrarengiz sonu, Hindistan'da kastların sonu, kentsel konfederasyonların oluşma imkânını ortadan kaldırdı. Çin'de atalar kültürünün taşıyıcıları olarak klanlar, yok edilemez nitelikteydi. Hindistan'da kastlar, kurtuluşun ve reenkarnasyonun kendisine uyulmasına bağlı olduğu özel bir yaşam tarzının taşıyıcılarıydı. Sonuçta, ritüeller açısından kastlar karşılıklı olarak dışlayıcıydılar. Hindistan'da kardeşliğin önündeki ritüelistik engeller, klana tabiiyetin sadece göreceli olduğu Çin'dekinden daha mutlakti. Yakın Doğu'ya doğru gittikçe, engeller daha zayıflamaktadır.

Burada altını çizmekte yarar olan bir diğer ayrıntı ise yukarıda da görüldüğü üzere genel kanının aksine, şehir oluşumlarının devrimler neticesinde değil, meşru süreklilikler neticesinde meşrulaştırma sonucu kazanılan yasal statü mevzileriyle meydana geldiğidir (Weber, 2010, s,146). Öyle ki Orta Çağ Avrupa şehirlerinin feodal yapısının özerk yönetim ile karakterize olması, ekonomik güç elde eden sosyal gruplara, yasal haklar elde etmek için özerk güçlerle müzakere edebilme veya onlara karşı direnebilme gücü ve imkanını da vermiştir. Lordların, kendisine bağımlı köleleri maddi kazanç için ticarete eğitmesi ve mahirleştirmesi aynı zamanda kendi aleyhine de sonuçlar doğurmuştur. Lordun ticari kazanç için pazarda çalıştırdığı köle, maddi anlamda palazlanır palazlanmaz lordundan hak talep etmeye başlamıştır. Yüklü bir tazminat ödeme koşuluyla özgürlüğünü elde eden köle, ilk direnişini özgürlük için lordların talep ettiği yüksek tazminatlara karşı yapmıştır. Böylece tarihte ilk defa aynı sınıf konumunda bulunanların çıkar dayanışması lordun hukukunu çiğneme noktasında önemli bir güç olarak belirmeye başlamıştır. Orta Çağ Avrupa kentlerinin tüm diğer kentlerden farklı olarak bu devrimci yeniliği, bu sebeple kentsel hukukun neden sadece Avrupa kentlerinde görüldüğüne yönelik açıklamayı sunmaktadır (Weber, 2010, s, 127).

Weber'in Batı dışı şehirlerin merkezîyetçi boyutuna yönelik savını destekler nitelikte şehir tahayyülü olan İbni Haldun, şehir ünranını ve onda çıkan her şeyi devletin bir eseri olarak görme eğilimindedir. Şehirleşmenin nedeni devlettir. Şehirler mülkün ikinci

*Burada Weber, Batı dışı şehirler ile Orta Çağ Avrupa şehirleri arasında karşılaştırma yaparak merkezi otorite eksikliğinin batı şehirlerinin doğmasındaki önemini vurgular. Zira Orta Çağ Avrupa şehirlerinde lordlar, herhangi bir bireysel üyeden yahut küçük gruptan daha güçlüyse de bir bütün olarak tüm birliklere karşı ve hatta birleşmeleri durumunda çoğunluğuna karşı bile güçsüzdür. Lord, kesinkes bağımlılığı yüzünden körü körüne itaat eden zorunlu bürokratik mekanizmadan yoksundur. Üst düzey memurlarının kendisine karşı birleşmeleri durumunda lord bir çıkış yolu bulamaz, çünkü memurlar askeri ve ekonomik açıdan bağımsız olmakla kalmayıp, aynı zamanda kendi idari görevlilerini, ileri gelenlerini ve yerel görevlilerini bu üst düzey memurlar arasından seçmek zorundadır (Weber, 2010, s,165).

dereceden ürünleridir. Dolayısıyla devletten sonra gelirler (Arslan, 2008: 111). Weber'in tarif ettiği Batı kentlerinin kendine özgü yasaları olmasının özgüllüğü, İbni Haldun'un devlet temelli Batı dışı kentlerinin tarifi ile örtüşmektedir. Batı dışı toplumlarda tıpkı Orta Çağ Avrupa'sında olduğu gibi bir kalesi, garnizonu, pazar yeri hatta büyük ticaret merkezleri olan şehirlerde yaşıyorlarsa da şehir sakininin güçlü kırsal bağları, kentsel hukuk bağlamında seküler bir yapılanmayı engelliyordu. Örneğin hilafet konusundaki iç çatışmaların tüm bir tarihi, İslam'ın, Arap kabile ve klan birliklerinin kırsal bağlarından hiçbir zaman kurtulamadığını, fakat kabile ve klan koşullarında yapılanan fetihçi bir kolun dini olarak kaldığını göstermektedir. Ya da Çin'deki şehir sakini, yasal açıdan, ailesine ve atalarının tapınağının bulunduğu, kendisinin de bilinçli olarak ilişkisini sürdürdüğü köyüne aitti. Bu, Rus köylüsünün- yoldaşının statüsüne benzemektedir. Rus köylüsü, her ne kadar geçimini şehirde kazansa da yasal olarak köylü kalır. Hindistan'daki şehir sakinleri, kastın bir üyesi olmayı ritüelistik sebeplerden dolayı sürdürmüştür (Weber, 2010, s,136). Bu sebeple Batı dışı toplumlarda kentsel hukukunun oluşmasına izin verecek özerk yönetim yokluğu ve merkezi otoritenin kültürel, sosyal ve iktisadi saiklerle kent halkı üzerindeki üstün gücü, Batı'da görülmeye başlayan ve kente özgül karakterini veren kentsel hukukun ve kent çıkarlarına dayalı seküler kardeşliğin oluşmasını engellemiştir.

Weber'in şehir tahlili geleneksel statü tekellerinin yıkılması ve yerine ikame edilen modern dönem Batı şehirlerine özgü statü tabakalaşmasının dinamiklerinin neler olduğuna dair geniş referanslar vermesi bakımından önemlidir. Dini, ritüelistik ve kırsal bağlardan hukuki, iktisadi ve seküler bağlara doğru bir değişim vurgusu aynı zamanda Batı kentlerinin özgün niteliğini de ortaya koymaktadır.

1.2. Kültürel Temelli Kentsel Ayrışma

Şehirlerin doğuşunu kültürün doğuşu ve aşamalarıyla ilişkilendiren Sorokin'e (1972, s.98) göre ise insanlık tarihini kültürel ölçekte üç aşamada ele alabiliriz. Birinci aşama tarımın ortaya çıkışından önceki döneme tekabül eden, insanın göçebe olarak yaşadığı, doğayı bir düşman olarak gördüğü kültür öncesi aşama. Feodalizm ve aristokrat devletin tarih sahnesinde yerini almaya başladığı dönem ise şehirlerin oluşmaya başladığı ve aynı zamanda kültürün de doğduğu kültürün ilk aşama, insanlık tarihinin ise ikinci aşamasıdır. Bu aşamada insan, siyasal örgütlenme becerileri kazanmaya başlamış, rahiplik, birinci

sınıf soylular gibi hiyerarşik ayrımlarla sınıflar oluşmaya başlamıştır. Bu aşamada şehirler sadece bir pazar yeri olarak değerlendirilirken bu aşamanın olguları olan feodalite ve aristokrasinin ekonomik ve siyasal bunalıma girip çözülmesiyle birlikte devlet ve ulusal hükümet fenomenlerinin hüküm sürdüğü, ana yurdu şehirler olan burjuvazi sınıfının ortaya çıktığı böylelikle şehirlerin önem kazandığı kültürün son aşaması olarak kategorize edilir. Kültürün son aşamasını da üç döneme ayıran Sorokin (1972), içinde bulunduğumuz son aşamada şehirli diye tabir edilen kültürel ve sosyal özelliklerle donatılmış halk heyetinin çözülerek biçimden yoksun bir kütleye dönüştüğünü ifade eder. Bu son aşamada şehir büyüyerek hastalıklı (patolojik) bir megapolis olur. Yapay, inorganik ve kozmopolit- böylece dördüncü tabaka ortaya çıkar: kütleler.

1.3 Tüketim Temelli Yaklaşımlar

Kentleri tarihsel bir perspektiften ele alan bir diğer isim Alman İktisatçı Sombart'a göre, kentlerin oluşumuna yönelik literatürde hukuki düzene ve ekonomik örgütlenmeye çok fazla ağırlık verilmiş olup modern kentlerin oluşumunda kültürel-ekonomik faktörler göz ardı edilmektedir. Literatürde ekonomik-kültürel boyutun eksikliğini fark eden Sombart (2013, s. 54), kente dair analizlerini büyük kentlerin kültürel işlevini merceğe alarak yapmaktadır. Bu bağlamda 17.ve 18.yüzyılın Londra'sı ve Madrid'i ile 16.yüzyılın Napoli kentleridir. Sombart (2013), bu dönemlere damgasını vuran ticari kapitalizm ile yükselen sınıf olan burjuva sınıfının, kentin hakim öznesi olarak rüştünü ispat etmek için gösterişçi lüks tüketimin sergilendiği mekanlar olarak modern kentin geliştiğini savunmaktadır.

Kırsal toplumlarla kentsel toplumlar arasında mesleki farklılaşma üzerinden kenti betimleyen Haldun (2014), kent hayatında karşılıklı yardımlaşma temelinde yararlı işlerin yapılması olarak zanaat, meslek ve maaş sisteminin geliştiğini belirtir. Ona göre, kentte gerekli olan işler yoğunluklu olarak yapılırken yararsız olanlarla pek uğraşılmaz. Ancak incelmüş lükse ve kültüre hasredilmiş kentlerde ise gerekli olandan başka ve fazla olanı üretmeye yönelik mesleklerin (camcılık, kuyumculuk, kokuculuk, aşçılık, bakırcılık, pastacılık, işlemeli kumaş dokumacılığı vb.) önem kazandığını belirtmektedir (Haldun, 2014, s. 183). Bu noktada Sombart ile Haldun'un şehirlerin gelişiminde lüks ve kültür boyutuna yönelik benzer bakış açılarına sahip oldukları söylenebilir.

Kentsel hayatın ayrıştırıcı dinamiği olarak tüketimin kitlelere açılmasının ilk aşaması olan mekanın da tüketime açılması fordist dönemde kitlesel bir nitelik taşıırken post fordist

dönemle birlikte sosyoekonomik seviyeye göre ayrışmaları doğurmuştur. Alışveriş merkezleri önemini yitirmese de kitle kültürünün mekânsal temsilcisi olarak hitap ettiği sınıf kentsel imkanlardan faydalanamayan alt ve alt orta sınıflar olarak belirmektedir. Gezinti ve yaşantı yerlerinin de ne kadar sessiz, sakin, yeşil alanı çok olursa o kadar prestij kazandığı yerler olarak imlenmeye başlanmıştır. Tüketimin mekan üzerinden hiyerarşikleşmesinde son iki yıldır yaşanan covid-19 pandemisinin de etkisi yadsınamaz boyuttadır. Sağlığın öncelendiği bir dönemde hastalıklara kapı açan kalabalık ortamlar seçkin üst sınıflar tarafından tercih edilmemekte, imkanları ölçüsünde daha steril, sessiz, sakin mekanlar tercih etmektedirler. Tüketimin sınıfsal eşitsizlikle birleşmesini ön gören Baudrillard'ın da ifade ettiği gibi:

Toplumsal hiyerarşinin belirmesinde artık çok daha ince ölçütler devrededir; doğa, mekan, temiz hava ve sessizliğin öncül olduğu konut seçimi. Coğrafi ayrımcılığın öncelendiği lüks gettolar. Böylece nesnelere artık mekandan ve mekanların sınıfsal olarak ayrışmasından daha az önemli hale gelmektedir. Mekan hakkı yalnızca herkes için mekan kalmadığı ve mekan ile sessizlik başkalarının zararına bazılarının ayrıcalığı haline geldiği zaman var olabilir. Nasıl artık yalnızca herkes için toprak olmadığı andan itibaren mülkiyet hakkı var ise, nasıl ki boş zaman etkinlikleri hakkı emek için aylaklıktan teknik ve toplumsal iş bölümüne geçişi gösterir. "temiz hava hakkı" na bağlı olarak mekan hakkı da temiz havanın yitirilmesini onun meta statüsüne geçişini ve eşitsizlikçi toplumsal yeniden dağılımı gösterir (Baudrillard, 2020, s.63-64).

Bu ifadeden hareketle iddia edebiliriz ki; sağlığın statü göstergesine dönüştüğü günümüzde tüketim pratiklerinde sağlık boyutu öne çıkmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak ise sağlıklı ortamı sunan mekanlar tüketim nesnesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Kentleşmenin çarpık ve olumsuz koşullarına alt tabakalar maruz kalırken kentin olumlu koşulları ve imkanları üst tabakalar için kent planlamacıları tarafından seferber edilerek lüks gettolar ile tabakalar arası keskin ayrışma yaşanmaktadır.

1.4 Sosyal İlişki Temelli Yaklaşımlar

Kentsel ayrışmayı sosyal bağlarının zayıflayarak çözülmesi ve kentte yaşayan bireylerin birbirlerinden yalıtılmış biçimde geliştirdikleri ayrışan sosyo-mekansal ilişkiler kapsamında, sosyo-psikolojik boyutuyla ilgilenen Simmel'in (2017) modernlik eleştirilerinde ise kent, merkezi bir konumda yer almaktadır. O, modern düzenin para ekonomisine dayalı yapısal özelliğinin kentli bireyin kişiliğini belirlediğini ifade ederek kente özgü bir kişilik türü olarak "metropol kişilik" tipini ürettiğini savunmaktadır. Bu kavramsal aygıt ile modern kentli insanın analizini yapan Simmel, eleştirel bir tarzda kentin insan üzerindeki etkisini şu şekilde ifade eder: Kent hayatında rastladığımız uç

durumlar para ekonomisinin uzanımlarının sonucudur. Buna eşlik eden rahatsız edici gerilim, beklenti hissi, güçlü duyguların açığa çıkamaması duygusu bu zamana damgasını vurmuştur. Bu nevrozun kökenleri doğadan giderek uzaklaşmada, para ekonomisine dayanan kent hayatının bize dayattığı o soyut varoluşa yatmaktadır (Simmel, 2017, s, 21-22).

Para ekonomisine dayalı gelişen düşünme biçimi kentli bireylerin birbirlerinden soyutlanmasını ve ayrışmasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda kentin sosyal boyutunu analiz birimi olarak alan Tönnies ise cemaat-cemiyet olmak üzere iki ana yapı üzerinden modern toplumların çözümlemesini yapmaktadır. Tönnies, cemaat ve cemiyet kavramlarının bilinçsizce birbirinin yerine kullanıldığına dikkat çekerek cemaat ve cemiyetin hem bir bünye hem de bir terim olarak birbirinin karşısında konumlandıklarını ifade etmiştir(Tönnies, 2019, s, 35). Bu doğrultuda cemaat bir topluluk, bir halk olarak “eski”, cemiyetin ise bir toplum olarak “yeni” olanla ilişkili bir sosyal ilişkilene biçimi olduğunu savunur. Bu bağlamda Tönnies’in kuramının iç önermeleri bir dizi karşıtlıklar üzerinden gelişerek tanışık olmayı cemaat tipi ilişkilerin göstergesi olarak işaretlerken, aynı ortamda birbirine yabancı olma durumunun cemiyet tipi ilişkilerin özelliği olarak tanımlar (Tönnies’den akt. Aydoğan 2000:186). Diğer karşıtlıklar ise sempati(cemaat)-antipati(cemiyet), itimat(cemaat)- güvensizlik(cemiyet) olarak konumlanır (Tönnies’den akt. Aydoğan 2000, s.190-192). Modern toplumlara ev sahipliği yapan kent ise yabancılık, güvensizlik, antipati ile nitelenen cemiyet tipi ilişkilerin geliştiği bir yer olarak değerlendirilir.

Sosyal ilişkilerin zayıflaması neticesinde kentte yaşayan bireyin sosyo-mekansal çevresine yabancılaşmasını ontolojik güvenlik krizi olarak değerlendiren Giddens’in (2019), modernliğe dair kuramsal yaklaşımının ana kavramlarından biri olan ontolojik güvenlik krizi sosyal ilişki ve kimlik bağlamında kentsel alanlarda çok daha yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Giddens’a göre kentlerde yapılan modern toplumsal yapı yerellikten uzak soyut sistemleri ve soyut sosyal ilişkileri içerir. Bu durum bireyin sosyal ilişkilere yabancılaşmasını ve kolektif kimliğinin parçalanmasını doğurur: Modern çağdan önceki toplumların çok daha kuvvetli bir biçimde yerleşmiş hayatı içinde, tüm bireyler gündelik yaşantılarıyla ilişkili birçok beceri ve – Geertz’ın ifadesiyle- yerel bilgi tipi geliştirmişlerdir. Gündelik hayatı sürdürebilmek, bu tür becerilerin yerel topluluklarda ve fiziksel ortamlardaki etkinlikleri pratik olarak düzenlenme biçimleriyle

bütünleştirilmesine bağlıdır. Bununla beraber, soyut sistemlerin genişlemesiyle gündelik hayat koşulları dönüştürülür ve daha büyük zamansal mekânsal alanlarda farklı biçimlerde yeniden bir araya getirilir; bu tür yerinden- çıkarıcı mekanizmalar kayıplara yol açan süreçlerdir (Giddens 2019, s. 185). Bu bağlamda Giddens'ın kentsel ayrışmaya kent içinde bir arada yaşayan bireylerin sosyal ilişkiler bağlamında ayrışması ekseninde dolaylı olarak ele aldığı söylenebilir.

1.5 İktisadi Temelli Yaklaşımlar

Erken dönem kentsel ayrışma çalışmalarına baskın karakterini veren kuramsal yaklaşım ise hiç kuşkusuz kenti kapitalist iktisadi sistemin mekânsal ajanı olarak gören eleştirel yaklaşımlardır. Bu bağlamda kentlerin oluşumunu kapitalizm ile ilişkilendiren önemli isimlerden biri, kapitalist sistemi çözümleyen kuramıyla eleştirel kent kuramlarının referans noktasını oluşturan Karl Marx'tır* (2003). Marks'ın kapitalist ekonomik sistem çözümlemesi sermaye, sınıf, sömürü temalarının kavramsal bir aygıtta dönüşmesi ile yapılan bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda kuramının merkezinde yer alan sınıflı toplum ilk olarak antik kentte (daha açık ifadeyle Roma'da) görülmüştür. Ancak burada sınıf konumunu belirleyen yeni bir üretim tarzı değil politik unsurlardır. Kapitalist üretim tarzı öncesi kent, köle-tarım üretim tarzı üzerine yerleşmiş yönetim merkezinden başka bir şey değildir (Marks ve Engels 1970'den akt. Saunders 2013, s. 26). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere kapitalist ekonomik sistemi ve onun dahilinde kentleri tarihsel materyalizm yöntemiyle açıklayan Marks, sanayi devrimi ile birlikte kentlerin, sınıf rekabetinde ifadesini bulan yeni sosyal ilişkilerin ve çatışmaların alanına dönüştüğünü savunur. Bu doğrultuda Marks'ın kuramı kentsel ayrışmayı sınıfsal ayrışma üzerinden okuyan sosyologların kuramlarının teorik altyapısını oluşturmaktadır.

Çıkış noktasını Marksist teoriden alan eleştirel kent yaklaşımları kent sosyolojisi alanında geniş bir yer tutmaktadır. Bu yaklaşımın öne çıkan isimleri Lefebvre, Harvey, Castells, Saunders'tır. Lefebvre kenti tahlil ederken Marksist teorinin temel önermelerinden biri olan metalaşmayı kavramsal araç olarak kullanır. Lefebvre (2011), mekânın metalaşma sürecini açıklamak için Avrupa şehirlerinin tarihsel serüvenine odaklanarak üç şehir tipinden bahseder. Bunların tarihsel olarak ilki Roma İmparatorluğunun dağılmasına

*Özellikle Kapital isimli eser, kapitalist sistemin tahlilini ve ayrıntılı betimlemesini yapması bakımından kuramcılarının bir başvuru kitabı olarak kült bir eserdir.

kadar becerikli fatihlerin koruyucu aynı zamanda sömürücü ve zorba tavırla yönettiği, katı hiyerarşik bir yapılanma ile karakterize olan politik şehirlerdir. İkincisi, Orta Çağ kentlerinin etrafında gelişmeye başlayan mübadele ve ticaretin şekillendirdiği kurumsal yapıların ve sosyal ilişkilerin geliştiği ticari şehirlerdir. Bu şehir tipinde kentsel mekan artık eşyanın ve insanların karşı karşıya geldiği bir mübadele mekanıdır. Böylece meta fetişizmi, metanın hükmüyle, mantığı ve ideolojisiyle, dili ve dünyasıyla birlikte bu şehir tipinde ortaya çıkmıştır. Şehir planındaki pazar yerine ve meta fetişizmine vurgunun artmasına bağlı olarak gelişen son şehir tipi ise sanayi şehir tipidir. Bu şehir tipinde sanayi üretimiyle birlikte ticari mübadeledeki büyüme üst üste biner ve mübadele alanı ürünlerin, eserlerin, fikirlerin hatta insanların ve mekanın mübadelesini içerecek ölçüde genişler (Lefebvre, 2011, s. 19). Bu doğrultuda kentsel mekan artık alınıp satılmak üzere üretilen bir şeydir.

Lefebvre, kentsel mekan bağlamında yapıt ile ürün arasında karşıtlık olduğunu belirterek yapıt ve ürünün her ikisinin de zorunlu olarak insan emeği gerektirdiğini ancak yapıtlarda anlam öne çıkıp emek ikinci konumda yer alırken, üründe emek başat roledir. Bu karşıtlıktan hareketle kapitalist üretim sürecinde yaratıcı moment yok olurken, metalaşma ile birlikte tüm değer ve anlam sistemlerinin kaybolduğu yok edici momentin yaklaştığını ifade eder (Lefebvre, 2014, s. 97). Bu bağlamda kentin semantik boyutunu içeren eleştirel perspektifle Lefebvre sanayileşme sürecinin dayattığı şehir yaşamının anlam üreten sembolleri yok ederek tektipleştirici, robotlaştırıcı, sinyalizasyonla dolu kurula bağlı tutum ve davranışlarla yüklü bir gündelik yaşamı ürettiğini belirtir (Lefebvre, 2011, s.317). Bununla bağlantılı olarak, sınıf mücadelesinin asıl alanının kent olduğunu vurgulayan Lefebvre, büyük sanayi ülkelerinde proletaryanın eski sefaletinin yok olma eğiliminde olduğunu belirterek, Yaygınlaşan yeni sefalet ise esasen proletaryayı etkilerken diğer toplumsal tabaka ve sınıfları da esirgemeyen: yaşam alanının sefaletine (bürokratik güdümlü tüketim toplumu içinde ve bu toplum tarafından örgütlenmiş bir gündelik hayata maruz kalan kent sakininin sefaletine) dikkat çeker. Bu sebeple işçi sınıfının haklarının içeriğinin ve kapsamının genişleyerek diğer sınıf ve tabakaları da içine alacak şekilde; çalışma hakkı, eğitim, sağlık, konut, boş vakit hakkı yanında şehir hakkı da yer alır (Lefebvre, 2015, s. 158).

Modern dönemin başlangıcını endüstri devrimi yerine kentsel devrim olarak gören Lefebvre'e itiraz bağlamında kentsel süreçleri endüstriyel süreçlerin bir sonucu olarak

gören Harvey ise kentsel alanlarda yaşanan kapitalistleşmenin aslında sanayileşmenin bir yan etkisi olarak değerlendirir. Bu sebeple kent, artık kapitalist mantığın devrede olduğu postmodernistlerin uğraşı alanı kentsel tasarımlardır. Kent planlamasının yerini kent insanını bir müşteri gibi gören kapitalist zihniyetin güdümünde basitçe bölgesel geleneklere, yerel tarihçilere, tikel istek ve ihtiyaç ve fantezilere duyarlı müşterinin zevkine göre biçimlenmiş mimari yapılardan oluşmuş kent tasarımı almıştır (Harvey, 2019, s. 84). Bu noktada kapitalist mantığın kentsel ifadesi ise “rant ekonomisi”nde karşılık bulur. Rantı oluşturan asli bileşkerler ise toprak ve toprağın üzerindeki yapılarıdır. Bunlar güncel kapitalist iktisatta maldır. Ancak toprak ve yapılar sıradan mallar değildir: Toprak ve yapılar kimsenin onlarsız yapamayacağı mallar olarak, nispeten daha seyrek el değiştirmesi nedeniyle kalıcı ve yaşam süresinin fazla olması bakımından servet, yerleşim, mahremiyet olarak çoklu kullanım ve değişim değeri bakımından özgül bir anlam içerir (Harvey, 2013, s. 147-148). Rant güdüsüyle işleyen kentleşme süreci kentli kitleleri her tür haktan mahrum bırakan ve giderek yaygınlaşmakta olan “yaratıcı yıkım” süreçleri pahasına gerçekleşmektedir (Harvey, 2012, s. 65). Bu bağlamda Harvey, Lefebvre ile ortak bir vizyondan hareketle şehir hakkını gündeme getirir. Harvey’in şehir hakkından kastı kentleşme süreçleri üzerinde şehirlerimizin nasıl şekillendirildiği ve yeniden şekillendirildiği üzerinde belirleyici güç talep etmektir (Harvey, 2012, s. 45). Bu doğrultuda bir dizi evrensel insan hakları sıralarken kentsel bağlamda bireyin ilişkisel ve toplumsal yaşam boyutunu önceleyen sosyal ihtiyaç ve arzularının güdümünde bir yaşam üretme hakkı olarak uzam üretme hakkının da evrensel insan hakları kapsamına alınması gerektiğini savunur (Harvey, 2015, s. 307). Uzam(yer) ile mekan arasında bir karşıtlık gören Harvey (2017, s.147), sermayenin kent yaşamında yapıcı ve yıkıcı etkileri ile bağlantılandırarak insanın avantajına olan kökleşmeyi mümkün kılan yer ile geçicilik ile sonuçlanan mekan arasında fark olduğunu belirtir. Bu bağlamda yabancılaşmamış sosyal ilişkiler ve doğa ilişkileri dahilinde kurulan gündelik yaşamın üretilmesinin önünde en büyük engelin sermaye hareketi olduğunu ifade eder. Yerin krizi olarak beliren bu engelleme sorununu çözmek için ise yine kapitalist süreçlere başvurulur. Modern kentsel süreçlerde kaybedilen ya da zayıflayan aitik hissinin yeniden canlandırılması ekonomik canlanma için kentin kültürel kaynaklarının harekete geçirilmesi ve kültür, tüketim, gösteriden elde edilen karın merkeze konulduğu bir kentsel süreç söz konusudur (Değirmenci, 2011, s. 281). Kenti kolektif tüketim alanı olarak gören Castells’e göre kapitalist ekonomik süreçlerle inşa olan modern kentler, yüksek gelir düzeylerinin

sağladığı üstünlüğün yanı sıra (konut ve ortak hizmetlerde dahil) günlük tüketim biçiminin ortak malların kullanımına ilişkin yeni bir tür eşitsizlik kaynağı ortaya çıkmıştır. Kent krizi bu nedenle yaşam çevresinin bozulması değil yaşam niteliğinin bozulmasıdır ki bu da fiziksel çevreden çok yaşam biçimi ya da yaşamın kendi anlamı ile ilgilidir (Castells, 2017, s. 34-35). Kenti hem tüketim hem de siyasal süreçlerle ilişkilendiren Saunders'a göre ise kent kapitalist sistemin çelişkilerinin giderilmesi üzerine devlet ile kapitalist aktörlerin iş birliğinin yansıması olarak kentin tüketim alanına dönüştürüldüğünü savunur. Bu sebeple kent sosyolojisi ile tüketim sosyolojisi neoliberal politikaların güdümünde iç içe geçen alanlardır (Saunders 1984'den akt. Zorlu, 2016, s. 204).

1.6 Küreselleşme Temelli Yaklaşımlar

1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşme olgusunun tektipleştirici, aynılaştırıcı etkisi nedeniyle birbirinden içerik olarak farklı olan uluslararası ve ulusal iki literatürün ortak temalar üzerinden benzeşmeye başladığı görülmektedir. Bir çatı kavram olarak küreselleşme Bauman'a göre zaman ve mekanın kullanımlarının keskin bir biçimde hem farklılaşması hem de farklılaştırmasıdır. Küreselleşme ne kadar birleştirirse o kadar böler; bir yandan finans, ticaret, enformasyon akışı ile yerkürede hareketlilik hız kazanırken, diğer yandan "yerelleşme" ile mekan sabitleme süreci işlemektedir (Bauman, 2020, s. 8). Küreselleşme bağlamında kent sosyolojisinde görülen anlayış değişikliği sebebiyle yeni kent gelişme olarak nitelenen bir gelişme ve onun etrafında üretilmiş olan bir literatür söz konusudur. Küresel perspektif ile değişen kent sosyolojisi anlayışının ana temaları arasında kapitalizm ve metropol, metropoliten kalkınmanın analizinde; ırkçılık, sınıf sömürüsü, toplumsal cinsiyet, mekan; özel gayrimenkul yatırımlar, devletin müdahalesi ve şehir ve banliyölerden çok merkezli bir yaklaşıma geçiş yer almaktadır (Gottidiener ve Hutchison, 2011, s. 75). Küreselleşmeye ekonomi politik karakterini veren neoliberalizm, Harvey'e göre emek güçlerine ve tüm diğer muhalif güçlere karşı kapitalist sınıfın iktidarını ayağa kaldırma, sağlamlaştırma ve merkezileştirme amaçlı bir projedir. Bu siyasi proje, devletin pek çok işlevinin ya da tüm işlevlerinin kapitalist sınıf çıkarları uğruna ele geçirilmesini ya da o çıkarlara tabi olunmasını gerektirir (Harvey, 2015, s. 1).

Neoliberal politikalar güdümünde gelişen küresel şehircilik sisteminin yeni mimari uygulamaları neticesinde ise kentlerde kültürel bir değişim yaşanmaktadır. Özellikle kendi içine kapalı bina, oteller için büyük uzamlar, alışveriş merkezleri ve karışık

kullanımlı ev/alışveriş merkez görüntüsü üst modernitenin ötesine geçen bir tasarım mantığı oluşturmaktadır. Eski kentsel dokunun içerisi/dışarısı ve binadan binaya ilişkisi, yeni bir içe dönük ve kendi içine kapalı uzam modeli uğruna terkedilmektedir (Gottidiener, 2005, s. 187). Bu ifadeden hareketle güncel kentsel yapılanmalarda müşterek mekanlar sorunu önem kazanmaktadır. Müşterek mekan; müşterekleşme pratikleri tarafından üretilen mekânsal ilişkilerin toplamıdır. Stavrides'e göre, bu ilişkiler iki ayrı yol doğrultusunda örgütlenmektedir. Bunlar paylaşılan mekanı kesin sınırlar içerisinde net bir şekilde tanımlayan ve özel bir müşterekçi topluluğuna tekabül eden kapalı bir sistem olarak örgütlenebilir. Ya da oluşum halindeki ve daima açık müşterekçi toplulukların iletişim kurduğu ve mal ile fikir değış tokuşunda bulunduğu açık geğış ağırları biçimini alır (Stavrides, 2019, s. 16). İlki kentsel ayrışmaya neden olacak bir kutuplaşma pratiğı olarak çitlenmiş kentsel alanlar olarak vücut bulurken, ikincisi daha eşitlikçi bir toplumsal düzenin tesisinde etkin bir araç olarak kentsel bütünleşme ile sonuçlanır diyebiliriz. Bu bağlamda Stavrides, *Kentsel Heterotopya* isimli çalışmasında kentsel alanların yapay sınırlar çizilerek ayrışması ile oluşan kentsel ve toplumsal eşitsizliğı arttığına dikkat çekmektedir. Çekilen sınırlar içerisinde inşa edilen kimliklerin günümüzde sosyal etkileşimi ketleyici bir rolü söz konusudur. Bu noktada Pierre Bourdieu'nun kuramından yararlanan Stavrides, Bourdieu'dan şu alıntıya yer verir; "okur yazarlıkla ilişkili sembolik ürün koruyucu teknikler"den yoksun toplumlarda, bu toplumsal yatkınlıkların "yaşanılan mekan ile toplumun yeni üyelerinin bedenlerinin etkileşimi aracılığıyla telkin edilir (Bourdieu 1977'den akt. Stavrides, 2016, s.16).

Neoliberal politikaların önem kazanmasında ve işler olmasında en önemli etken modern kent dokusunun sosyal ilişkileri, kültürel değıerleri dışlayıcı işleyişinin sonuçlarını tolere etmeye yönelik faaliyetleri içermesi olduğu söylenebilir. Bu konu ile ilgili olarak modern öncesi dönemler ile modern dönem arasında tarihsel bir ayrıma giden Bauman, modern öncesi geleneksel dönemlerde insanların büyük çoğunluğu için insan birlikteliğinin en üst toplamı olan toplumun doğrudan komşuluğına denk düştüğünü ifade eder. Beşikten mezara devam eden bu yakınlık ağının içinde her bireyin yeri, müzakere edilmesi şöyle dursun, üzerinde düşünölmeyecek kadar aşıkardı. Bu kesinlik komşuluk ilişkilerinin azalması ve bağların çözülmeye başlamasıyla hızla kaybolarak (Giddens'ın ontolojik güvenlik krizi dediğı) güvencesiz, muğlak, belirsizlik içeren kimlik sorununu doğurdu (Bauman, 2019: 28). Bu sebeple "cemaat çöktüğü anda kimlik icat edilir" ifadesini kullanan Bauman'a (2016, s. 21) göre günümüzün sosyal ilişkilerinin mantığına kimlik edinme süreci de

etkili görünmektedir. Diğer taraftan çağımızın kabusunun kökünden kopartılmak, örgütlü ötekilerin dünyasında kimliksiz, yalnız, yabancılaştırma ortamında kalma korkusu içinde cemaat arayışı modern insanın gündeminde durmaktadır (Bauman, 2003, s. 316). Bu sebeple “cemaat” kelimesi maalesef kolayca ulaşamayacağımız ama içinde yaşamayı çok arzu ettiğimiz bağları temsil eder (Bauman, 2016, s. 9). Modern kent dokusunda mahalle ise cemaatvari toplulukların atomize olarak yalnızlaşmasını ve sosyal ilişkilere yabancılaşmasını sağlayan bir mekânsal formülasyonla organize edilen yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mahalle öncelikle orada oturanların “yer bağlamı” ile yakınlaştıkları, sınırları olan, kendine özgü bir yer olarak tanımlanırken, modernleşmeyle birlikte birçok Batı kentinde, özellikle yüzyıl başındaki kent planlamaları mahallelere fiziksel bir tanım vermek için şemalar oluşturdular. Tepeden inme bu tür biçimlenmeler insanları zorla yakınlaştırsa da gerçek bir yakınlık kuramamıştır (Erzen, 2021, s. 45). Bu sebeple kent sadece barınma ihtiyacını gideren bir mekânsal form değil, kent; insanın kendine yarattığı ve zaman içinde insanı oluşturan, insanın kültürel ökümenidir (Erzen, 2019, s. 108).

Yukarıda ifade edilmiş olan kimlik, cemaat, aidiyet ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çabaların yaşam tarzında birleşen kentsel ifadesi, kentin belli alanlarının bu ihtiyaçları giderecek biçimde organizasyonunu içeren “mutenalaştırma” uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel şehircilik sisteminin ana araçlarından biri olan mutenalaştırmanın kavramsal analizi Neil Smith tarafından yapılmıştır. Yukarıda yer verilen modernist kuramların kente dair negatif bakışı, modern kent imgesinin suçluluk, yabancılaşma, yalnızlık, köksüzlük gibi toplumsal hastalık olarak nitelenebilecek olgularla yüklü olduğu görülmektedir. Kente yönelik bu olumsuz algı özellikle 1950’lerde ve 60’larda kentsel bozulma, kentsel barbarlık, cehennemlik kent vb. nitelendirmelerle kendini göstermektedir (Smith ve Williams, 2015, s. 30). Tüm suçların, toplumsal hastalıkların membaı olan kent ortamından kurtulmanın yolu ise sınırlar çizmek suretiyle kent içinde idealize edilmiş kentin özelliklerinin oluşturulması çabası olarak mutenalaştırmadan geçmektedir. Bu doğrultuda mutenalaştırma; kent içinde alternatif yaşam öncülerinin başı çektiği bir süreçtir ve kentsel yeniden gelişimin seçkin sembolü olarak sunulmaktadır (Smith ve Williams, 2015, s. 34). Diğer taraftan çağdaş kentsel gelişimin ajanı olarak mutenalaştırma kent içi alanları yapay sınırlarla birbirinden ayırarak kentsel hiyerarşinin oluşmasında da etkinlik kazanmaktadır. Yeni kentsel

hierarchy sosyal hiyerarşinin üretilmesine maddi bir zemin teşkil ederek sosyal hiyerarşinin mekânsal boyutunu oluşturmaktadır (Smith ve Williams, 2015, s. 282).

Mutenalaştırma yoluyla kentsel alanların yeniden yapılanması hem sınıf mücadelesinden ileri gelir hem de sırası geldiğinde belirli alanlardaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği koşulları dönüştürürler (Urry, 2018, s.126). İlk defa 1964 yılında Ruth Glass tarafından kullanılan ve kentteki gruplar arasındaki ayrışmaya gönderme yapan mutenalaştırma, kentin merkezindeki çöküntü alanlarının, tarihi değeri kullanım süresiyle birlikte yıpranmış olan eski kent alanlarının kentin seçkinleri tarafından kullanılması için yeniden üretilmesidir (Lees, Slator, Wyly 2008'den akt. Demiral, 2006, s.318). Mutenalaştırmanın karakteristik özelliği olan "mekanın üretimi" teriminin yaratıcısı Lefebvre, mekânın üretiminin sosyal fonksiyonuna vurgu yaparak "üretim sürecinden çok kapitalist toplumun merkezi ve gizli gücünü oluşturur" dediği toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden üretimine odaklanır ve bu sürecin karakteri gereği mekânsal olduğunu ileri sürer: Toplumsal üretim ilişkileri yalnızca fabrikada, hatta bir bütün olarak toplumda bile değil, bir bütün olarak mekanda gerçekleşir (Smith, 2017, s.140).

Bu ifadeden hareketle "gentrification" kelimesine karşılık gelen "soylulaştırma ile "mutenalaştırma" arasında bir ayrım yapmak yerinde olacaktır. Fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel fenomen olarak ifade edilen gentrification; esas mülk sahiplerinin yersizleştirilmesi veya yer değiştirmelerini sağlayarak yerlerinin doldurulması sonucu yeni ev sahiplerinin ihtiyaç ve dilekleri doğrultusunda mevcut yapının güncellenmesine karşılık gelir (Behar ve İslam, 2006, s. 99). Mutenalaştırma ise salt konut piyasasında gözlenen dar kapsamlı romantik ve nostaljik eğilimlerin bir sonucu olmaktan çok, daha geniş kapsamlı bir olgunun yani kent merkezlerinin sınıfsal anlamda yeniden yapılandırılmasının mekânsal boyutunu oluşturduğunu savunan yaklaşım geçerlilik kazanmaktadır (Behar ve İslam, 2006, s. 33).

Mutenalaştırma ediminin ekonomi-politik zeminini ise neoliberal politikalar oluşturmaktadır. Bu bağlamda neoliberal politikaların otoriteryen karakterine odaklanan Geniş (2020), konuya ilişkin yapılan saha çalışmalardan derlenen *Otoriteryen Neoliberalizm Gölgesinde*; Kent, Mekan, İnsan isimli çalışmasında kentsel alanlarda otoriteryen neoliberal politikaların yıkıcı sonuçlarına odaklanır. Ona göre, bu politikalar kolektif hizmetlerin kolektif hizmetlerin piyasalaşması, yaşam alanlarının spekülasyon yapılaşmaya açılması, soylulaştırma, mutenalaştırma, emlak piyasalarında güçlü

toplumsal aktörlere spekülâtif yatırımlar için fırsatların yaratılması, iskana ve mülksüzleştirmeye maruz bırakması, toplumsal sınıfların sosyo-mekansal ayrışmasını ve kutuplaşmasını artıran mekan ve konut uygulamaları ifadesini bulur.

Yukarıda açıklanan gerekçelerine baktığımızda, mutenalaşmanın sosyal statünün kazanılması çabasında önemli bir araç olduğu görülmektedir. Ancak günümüze geldiğimizde Covid-19 salgını ve 2023 6 Şubat depremini çok katlı binalarda kalabalık kentlerde deneyimleyen kentli nüfus için mutenalaşmanın motive etme gücü sağlık ve ontolojik güvenlik üzerinden temellenmektedir. Toplumsal hiyerarşinin belirmesinde artık çok daha ince ölçütler devrededir: Doğa, mekan, temiz hava ve sessizliğin öncül olduğu konut seçimi. Coğrafi ayrımcılığın öncelendiği lüks gettolar. Böylece nesnelere artık mekandan ve mekanların sınıfsal olarak ayrışmasından daha az önemli hale gelmektedir. Mekan hakkı yalnızca herkes için mekan kalmadığı ve mekan ile sessizlik başkalarının zararına bazılarının ayrıcalığı haline geldiği zaman var olabilir. Nasıl artık yalnızca herkes için toprak olmadığı andan itibaren mülkiyet hakkı var ise, nasıl ki boş zaman etkinlikleri hakkı emek için aylaklıktan teknik ve toplumsal iş bölümüne geçişi gösterirse, “temiz hava hakkı” na bağlı olarak mekan hakkı da temiz havanın yitirilmesini onun meta statüsüne geçişini ve eşitsizlikçi toplumsal yeniden dağılımı gösterdiğini ifade eden Baudrillard'ı (2020, s.63-64) haklı çıkaracak biçimde mutenalaşma çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

2. Ulusal Kentsel Ayrışma Literatüründe Kuramsal Yaklaşımlar

Türkiye’de kent sosyolojisinin esas olarak Batı mahreçli kuramları kendine dayanak veya referans noktası alan bir mahiyet taşıdığını söylemek mümkündür. Modern bilim paradigması temelinde yapılan ilk çalışma Hilmi Ziya Ülken’in bir mecmuada yayınladığı 12 makaleden oluşan bir derlemedir. Ülken’in şehir konusundaki Batı merkezli yaklaşımı onun kent tanımında da kendisini göstermektedir. Ülken’e göre kent ile site arasında fark olup, Orta Asya’daki Türk kentlerine birer şehir denirse de site denilemez. Bu yüzden ilkçağ büyük siteleri şehir olgusu birbiriyle karıştırılmamalıdır (Ülken,1969, s. 171). İlkçağ büyük siteleri, ilkçağda bir tapınak ve Pazar dolayında kurulan ve halkı rahipler, asiller, aşağı tabaka ve dışarıdan gelenler, köleler olarak tabakalara ayıran bağımsız şehir olarak daha heterojen bir sosyo-mekansal yapıyı ifade eder(Ülken,1969, s. 258). Ülken’in kente dair açıklamaları ise Rene Maunier’in “Şehirlerin Ekonomik İşlevi ve Kökenleri”

adıyl 1910 yılında yayınlanan eserine dayanmaktadır. Batı şehirlerini referans noktası olarak alan bu çalışma, Türkiye'nin şehirleşme sürecini açıklamada yetersiz kaldığı için ilgi görmemiştir görmemiştir (Tuna, 2013, s. 345).

Tuna'ya göre bu noktada Batı şehirleri ile Türk şehirleri arasındaki ayrımı gözetmenin önemli olduğu açıktır. Batı şehirleri ile Türk şehirleri arasındaki farkların kaynağında yönetsel farklılık yatmaktadır. Batı'da merkezi otoritenin bulunmadığı dönemlerde tespih tanesi gibi dağılmış 5-10 bin nüfuslu şehirler söz konusuysen, Doğu'da merkezi otoritenin kurduğu dev şehirler ortaya çıkmıştır (Tuna, 2013, s. 347). Bir diğ er ayrım ise üretim ilişkilerinden kaynaklı bir farklılıktan ileri gelmektedir. Kent tanımlarında da kendini gösteren bu farklılık bağlamında Türk sosyologlarının kent tanımı tarımsal üretimin yapılmadığı yerleşim yeri olarak ifade edilirken daha sonrasında demografik, işlevsel, toplumsal, iktisadi faktörleri değişken olarak alan Sencer'in tanımlaması ile geliştirilmiştir (Bal, 2006, s. 28-29). Kenti iktisadi koşullar bakımından değerlendiren bir diğ er isim Ortaylı ise bir yerleşim yerini şehir olarak nitelemek için o yerleşim yerinin kendi kendine yetmeyen bir iktisadi birim olması gerektiğini, çevre yerleşmelerin iktisadi faaliyetlerini denetleme güç ve kabiliyetinin olmasını, toplumsal, idari ve iktisadi yönden çevresi üzerinde denetimci bir görevinin olmasını şart koşar (Ortaylı, 2010, s.280).

Şehir yapılanmasını siyasal ve sosyal yönden ele alan Karpat'a göre Osmanlı'da 15.ve 16.yüzyıllarda, devletin büyümesi ile kentsel büyüme eş anlamlıydı (2020, s. 48). Osmanlı şehirlerinin 16. Yüzyıldaki boyutları bilinmemekle beraber nüfus kayıtları Osmanlı şehirlerine dair önemli ipuçları vermektedir. Buna göre ticaretle uğraşan Hristiyan aileler kentlerde çoğunlukta iken köylerde nüfusları azdı. Yahudilerin ise tamamı kentlerde yaşamaktaydı. Geçimini tarımsal üretim faaliyetleri ya da askerlik ile sağlayan Müslüman Türk aileleri ise kentte nüfusu hem diğ er dinin mensuplarına oranla hem de kırsal nüfusa oranla hayli azdı. Bu demografik gösterge Osmanlı şehirlerinin ticari faaliyetler üzerinden varlık gösterdiğinin işaretidir. Bu sebeple Osmanlı şehri dini değerleri önceleyen İslam şehirlerinden morfolojik, demografik olarak ayrılmaktadır (Karpat, 2020, s. 50). Benzer şekilde ticari faaliyetlerin Osmanlı Şehirlerinin ana karakterini oluşturduğu fikri Halil İnalıcık'ta da mevcuttur. İnalıcık Osmanlı şehirlerinin ticari bir hayat üzerinden var olageldiği için kapitalizmin, ancak ticari kapitalizm şeklinde gelişeceğini belirtir (İnalıcık, 2009, s. 256). Diğ er yandan yönetsel bağlamda İslami saiklerden de faydalanan Osmanlı'nın şehir yapılanmasında vakıflar başat rol oynamaktadır. Böylece devlet

yönetiminin güdümünde belirlenen kontrol ve denetleme mekanizmaları ile işleyen vakıflar aracılığı ile hem sermayenin gözetilmesi ve korunması hem de cami, medrese, hastane, imaret, zaviye gibi şehrin imarının, alt yapısının inşası üstlenilir (İnalçık, 2009, s. 261).

Türk kent sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun "Karabük'ün Teşekkülü" isimli çalışması ilk saha çalışması olarak nitelense de yöntemin bilimselliği bağlamında ilk saha çalışması 1960'larda yapılmıştır (Bal, 2006, s. 80). Bilimin pragmatik yönünü önceleyen bu saha çalışmalarının ilki Kıray'ın küçük bir kasaba olan Ereğli'de kurulacak olan sanayinin olası etkilerini belirlemek için Devlet Planlama Teşkilatı tarafından finanse edilen "*Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*" isimli çalışmasıdır* (Tekeli, 2000, s.15). Kıray 1960 sonrası planlamaya verilen öneme paralel olarak gelişen araştırma taleplerinin karşılanmasında aktif rol almıştır (Tekeli, 2000, s. 14). Bu sebeple araştırma yaptığı dönemin kentsel sorunları çalışmalarının ana gündem maddesini oluşturmaktadır. Bu sebeple Kıray'ın bilimsel faaliyetlerine kırdan kente göç, gecekondulaşma fenomenleri damgasını vurmuştur. Kıray (1998, s.10) ilerleme ve modernleşme için şehirlerin gelişmesini bir zorunluluk olarak görürken sağlıklı şehirleşmenin önündeki engel olan köylülüğün ise çözülmesi gerekliliğini çalışmalarında vurgulamıştır. Bu noktada kırdan kente akan köylü nüfusun sanayi üretimine kanalize edilmesinin yollarını belirlemeye çalışmanın sanayileşme ile mümkün olacak ilerlemenin anahtarı olduğunu ifade ederek kırdan kente göç eden köylü nüfusun ilk yerleşim yeri olan gecekonduların işlevselliğine dair çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda Türkiye'nin şehirleşme serüvenine özgü bir kavramsallaştırma çalışması yaparak "tampon mekanizmalar" kavramını gecekonduların işlevselliğini anlamada bir kavramsal aygıt olarak kullanmıştır. Burada gecekondu ve gecekondu mahallesinin tarihsel seyrine göz atmakta yarar vardır. Kent yoksulluğu ile ilişkilendirilen 'gecekondu mahalle'sinin (slum'un) bilinen ilk yazılı tanımı, hırsızlıktan hüküm giymiş yazar James Hardy Vaux'un 1812'de yayımlanan *Vocabulary of the Flash Language* başlıklı sözlüğünde geçer ve haraç alıp vermek veya yasadışı ticaret yapmak fiilleriyle eşanlamlı olarak kullanılır. 1830-1840'lar arasındaki kolera salgınının hüküm sürdüğü yıllarda ise "slum" bir suç edimi

*Tekeli, her ne kadar Kıray'ın bu çalışmasını kent sosyolojisi kategorisinde değerlendirse de bu çalışmanın kır sosyolojisi ile ilişkili olduğu yönünde itirazlar da vardır. Zira çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle Ereğli'nin nüfusunun 8000 civarında olduğu göz önüne alınırsa kırsal sosyoloji çalışması olarak değerlendirilmesi daha uygun olduğu yönünde görüşler mevcuttur.

olarak değil yoksulların yaşadığı mahalleler olarak kullanılmaya ve halk dilinde dolaşıma girerek yaygınlaşmaya başlamıştır.19.yüzyılın ortalarında ise Fransa, Amerika ve Hindistan'da gecekondular mahalleleri saptanmış ve genel olarak uluslararası bir fenomen olarak kabul edilmiştir. Bu klasik gecekondular mahalleleri küçük bir alana sıkışmış, acayip görünüşlü mahalleler olarak eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilir. Gecekondular mahallelerin ortak özellikleri viran evler, aşırı kalabalık, hastalık, yoksulluk ve ahlak düşkünlüğünün bir karışımı olduğu yönünde yargılamalar içerir (Davis, 2007, s.37). Benzer bir perspektiften hareket eden Kıray'da gecekonduların kente yeni göç eden sosyoekonomik yönden güçsüz insanların şehir ekonomisine, kültürüne alışmak ve kente entegre olmak için bir geçiş koridoru olarak işlevselliğini vurgular.

Diğer yandan Kıray şehirleşmenin kültürel boyutuna da değinerek tarihsel bir perspektiften bir değerlendirme yaparak modernleşme ile şehirleşme arasındaki bağıntıya odaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun batıyı referans alarak Tanzimat Dönemi ile başlayan kentleşme sürecinin sekülerleşme ile el ele gittiğine dikkat çeken Kıray, bu sekülerleşmenin İstanbul, İzmir, Trabzon'da somut kentsel bir görünüm aldığını ifade eder (Kıray, 2006: 343). Ancak soğuk savaş döneminde ABD ile Sovyet Rusya arasındaki gerilimde ABD'nin yanında yer alan Türkiye'nin Sovyetler Birliğine karşı ideoloji seviyesinde mücadele için dinsel eğitimi önceleyen kentsel politikaların da dahil olduğu bir yönetim anlayışı değişikliğine gidildiğini belirtmektedir (Kıray, 2006, s, 348).

Kente dair analizlerini disiplinler-arası bir yaklaşımla yapan Karpuz da gecekondular sorununa odaklanmış ve gecekondular yapılanmasının siyasi, tarihi, sosyal koşullarını yaptığı saha çalışması ile belirlemeye çalışmıştır. Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinden itibaren kentleşmenin izini süren Karpuz (2020, s, 56), gecekondular yapılanmasının altında yatan iki neden olarak 19. yüzyıldan itibaren kentlerin Batı'nın sanayi, Pazar yönelimli etkisi altına girmesi ile kentlerde oluşan iktisadi düzen temelli kentleşme ve kırdan kente göç süreçlerini görmektedir. Gerek Kıray'ın gerekse Karpuz'un gecekondulara yönelik çalışmalarının içeriğine bakıldığında gecekondular dönemin kentsel ayrışma dinamiği olarak belirlemektedir. Bu bağlamda bütünleşmemiş kent sorunu düşük gelirli sosyo-ekonomik grupların kente entegre olamaması üzerinden temellendiği dikkat çekicidir.

Kentsel ayrışma bağlamında yapılan ilk çalışmalardan biri olan Bütünleşmemiş Kent Sorunu isimli çalışmasıyla Şenyapılı'da benzer şekilde kırdan kente göç edenlerin inşa

ettikleri gecekondular mahalleleri ile diğer mahalleler arasındaki gerilime odaklanmıştır. Kırsal çalışmalarda genellikle mekan boyutu üzerinde durulmazken kentsel çalışmalarda zorunlu olarak mekan boyutunun öncelik kazandığını belirten Şenyapılı (1978, s. 36), mekânsal boyutun toplumsal sorunların analizinde bağımsız bir değişken olarak ele alınmasının gerekliliğini savunur. Kentsel ayrışma bağlamında yapılan bir diğer saha çalışması ise Erder'in Kentsel Gerilim isimli Pendik'in farklı bölgelerinde yerel toplulukların gündelik yaşam pratikleriyle yerel üstü unsurların (belediye, eğitim, sağlık, medya, siyasi partiler) arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmasıdır. Erder (1997, s. 17), bu çalışmada kentsel gerilime etki eden faktörlerden konut sınıflarını, etnik dinsel farklılıkları, gönüllü-zorunlu göç ve kuşak çatışmasını bağımsız değişken olarak almıştır. Kent sosyolojisi alanında ilk kuramsal çalışmayı yapan Ruşen Keleş ise kuramını inşa ederken kuramsal ve uygulamaya dönük konular arasında, toplumbilimsel yaklaşımlarla teknik sayılabilecek açıklamalar arasında mekik dokuduğunu ifade eder (Keleş, 1993, s. 5).

Dönemsel ve coğrafi ayrıştırma yaparak kentleri kategorilendiren Keleş, coğrafi olarak orta doğu ve İslam kültürü etkisindeki kent ile batıya özgü feodal kent, sanayi öncesi kent ve sanayileşmiş kent arasındaki farklılıklara odaklanır (Keleş, 1993, s. 95). Buna göre İslam kenti üç temel öge üzerine kuruludur; cami, Pazar yeri ve hamamlar. İslami değerlerin öncelendiği bir planlama anlayışı ile sokaklar üzerine yapılan evlerin mimarisinde kadının görünmesini engelleyecek tarzda bir planlama dikkat çekmektedir. Türkiye'nin sanayileşme sürecine girmesiyle birlikte ise dini değerlerin planlama üzerindeki etkisi hızla zayıflamıştır. Sanayi kentlerinde uzmanlaşmaya bağlı olarak oturma ve çalışma alanları birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Sanayi kentinin kadını dış dünyaya açılmıştır (Keleş, 1993, s. 97). Keleş (1983, s. 39), Türkiye'de kentleşme hareketlerini doğuran nedenleri üç başlıkta toplamaktadır: itici güç, iletici güç, çekici güç. İtici güçler; köylüyü toprağından, tarımdan ayıran zorlayıcı koşullar. İletici güçler; haberleşme ağı kurma, taşıma, taşınma gibi faaliyetleri kolaylaştıran iletişim ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler. Çekici güçler ise tarım dışı kesimlerde yaratılan istihdam alanlarıdır. Araştırmamızın ana temalarından biri olan kentsel bağlamda siyasi katılım noktasında ilk kuramsal çalışmalardan biri olan Demokrasi Arayışındaki Kent isimli çalışmasıyla Bumin, kente, psikanalizin kavramlarıyla, cetvel ve pergelle, roman ve şiirdeki yeriyle, nostalji veya ilerleme-düzenleme çifti ile, sınıf mücadelesinden hareketle ve demokrasi olmak üzere pek çok açıdan yaklaşılabileceğini ifade ederek kenti demokrasi bağlamında ele almıştır (Bumin, 1990, s. 18). Bu çalışmada kent kimin?

Sorusu üzerinden kuramını inşa eden Bumin, kentin asıl sahiplerinin politikacılar ya da planlamacılar değil kentin sakinlerini olduğunu belirterek, kentsel devrimin bürokratik bir devrim olması gerekliliğini vurgulamıştır (Bumin, 1990, s. 21). Genel hatlarıyla kısaca göz attığımız klasik Batı merkezli ve ulusal ölçekli kent sosyolojisinin içeriğinin sosyal, siyasal, tarihsel arka planın farklılığı nedeniyle farklılık gösterdiği görülmektedir. Batı Avrupa'nın kent sosyolojisinde literatürün içeriğini oluşturan temalar; modernleşme, sanayileşme, cemaat- cemiyet gerilimi, anomi vs. iken, ulusal ölçekte ise çarpık kentleşme, gecekondulaşma, kırdan kente göç, tarım dışı istihdam alanlarının yaratılmasındaki yetersizlik vs olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Kentsel ayrışma sorununa yönelik yaklaşımların teorik alt yapısını oluşturan yukarıda verilen geçmişten günümüze uluslararası ve ulusal ölçekte kent sosyolojisi yaklaşımlarında ele alınan her bir sorun kentsel ayrışmanın da parametrelerini oluşturmaktadır. Ancak tıpkı kent sosyolojisinin değişen içeriği ve tartışma konuları gibi kentsel ayrışma sorununu ele alış biçimleri, teorik ve ampirik çalışmaların içeriği hem küresel ölçekte hem ulusal ölçekte zaman içerisinde değişikliğe uğrayarak dönüşmüş ve gelişmiştir. Bu sebeple bu çalışmada, kentsel ayrışmanın kuramsal temelini oluşturan yaklaşımların, kent sosyolojisindeki teorik izleri sürülmüştür. İlgili uluslararası ve ulusal literatürde hakim paradigmalardan yörüngesinde gelişen kentsel ayrışma yaklaşımlarının, kuramsal çerçevesi olguya dair temel bir anlayış geliştirmek açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda geçmişten günümüze kent sosyolojisinde yerleşiklik kazanan kuramlara uluslararası ve ulusal olmak üzere iki boyutlu bir okuma eşliğinde değinilmiştir.

Modern dönem kentleşme süreci, Avrupa ve Amerika da başladığı için kentlerin büyümesi ve gelişmesine paralel olarak bir sorun halinde beliren kentsel ayrışmaya dair literatür de Amerika ve Avrupa kent sosyolojisinde ilk defa baş göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda uluslararası literatürde Batı merkezli kentsel ayrışma sorununa yönelik yaklaşımlara ve çalışmalara baktığımızda geniş, özgün bağlam dizisi ile çeşitlenmiş gelişkin bir literatür bizi karşılamaktadır. Ulusal ölçekte kentsel ayrışma sorununa yönelik yaklaşımlar ve çalışmaların ise gelişme aşamasında olduğu görülmektedir. Kentin yakın tarihinde, somut

olarak 1960'lara damgasını vuran olgu, kırdan kente göçün bir sonucu olarak ortaya çıkan gecekondulaşma olgusudur.

Kırsal göçmenlerin kendi enformel ağları vasıtasıyla oluşturdukları gecekondulu mahalleleri veya semtleri kentin eski merkezi yapılanma mantığına meydan okuyan, özgün ve kent merkezinden ayrık ve kentsel ayrışmanın bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise, artık retoriği değişmiş olan kentsel ayrışma düşük sosyo-ekonomik seviyedeki toplumsal grupların enformel yapılanmaları ile ayrışan kentsel alanlar yerine ev içi tüketim, mekânın sosyal statü göstergesi olarak pazarlanmasını içeren mekânın üretimi, yaşam tarzının en önemli göstergesi olarak konut tipi, ev estetiği, beğeni yargısının cisimleştiği ev içi dekorasyona ve faaliyetlere yönelik ilgi temaları eşliğinde kentin vasat merkeziliğinden seçkin ayrışmaya giden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yine de kentsel ayrışma sorununa yönelik belirgin bir kuramsal ve yöntemsel çerçevenin oluştuğunu söylemek güçtür. Öyle ki, 1960'ların kent sosyolojisi literatürüne gecekondulu çalışmaları ile dahil olan kentsel ayrışma olgusu, ilerleyen dönemlerde kapsam ve içeriği değişmiş, iktisadi bağlamın yoğunlukta olduğu bir perspektif gelişerek "mutenalaşma", "soylulaşma", "kentsel dönüşüm" ve "kapalı korunaklı mekanlar" gibi mekansal organizasyona referans veren konular etrafında serpilip gelişmeye başlamıştır. Ancak, mekansal ayrışma olgusu, her ne kadar kentsel ayrışma olgusuna temas eden ögeler barındırsa da yekten birbirlerine karşılık gelmemektedir. Kentsel ayrışma sorununa dair yöntem setlerinin belirsizliği, soruna dair çerçevenin belirlenmesinin de önünde bir engel olarak durmakta ve diğer olgulardan ayrışamama sorununa neden olmaktadır. İlgili literatüre bakıldığında, kentsel ayrışmanın dinamiklerinin belirlenimi, kentsel ayrışma göstergeleri, ölçüm teknikleri ve olguya dair özgün değerlendiriliş biçimleri geliştirilmeye muhtaç olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2008). *İbn-i Haldun*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydoğan, A. (2000). *Şehir ve Cemiyet- Weber- Simmel- Tönnies*. İz Yayıncılık: İstanbul.

Bal, H. (2006). *Kent Sosyolojisi*. 3.baskı. Fakülte Kitabevi: Isparta.

Baudrillard, J. (2020) *Tüketim Toplumu*. (13. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler- Güvenli Olmayan Bir Dünyada Bir Güvenlik Arayışı*. (Çev: Nurdan Soysal). Say Yayınları: İstanbul.
- Bauman, Z. (2019). *Kimlik*. 3.baskı. (çev: Mesut Hazır). Heretik Yayınları: Ankara.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (çev: İsmail Hakman). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Behar, D., İslam, T. (2006). İstanbul'da Soylulaşma- Eski Kentin Yeni Sahipleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bumin, K. (1990). *Demokrasi Arayışındaki Kent*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu Gezegeni*. (çev: Gürol Koca). Metis Yayınları: İstanbul.
- Değirmenci, K. (2011). *Kentsel Mekanda "Yerin" ya da "Otantik" Olanın Yeniden İnşası*. E. Eğribel ve U. Özcan (Der.), Değişim Sosyolojisi Dünyada ve Türkiye'de Toplumsal Değişme içinden (s.277-291). İstanbul: Kitabevi.
- Demiral, S. (2016). *Sosyal Tabakalar ve Kentsel Katmanlar: İstanbul'da Mekansal Ayrışma Biçimleri*. Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik, s. 315-341. Editör: Lütfi Sunar. Matbu Kitap: İstanbul.
- Eagleton, T. (2005). *Kültür Yorumları*. (Çev:Özge Çelik). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Erder, S. (1997). *Kentsel Gerilim. (Enformel İlişki Ağları Alan Araştırması)*. UM: AG: Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı. Erzen, N.,J.(2021). *Kent Yaşam. İdeal Kent Yayınları*: Ankara.
- Erzen, N., J. (2019). *Üç Habitus; Yeryüzü, Kent, Yapı*. 3.baskı. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Geniş, Ş. (2020). *Otoriteriyen Neoliberalizm Gölgesinde; Kent, Mekan, İnsan*. Nika Yayınevi: Ankara.
- Giddens, A. (2019) *Modernite ve Bireysel Kimlik*. 3.baskı. (çev: Ümit Tatlıcan). Say Yayınları: İstanbul.
- Gottidiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler*. (çev: Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur). İmge Kitabevi: Ankara.
- Haldun, İbni. (2014). *Mukaddime-2. (Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar)*. (çev: Sevim Belli). Onur Yayınları: Ankara.
- Harvey, D. (2012). *Asi Şehirler-Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (çev: Ayşe Deniz Temiz). Metis: İstanbul.
- Harvey, D. (2017). *Marx, Sermaye ve İktisadi Akılın Cenneti*. (çev: Esin Soğancılar). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev: Aylin Onacak). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin Durumu*. 8.baskı. (çev: Sungur Savran). Metis: İstanbul.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir*. 4.baskı. (çev: Mehmet Moralı). Metis Yayınları: İstanbul.
- Harvey, D. (2015). *Umut Mekanları*. 3.baskı. (çev: Zeynep Gambetti). Metis Yayınları: İstanbul.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1, (Klasik dönem 1302-1606), Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim. Seçme eserleri-2*. 27. Baskı. Türkiye İş Bankası: Kültür Yayınları.
- Karpat, H.K. (2020). *Osmanlı Modernleşmesi*. 5.baskı. (çev: Ceren Elitez). Timaş Yayınları: İstanbul.
- Keleş, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. 2.baskı. İmge Yayınevi: Ankara.

- Keleş, R. (1983). *100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. 3.baskı. Gerçek Yayınevi.
- Kıray, B. M. (1998). *Kentleşme Yazıları/ Toplu Eserleri-2*. Bağlam: İstanbul.
- Kıray, M., K. (2006). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*. 2.baskı. Bağlam: İstanbul.
- Lefebvre, H. (2011). *Kentsel Devrim*. 6.baskı. (çev: Selim Sezer). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekanın Üretimi*. 2.baskı. (çev: Işık Ergüden). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir Hakkı*. 5.baskı. (çev: Işık Ergüden). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü) Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Mellor, J., R. (2007). *Urban Sociology In An Urbanized Society*. Routledge Library Editions: City.
- Ortaylı, İ. (2010). *Osmanlı Şehirleri ve Ulaştırma, 279-322*. Türkiye’de Teşkilat ve İdare Tarihi. 3.baskı. Cedit Neşriyat: Ankara
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri (13.baskı)*. (çev: Şadan Karadeniz). İletişim: İstanbul.
- Saunders, P. (2013). *Sosyal Teori: Kentsel Sosyoloji*. İdeal Yayınları: İstanbul.
- Smith, N. (2017). *Eşitsiz Gelişim- Doğa, Sermaye ve Mekanın Üretimi*. (çev: Esin Soğancılar). Yayıncılık Matbaası: İstanbul.
- Smith, N., Williams, P. (2015). *Kentin Mutenalaştırılması*. (çev: Melike Uzun). Yordam Kitap: İstanbul.
- Simmel, G. (2017). *Modern Kültürde Çatışma*. 11.baskı. (çev: Tanıl Bora- Utku Özmakas- Nazile Kalaycı- Elçin Gen). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sombart, W. (2013). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*. (2.baskı). (çev: Necati Aça). Pharmakon Yayınları: Ankara.
- Sorokin, P.A. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*. (çev: Mete Tunçay). Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Stavrides, S. (2016). *Kentsel Heterotopya- Özgürleşme Mekanı Olarak Eşikler Kentine Doğru*. (çev: Ali Karatay). Sel Yayıncılık/Kentsel: İstanbul.
- Tekeli, İ. (2000). Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray. Atacan, F. Ercan, F. Kurtuluş, H. Türkcan, M. Mübeccel Kıray İçin Yazılar içinden (s.9-41). Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Tönnies, F.(2019). *Cemaat ve Cemiyet*. (çev: Emre Güler). Vakıfbank Kültür Yayınları: İstanbul.
- Tuna, K. (2013) *Yeniden Sosyoloji (2.baskı)*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Urry, J. (2018). *Mekanları Tüketmek*. 3.baskı. (çev: Rahmi G. Ögdül). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Ülken, Z., H. (1969) *Sosyoloji Sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (1. Cilt) çev: L. Boyacı. Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2010). *Şehir- Modern Kentin Oluşumu* 9.baskı. çev: Musa Ceylan Yarın Yayınları: İstanbul.
- Wolf, R., E. (2000). *Köylüler*. 1.baskı. (çev: Abdülkerim Sönmez). İmge Kitabevi: Ankara.
- Zorlu, A. (2016) *Üretim ve Tüketim Teorileri*. Ankara: Altınordu Yayınları

KOMPLO TEORİLERİNİN SOSYOLOJİK BOYUTLARI

Abdulkadir İNCE*
İnönü Üniversitesi

Özet

Komploteorileri, sosyolojik analizlere konu olan karmaşık bir olgudur. Bu makalede, komploteorilerinin sosyolojik boyutları incelenmiştir. Komploteorileri, toplumda yaygın bir şekilde bulunmakta ve herhangi bir olayın gizli bir grup veya güç tarafından planlanması anlamına gelmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında komploteorileri toplumsal yapının karmaşıklığı ve belirsizlikle başa çıkma ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumda belirsizlik ve güvensizlik arttıkça, insanlar daha sık komploteorilerine başvurmaktadır. Komploteorileri, bireylerin olaylara anlam verme ve kontrolü ellerine alma çabalarının bir yansımasıdır. Bu teorilerin yayılmasında özellikle sosyal medya mecraları büyük önem arz etmektedir. İlgili sosyal medya platformları komploteorilerinin hızla yayılmasına ve toplumda geniş bir kabul görmesine olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak komploteorileri, sosyolojik bir olgu olarak incelendiğinde, toplumun belirsizlik, güvensizlik ve anlam arayışıyla ilişkili olduğu görülür. Bu nedenle, komploteorilerini anlamak ve etkilerini önleyebilmek adına toplumsal ve kültürel bağlamın dikkate alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Komploteorileri, sosyal medya, dezenformasyon.

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF CONSPIRACY THEORIES

Abstract

Conspiracy theories are a complex phenomenon subject to sociological analysis. This article examines the sociological dimensions of conspiracy theories. Conspiracy theories are widespread in society and refer to the planning of an event by a secret group or power. From a sociological perspective, conspiracy theories emerge as a product of the complexity of the social structure and the need to cope with uncertainty. As uncertainty and insecurity increase in society, people resort to conspiracy theories more frequently. Conspiracy theories are a reflection of individuals' efforts to give meaning to events and take control. Social media platforms are especially important in the spread of these theories. Relevant social media platforms allow conspiracy theories to spread rapidly and gain wide acceptance in society. In conclusion, when conspiracy theories are analyzed as a sociological phenomenon, it is seen that they are related to the uncertainty, insecurity and search for meaning in society. Therefore, the social and cultural context needs to be taken into account in order to understand conspiracy theories and prevent their effects.

Keywords: Conspiracy theories, social media, disinformation.

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, abdukkadir.ince@inonu.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0939-3392.

Giriş: Komplo Teorilerinin Mahiyeti

Komplo teorileri, insanlık tarihinde çok uzun sürelerdir var olan anlatı biçimleridir. Bununla birlikte, özellikle son yıllarda komplo teorilerine olan ilgi artmakta; bu ilgiye paralel olarak komplo teorileri de çeşitlenmektedir. 2019 yılının son aylarında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 virüsü ve devamında dünya genelinde bir pandeminin oluşması komplo teorilerine oldukça geniş bir zemin hazırlamıştır. Öyle ki, virüse karşı geliştirilen aşular dahi komplo teorilerinin nesnesi olarak gündeme gelmiştir. Son olarak ise 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli iki büyük depremin ve ardından gelen sayısız küçük-orta-büyük ölçekli depremlerin olması komplo teorisi mahiyeti taşıyan açıklama biçimlerinin sayısını hızlı bir şekilde artırmıştır.

Bu çalışmada hangi anlatı biçimlerinin komplocu düşünüş biçiminde olduğu hangilerinin ise hakikati anlamada daha doğru bir açıklama olduğundan bahsedilmeyecektir. Bu çalışmanın amacı eleştirel düşünme pratiğine bir katkı sunmaktır. Dolayısıyla, “komplocu düşünme biçiminden nasıl uzaklaşabiliriz? Hakikat ile hakikate yönelik yanlış bilgi veren anlatı biçimlerini nasıl ayırt edebiliriz? Gerçekliği ve toplumsal olguları nasıl izah edebiliriz? Doğru bilgi ile yanlış bilgiyi nasıl birbirinden ayırabiliriz?” gibi sorulara yanıt oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu bakımdan ilk olarak “komplo teorisi nedir?” sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

Komplo teorileri ilk olarak bir açıklama biçimidir. Çoğunlukla, gerçekte meydana gelmiş bir olaya dair anlatılardır. Ancak kısmen de gelecekte başımıza gelebilecek/gelmesi muhtemel olaylar hakkında da komplo teorileri vardır. Örneğin belirsiz ya da belirli bir gelecekte dünyayı uzaylıların istila etmesi gibi komplo teorileri, bize gelecek hakkında olacak olayları anlatmaktadır.

Komplo teorileri, bir toplumda meydana gelen herhangi bir olayın, iki veya daha fazla kişinin gizli planlarının sonucunda gerçekleştiğini ifade etmeye yönelik iddialardan ve anlatılardan oluşmaktadır (Coady, 2006: 2). Komplo teorileri, insanların tarihteki açıklanamaz ve “gizemli” olayları açıklama ve anlamlandırma yollarından birisidir. Daha önce de belirtildiği gibi komplo teorileri çoğunlukla daha önce meydana gelmiş olayları kapsamaktadır. Ancak komplocu düşünme biçimi, olmuş olan bu olayların bir grup güçlü kişinin veya kurumların kötü düşünceleri ve amaçları doğrultusunda gerçekleştiğini iddia etmektedir (Douglas ve Sutton, 2015’ten akt. Başerdem, 2019: 6).

Bireylerin herhangi bir komplo teorilerine inanmalarını güdüleyen birçok faktör bulunmaktadır. Örneğin Van Prooijen ve Acker'e göre bireyler, içerisinde buldukları durumları ve başlarına gelen olayları kontrol edemedikleri hissine kapıldıklarında ve hayatlarını ciddi ölçüde etkileyecek bir tehdit unsuru ile karşılaştıklarında komplo teorilerine inanma olasılıklarının artacağını; fakat bireylerin içerisinde buldukları durumlar üzerindeki kontrolleri arttığında komplo teorilerine olan inançlarının zayıflayacağını belirtmektedir (2015'ten akt. Başerdem, 2019: 6). Benzer şekilde Duplaga ve Grysztar da (2021) bireylerin komplo teorilerine inanmalarının temelinde, gündelik hayatlarında ciddi bir zorlukla karşılaşmaları fakat söz konusu stres yaratan olay hakkında komplo teorilerinin oldukça basit bir açıklama sunarak kontrolü tekrar ele alma hissini uyandırması olduğunu ifade etmektedir. Weigmann ise (2018: 3) "komplo teorilerinin belirsizliğin baş gösterdiği durumlarda bireylerin öngörülebilirlik ve kesin sonuç ihtiyacını karşılayan basit ve tutarlı açıklamalar sunduğunu" belirtmektedir. Oysa hayat karmakarışıktır. Bir olayın meydana gelmesinde çoğu kez iç içe geçmiş nedenler zinciri bulunmaktadır. Ancak bu zincirin halkalarını tek tek araştırmak ve olaylar hakkında hakkaniyetli bilgi edinmek oldukça zordur.

Çok çeşitli konularda komplo teorileri bulunmaktadır. Bunlar genellikle büyük güçlerin tehlikeli ve gizli planları üzerinden ortaya atılır. Bu teoriler illa bilimsel bir kanıtı ihtiyaç duymayacağı gibi çeşitli uzmanlar tarafından bilimsel ya da mantıksal bir zemine oturtulmaya da çalışılabilirler. Bu kişiler komplo teorilerinin bir anlatıcısı konumundadır ve kanaat önderi haline gelebilirler. Hâkim paradigmanın doğru bilgi olarak kabul ettiği şeylerin aksine kanaat önderleri, alternatif bir gerçeklik inşasını dolaşıma sokmaktadır. Komplo teorileri de bir bilgi formudur ve kültürel ürünlerden beslenir. Nitekim her türlü bilgi biçimi, sosyal gerçekliğin içinde etkileşim biçimlerinde ortaya çıkar. Neyin hakikat olarak kabul edileceği, hâkim paradigmanın (meşru otoritelerin) diğerleriyle uzlaşması ya da çatışması sonucu kabul edilir. Oysa komplo teorileri gibi bilgi biçimleri normatif alanın dışına çıkararak dünyayla ilgili bir anlatı, bir yorum ve bir var olma biçimi ortaya koymaktadır (Tuzcu ve Şahin, 2022: 98-99).

1. Komplo Teorisinin Özellikleri

Komplo teorilerinin mahiyetini anlayabilmek için, literatürde sıklıkla yer bulan komplo teorilerinin bazı özelliklerinden bahsetmek gerekmektedir. Bu özelliklerden ilki, *hiçbir şey tesadüf değildir* anlayışıdır. Bu anlayışa göre meydana gelen olaylar, hayatın doğal akışında olan bir durum olarak değil, birilerinin niyeti doğrultusunda olmuş olaylar olarak tarif edilmektedir. Bu duruma örnek olarak “6 Şubat depremlerinin 2023’te olması tesadüf mü?” sorusu sorulabilir. İkinci olarak, *hiçbir şey görüldüğü gibi değildir* anlayışı vardır. Bu anlayışa göre ise meydana gelen olayların arkasında başka bir amaç olduğu düşünülür. Komplo teorilerinin üçüncü özelliği, *her şey birbiriyle bağlantılıdır* anlayışıdır. Meydana gelen çok çeşitli ve birbirinden farklı olayların dahi birbiriyle bağlantılı olduğu ve birileri tarafından kasten yapıldığı düşünülür.

Bu özelliklere ek olarak komplo teorilerinde oldukça yaygın olan bir unsur ise, günah keçisi ilan etmektir. Günah keçisi ilan etmek, oldukça karmaşık ilişkilerden mütevellit olan ve ancak üzerinde yoğun düşünme ve entelektüel birikimle anlaşılabilen toplumsal olayları anlamak için kestirme bir açıklama sunmaktadır. Günah keçisi ilan ederek açıklamalarda bulunmak, toplumsal olayların kavranışını “cui bono?” yani “kimin yararına” sorusuna indirgemektedir. Tüm açıklamalar, “nasıl gerçekleşti?” sorusundan ziyade “kim yaptı?” sorusu etrafında yapılmaktadır (Wood, 1982: 407). Çünkü “nasıl gerçekleşti?” sorusu, aktif ve edilgen özneleri, toplumsal yapıyı, uluslararası ilişkileri, güç, iktidar, niyet gibi konuları göz önüne almayı ve derin tartışmaları gerektirmektedir. Oysa “kim yaptı?” sorusu cevabı teke indirir. Geri sadece eylemde bulunan öznenin amacını anlamak kalmaktadır. Aynı zamanda günah keçisi ilan etmek düşman yaratmaktır ve iyi – kötü, dost – düşman ayrımını pekiştirmektedir.

Diğer yandan komplo teorileri oldukça basit açıklamalar sunmaktadır. Aslında zaman zaman çetrefilli, anlaşılmaz ve her ne kadar “uçuk” görünse de komplo teorilerinde kullanılan argümanlar genellikle oldukça basittir ve basmakalıp varsayımlara dayanmaktadır. Komplo teorilerinin bireyler arasında hızla yayılmasının ve taraftar toplamasının en önemli sebeplerinden birisi de tam olarak bu kişiye indirgeme tutumundaki basitliktir. Bu sayede karmaşık bir bütünlüğe sahip olan bir olay, artık kolayca anlaşılabilir ve öngörülebilir hâle getirilmektedir (Karaosmanoğlu, 2009: 100-101).

2. Komplo Teorisinin İşlevleri

Komplo teorilerinin işlevleri söz konusu olduğunda ise en temelde üç işlevinden bahsedilebilir:

1. İyi – kötü ayrımı yaptıran *kimlik* işlevi. Komplo teorileri, iyi – kötü, dost düşman ayrımı yaparak biz ve onlar arasındaki sınırı çizer, bu sınırı belirginleştirir. Komplo teorilerinin açıklamalarında biz ve ötekiler, iyiler ve kötüler bulunmaktadır. Komplolar, ötekinin kötü, şeytansı ve iyi niyetli olmayan planlarını deşifre ettiğini iddia ederek kurgulanmaktadır. Ötekilik bir çeşit dışlıktır. Meseleleri kendi dışındaki süreçlerle ilişkilendirmek ve konumlandırmaktadır. Sorunları bu şekilde dışsallaştırma psikolojik rahatlama da neden olabilmektedir. Bu rahatlama süreci psikoloji literatüründe yansıtma olarak tanımlanabilecek bir savunma mekanizmasıyla eş güdümlü ilerler. Yansıtma sorunları başka yerlerde ve nesnelere aramak demektir. Bireylerin kendisiyle ilgili olan herhangi bir sorunu kendi dışındaki durumlara transfer etmesi olarak da tanımlanabilecek olan yansıtma süreci, kişinin başkalarını suçlamasıdır. Çoğunlukla bireysel bir durum gibi dursa da yansıtmanın sosyal ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Olağanüstü durumlarda toplumlar da refleksler gerçekleştirir ve açıklanamayan gizli durumları açığa çıkarmak amacıyla kabul edilebilir bir çerçeve sunmaktadır. Burada meydana gelen olay “dış mihraklar”, “ötekiler”, “düşmanlar” şeklinde bir belirlemeyle çerçevelendirilir (Ören, 2022: 29).
2. Entelektüel birikim yerine basit açıklamalar sunan *bilgilendirme* işlevi.
3. Komplo teorisini anlatan kanaat teknisyenlerinin mobilizasyon yapmasını sağlayan *yönlendirme* işlevi.

Kanaat teknisyenleri: özellikle köşe yazarları, medyada görünür, çok takipçili gazeteciler, paralı troller, konumu itibariyle iktidara yakın olan ve onun çıkarına hareket edenler bu yönlendirme işlevini yerine getirmektedir. Bu kanaat teknisyenlerine diğer bir ifadeyle iktidar medyası da denebilmektedir.

Komplo teorileri, yönlendirme işlevi aracılığıyla artık siyasal yaşama etki eden bir güzergaha girmektedir. Bu noktadan itibaren komplo teorileri, naif bir varsayımın ötesine geçerek politik söylem ve bilgi üreten bir iktidar stratejisine dönüşmektedir. Bunun

sebebi ise komplo teorilerinin yalnızca “veri” sunmamasıdır. Komplo teorileri aynı zamanda duygular ve arzular üzerinden de manipülasyon yapmaktadır. Komplo teorileri, bireylerin özellikle korku duygularına odaklanmakta ve bir panik hâli yaratmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde komplo teorileri, korku duygusunu harekete geçirerek politik bir söylem pratiği inşa etmektedir (Tangün ve Parlak, 2020: 229).

3. Komplo Teorilerinin Boyutları

Komplo teorileri, farklı boyutlarda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin basit, az kişiyi ilgilendiren komplo teorileri olduğu gibi küresel ölçekli komplo teorileri de vardır. Örneğin, sosyal medya ve diğer yollar aracılığıyla dolaşıma giren ve komplo teorisi olarak tanımlanan dört durumu ele alalım: 1. Barack Obama’nın ABD’de doğmadığı ve başkan olabilmesi için düzmece bir şekilde ABD’de doğmuş gösterildiği varsayımı; 2. Pandemiye yol açan SARS-CoV-2 virüsünün biyolojik silah olarak üretilip bilinçli olarak yayıldığı varsayımı; 3. COVID-19 aşularının kötü niyetli kişiler tarafından (Bill Gates gibi) bilinçli olarak insanlara gizli amaçlarla (mikroçip yerleştirmek gibi) enjekte edildiği ve virüsün bu duruma bahane edildiği varsayımı; ve 4. Dünyanın aslında düz olduğu ve içinde NASA’nın da bulunduğu çeşitli uluslararası organizasyonların dünyanın küresel olduğu yalanını insanlığa benimsettiği varsayımı.

1’de açıkça olumsal bir önerme söz konusudur ve temelde ele alınan tek bir olgudur: Barack Obama ABD’de doğmuştur veya doğmamıştır. Dolayısıyla varsayım yalnızca bu olguyla ilgili verilerin değerlendirilmesiyle çürütülebilir veya kanıtlanabilir; buna uygun olarak da teoriyi ortaya atanların sunduğu kanıtlara bakmak gerekecektir. Mikroorganizmalar ve biyo-mühendislikle ilgili mevcut çalışmaları, örnek olarak şarbon bakterisinin biyolojik silah olarak kullanımını ve CRISPR-Cas9 gibi yöntemlerle genetiği değiştirilmiş organizmaların üretimi olgularını dikkate aldığımızda, bir mikroorganizma türünün gen mühendisliği aracılığıyla laboratuvar ortamında üretilip silah olarak kullanılmasının olanak dışı olmadığını görebiliriz. Dolayısıyla, 1’deki kadar açık olmasa da, 2’deki varsayımın geçerliliği meselesi de aslında tekil bir olgudur ve aynı 1’de olduğu gibi mümkün olan bu durumla ilgili kanıt veya kanıt yokluğuyla ilgilidir. Varsayımı savunanların belirli bilimsel kanıtlar sunması gerekecektir (virüsün yapay olduğunu gösteren genetik analizler veya ilgili işlemin nerede ne zaman yapıldığıyla ilgili somut

veriler gibi). Varsayımı savunanlar, bu konularda kanıt sunamadığı halde, üstüne üstlük aksi yönde kanıtları (virüsün diziliminin doğal bir tür olduğuna işaret etmesi gibi) reddederek inançlarında ısrarcı davranırlarsa, savunucuların düşünüş biçimleri komplo teorisyeninkine yaklaşmış, dolayısıyla varsayım da komplo teorisi kategorisine girmiş olacaktır. 3'teki varsayım natüralist çerçevede tamamen olanaksız değerlendirilmeyebilirse de mevcut teknoloji açısından varsayımın mümkünlüğü, amaç-amaç ilişkisinin makul bir şekilde kurulması, varsayımın belirli kanıtlara dayanarak öne sürülmesi açılarından açıkça problemlili bir iddia söz konusudur. 4'ün ise, bilimsel gerçekler doğrultusunda ileri sürülen zorunlu önermelerle çelişen bir niteliği (fizik yasaları ile gezegenlerin geometrik şeklinin ilişkisi gibi) ve açık bir şekilde natüralist bakış açısına göre sorunlu bir karakteri vardır. Dolayısıyla, komplo teorisi ile ilgili sorun, sadece ampirik veriler karşısında dogmatik inatçılıkla sınırlı değildir ve bu şekilde nitelenen bir varsayımın geçerliliği meselesinden daha da önce mümkünlüğüne ilişkin problem söz konusudur (Karaca, 2022: 1612-1613).

Bu durumda, komplo teorisyenini rasyonalite dışı olarak değerlendirmemize neden olan ölçüt ne olmalıdır? Komplo teorileri genellikle eleştirdiği açıklamaya nazaran daha az veriyi kapsar; buna rağmen karmaşık olayların basit açıklamalara indirgenmesi birçok insanda tatmin duygusu yaratır (Millson, 2020). Komplocu düşünüşe sahip kişi kendi inandığı alternatifin cazibesine kapılmıştır ve kendi teorisini yanlışlayıcı verileri her koşulda eleştirdiği epistemolojik zeminin problemlerine bağlar (Cassam, 2019).

Bir komplo teorisini benimseyen kişiler genellikle o teorinin ait olduğu alanla ilgili uzman görüşlerini sorgularlar. Hatta uzman görüşlerini değersizleştirme eğilimindedirler. Bu durum, komplo teorisyenleri açısından genellikle uzmanların da komplonun parçası oldukları ya da bir çeşit dezenformasyonun etkisi altında oldukları gerekçesiyle açıklanır.

4. Akademik Yazında Komplo Teorisi – Karl Popper

“Komplo teorisi” tamlaması akademik yazın içerisinde ilk kez Karl Popper tarafından, 1940'ların ikinci yarısında kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren, komplo teorileri, sosyal ve beşerî bilimlerin çeşitli branşlarında incelenmeye başlamıştır. Daimî bir siyasal pratik olan ve ara sıra siyasetin ana akımında görünür hale gelen komplo teorileri, zamanımızın

yani modern dönem sonrasında popüler politikasının temel biçimlerindedir (Aytekin, 2019: 26).

Karl Popper kitabında faşizmin tarihsel felsefesini analiz etmiş ve eleştirmiştir. Bu felsefenin, tarihselciliğin modern bir versiyonu olduğunu belirtmiştir. “Tarihselcilik” (“historicism”) terimi, “geniş kapsamlı tarihsel kehanetler” ileri süren “toplumsal felsefeler” grubuna karşılık gelmektedir. Bu felsefeler, “herkesin yaklaşan olayları öngörmek için beynini kullanmaya çalıştığını; bir stratejistin bir savaşın sonucunu öngörmeye çalışmasının kesinlikle meşru olduğunu ve böylesine bir öngörüyle daha geniş kapsamlı tarihsel kehanetler arasındaki sınırların değişken olduğunu” iddia ederler. Öngörülerde bulunmanın veya daha ziyade, gündelik öngörülerimizden daha iyisini yapmanın ve onları daha sağlam bir temele oturtmanın genel itibarıyla bilimin görevi olduğunu; ve özellikle sosyal bilimlerin, bize uzun dönem tarihsel kehanetler sağlamakla görevli olduğunu ileri sürerler. Ek olarak, tarihsel olayların akışını önceden haber vermelerini sağlayan tarih kanunlarını keşfetmiş olduklarına inanırlar. Buna karşılık, Popper’a göre, “tarihsel kehanetler bilimsel metodun kapsamının tamamen dışındadır. Gelecek bize bağlıdır ve biz hiçbir tarihsel zorunluluğa bağlı değilizdir (Aytekin, 2019: 37).

Tarihselciler, siyasete yönelik sahiden bilimsel ya da felsefi bir tavrın ve genel olarak daha derin bir toplum anlayışının, insanlık tarihi üzerine bir düşünme ve yoruma dayanmak zorunda olduğuna inanırlar. Bireyi bir piyon, insanlığın genel gelişiminin içindeki bir şekilde önemsiz bir araç olarak görürler. Tarihselcilere göre, Tarih Sahnesinin üzerindeki gerçekten önemli aktörler ya Büyük Uluslar ve onların Büyük Liderleri, ya da belki Büyük Sınıflar veya Büyük Fikirler olarak ortaya çıkarlar. Onlar, “tarihsel gelişimin kanunlarını” anlamaya, böylece “gelecek gelişimleri” öngörmeye ve siyaseti “sağlam bir temel üzerine” oturtmaya çalışırlar. Popper tarihselciliği “komplo teorisi” ile de yakından ilişkilendirmiş, onu “komplo teorisinin bir türevi” olarak nitelemiştir. Popper, komplo teorisini, “toplum içerisinde meydana gelen her şeyin—özellikle halkın kural olarak hoşlanmadığı savaş, işsizlik, fakirlik, kıtlıklar gibi hadiseler—güçlü bazı bireyler veya grupların doğrudan tasarımının sonucu olduğuna dair hatalı teori” diye tanımlamıştır. Sonuçta, Karl Popper’ın komplo teorisi ile faşizmi tarihselcilik aracılığıyla sıkı bir biçimde ilişkilendirmiş olduğu söylenebilir. Tarihselcilik bir yandan komplo teorisinin bir türeviyken, bir yandan da faşizmin tarihsel felsefesinin kaynağıdır (Aytekin, 2019: 38).

Son olarak, Karl Popper'ın tarihselcilik eleştirisi bağlamında ele almış olduğu holizmden de (bütüncülük) söz edilebilir. Popper, holizm ile komploculuğu doğrudan doğruya ilişkilendirmemiştir. Bununla birlikte, böyle bir ilişkilendirmeyi ortaya koyan akademisyenler bulunmaktadır. Din Çalışmaları alanında (Religious Studies) öğretim üyeliği yapan David G. Robertson, söz konusu akademisyenlerden biridir. Robertson'a göre holizm, "tüm varoluş seviyelerinin karşılıklı bağlanmışlığı doktrinine atıfta bulunur" ve "komplocu dünya görüşünün bir özelliğidir; her şeyin bağlı olduğu ve araştırmacıların 'noktaları birleştirme' yoluyla daha büyük komployu ortaya çıkarabilecekleri" fikrini içerir. Diğer bir deyişle, holizm, "her şeyin birbirine bağlı olduğuna ve hiçbir şeyin kazara meydana gelmediğine dair komplocu ideolojiyle" birleşebilir (Aytekin, 2019: 40-41).

5. Komplo Teorisinin Birey Vurgusu

Her şeyin mükemmel biçimde hesaplandığı ve her şeyin planlar dahilinde gerçekleştiği inancı, duruma/olaya dair dinamiklerin, parametrelerin, değişkenlerin ihmal edilmesi önyargısını dayatmaktadır. Tam olarak bu dayatma özne olma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Komplo teorilerinin geldiği bu noktada aslında komplo teorisyeni hariç kimse kendi iradesiyle davranmamaktadır ve bireyler birer piyon gibi algılanmaktadır. Bu durum eleştirel düşünce üretmenin önünü tıkamakta ve fail olma potansiyelini de bir anlamda kontrol etme imkânı doğurmaktadır. Komplo teorilerini idari bir araç olarak kullanma fikri tam olarak burada devreye girmektedir.

6. Komplo Teorisi, Yeni Medya, Dezenformasyon İlişkisi

Komplo teorilerinin yaygınlığı ve popülerliği açıkça medyanın etkisiyle de ilişkili bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya, belirli konuları ve olayları çeşitli şekillerde temsil ederken bazen gerçek dışı iddiaları veya komplo teorilerini de yayabilir. Komplo teorileri, insanların güvensizlik duygusu, belirsizlik veya güçsüzlük hissi gibi duygusal ihtiyaçları tatmin etmelerine yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte komplo teorileri genellikle sağlıklı bir eleştirel düşünme ve bilgiye dayanma eksikliğiyle ilişkilidir.

Medyanın toplumdaki önemi büyüktür. Medya haberleri sunma, bilgi aktarma, düşünceleri şekillendirme ve genel olarak toplumsal tartışmalara katkıda bulunma gibi rolleriyle etkili bir araçtır. Ancak medya aynı zamanda dezenformasyonun yayılması içinde kullanılan bir platform işlevi görebilmektedir. Dezenformasyon kısaca yanıltıcı veya manipülatif bilgilerin kasıtlı olarak yayılması şeklinde tanımlanabilir. Medya organlarının sahiplik yapısı, politik veya ekonomik etkiler, haberlerin sunumu ve haberin seçimi gibi faktörler, dezenformasyonun yayılmasında rol oynayabilir. Bazı medya organları, hızlı haber döngüsü veya taraflı yayıncılık nedeniyle doğruluk ve doğruluk kontrollerine yeterli özeni göstermeyebilir. Bu da kamuoyunu etkileyebilir ve yanlış bilgilere dayalı inançları ve komplo teorilerinin yayılmasını teşvik edebilir.

Dezenformasyon, insanların fikirlerini ve davranışlarını etkileyebilir, toplumsal kutuplaşmalara yol açabilir ve toplumda güven krizine neden olabilir. Bu nedenle, medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi, dezenformasyonla mücadelede önemlidir.

Sonuç olarak, komplo teorileri, medya ve dezenformasyon birbirleriyle bağlantılıdır ve toplum üzerinde önemli etkileri vardır. Bu konuları anlamak, bilinçli bir şekilde bilgiye ulaşma, eleştirel düşünme becerilerini geliştirme ve güvenilir kaynaklardan doğru bilgi edinme açısından önemlidir. Ayrıca, medyanın rolünü anlamak ve dezenformasyonla mücadele etmek için medya okuryazarlığına yatırım yapmak da önemlidir.

Açık Toplum Enstitüsü'nün 2018 tarihli raporuna göre Türk toplumu, medya okuryazarlığı konusunda Avrupa'da sondan ikinci sırada yer almıştır. Bu durumun, Türk toplumunun yalan haberlere karşı korunmasız bir yapıya bürünmesine yol açtığı söylenmiştir. Düşük eğitim seviyesi, düşük okuma alışkanlığı, düşük medya özgürlüğü ve düşük toplumsal güven gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş puana göre Türkiye sadece Makedonya'nın üzerinde yer alabilmiştir. Reuters Enstitüsü'nün 2018 tarihli Dijital Haber Raporu'na göre Türkiye açık arayla dünyada en fazla yalan haberin yayınlandığı ülke olmuştur.

7. Sonuç

Komplo teorileri, toplumların düşünce süreçlerinde ve inanç sistemlerinde önemli bir etkiye sahip olan karmaşık bir fenomendir. İnsanlar, belirsizlik, güvensizlik duygusu veya ihtiyaçlarını karşılamak için komplo teorilerine başvurabilmektedir. Medyanın rolü, dezenformasyon ve sosyal medyanın yaygınlaşması da komplo teorilerinin yayılmasını etkilemektedir.

Türkiye’de de komplo teorileri yaygın olarak görülmektedir. Siyasi olaylar, küresel ilişkilere ve medya üzerinden çeşitli komplo teorileri üretilmektedir. Bu teoriler, toplumdaki güvensizlik duygusunu ve kutuplaşmayı artırmaktadır. Bu sebeple komplo teorileriyle mücadele etmek için bilinçli bir şekilde bilgiye erişim sağlamak, eleştirel düşünmek ve güvenilir kaynaklardan doğru bilgi edinmek oldukça önemlidir. Ayrıca medya okuryazarlığına yatırım yapmak ve toplumsal bağlamı anlamak da dezenformasyonun yayılmasını ve komplo teorilerinin kabulünün azalmasına yardımcı olabilmektedir.

Son olarak, komplo teorilerine yönelik mücadelede sosyal bilimler ve sosyoloji disiplininin önemli bir rol oynayabileceği belirtilmelidir. Komplo teorilerinin kökenleri, yayılma mekanizmaları ve etkileri üzerine yapılan araştırmalar, daha iyi anlayış ve stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aytekin, G. (2019). Faşizm ve Komplo Teorileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Başerdem, U. (2019). Bilim Karşıtlığı, Komplo Teorileri ve Ölüm: Bilim İnkarnının ve Komplo İnancının Dehşet Yönetimi Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Cassam, Q. (2019). What are conspiracy theories? iai news. <https://iai.tv/articles/how-do-conspiracy-theories-come-about-auid-1235>.
- Duplaga, M. ve Grysztar, M. (2021). The Association between Future Anxiety, Health Literacy and the Perception of the COVID-19 Pandemic: A Cross-Sectional Study. *Healthcare*, 9(1), 43.
- Karaca, Ç. (2022). Şüphencilik, Komplo Teorileri ve Bilimsel Otoritenin Epistemolojisi. *DTCF Dergisi*, 62 (2). 1593-1630.
- Karaosmanoğlu, K. (2009). Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age. *Kültür ve İletişim*. 12 (1), 95-126.
- Millson, J. (2020). Conspiracy theories. 1000 Word Philosophy. <https://1000wordphilosophy.com/2020/12/17/conspiracy-theories>.
- Ören, F. M. (2022). Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Komplo Teorileri: Komplo Teorileri ve Sosyal Bağlam. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 22 (10), 23-43.
- Tangün, A. Y. ve Parlak İ. (2020). Politik Söylemin 'Komplo Teorisi Formu'na Özdeş Sınırları: Kanaat Teknisyeni, Habitus ve İktidar Stratejileri. *Mülkiye Dergisi*, 44 (2), 287-320).
- Tuzcu, Ö. ve Şahin, H. (2022). Komplo Teorileri Bağlamında Covid-19 Aşı Kararsızlığı ve Aşı Karşıtlığı. *Sosyoloji Dergisi*. 43, 95-123.
- Weigmann, K. (2018). The genesis of a conspiracy theory: Why do people believe in scientific conspiracy theories and how do they spread?. *EMBO reports*, 19(4), e45935.
- Wood G (1982). Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth. *The William and Mary Quaterly*, 39 (3), 401-441.

Kitap Analizi
AKIŞKAN GÖZETİM
Zygmunt Bauman ve David Lyon
ALDATICI BİR GÖRÜNÜM OLARAK DİJİTAL HİZMETLER

Rıdvan KADİR*
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Özet

21.Yüzyılın dönüşüm geçirdiği yaşam pratiklerine bakıldığında dijitalleşme başat konulardandır. Dijital araçlar sayesinde bireyler gündelik yaşam içerisindeki birçok ihtiyaçlarını ve işlerini giderebilmektedir. Bu inceleme dijital hizmetleri gözetim ve kontrol mekanizmaları ekseninde irdeleyen *Akışkan Gözetim* adlı kitabının analizini içerecektir. David Lyon'un sorduğu ve Zygmunt Bauman'ın cevapladığı söyleşi türünde basılan bu eserde verilmek istenen mesaj gözetimin modernitedeki versiyonundan postmodern veya Bauman'ın deyimıyla akışkan modernite de gözetimin aldığı rolü aktarmaktır. Bu aktarımı da toplumun kontrolü ve denetleme mekanizmaları üzerinden ortaya koymaktadırlar.

Bauman ve Lyon söyleşisinin temel tartışma dayanakları, panoptikon sonrası gözetim, dijitalleşmenin küreselleşmedeki etkileri ve veri yığınlarına dönüşen bireylerin tüketildiği sanal ortamlardır. Kitabın konuya ilişkin en önemli yaklaşımı ise gözetim süreçlerine maruz kalan ve gönüllü olarak da gözetimin bir parçasına dönüşmüş bireylere yapılan vurgudur.

Anahtar Kelimeler: Akışkan modernite, Akışkan gözetim, Dijitalleşme, Panoptikon,

Kitabın Künyesi

Zygmunt Bauman, David Lyon, *Akışkan Gözetim*,
Çev. Elçin Yılmaz.
Yayıma hazırlayan: Bülent Doğan
Basım yılı: 2018.
Basım yeri: İstanbul: Ayrıntı.
Sayfa sayısı: 176.
ISBN 978-975-539-782-5.

Book Analysis
FLUID SURVEILLANCE
By Zygmunt Bauman & David Lyon
DIGITAL SERVICES AS A DECEPTIVE APPEARANCE

Abstract

When the 21st century transformed life practices are considered, digitalisation is one of the dominant issues. Thanks to digital tools, individuals can fulfil many of their needs and tasks in daily life. This review will include the analysis of the book Fluid Surveillance, which examines digital services in the axis of surveillance and control mechanisms. The message intended to be conveyed in this work, published in the form of an interview in which David Lyon asks and Zygmunt Bauman answers, is to transfer the role of surveillance from the modern version of

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, r9kadir@gmail.com

surveillance to the postmodern or, as Bauman calls it, fluid modernity. They reveal this transfer through the control and control mechanisms of society.

The main discussion grounds of Bauman and Lyon's interview are post-panopticon surveillance, the effects of digitalisation on globalisation and virtual environments where individuals are consumed as they turn into masses of data. The most important approach of the book on the subject is the emphasis on individuals who are exposed to surveillance processes and voluntarily become a part of surveillance.

Keywords: Fluid modernity, Fluid surveillance, Digitalisation, Panopticon,

GİRİŞ

21.Yüzyılın dönüşüm geçirdiği yaşam pratiklerine bakıldığında dijitalleşme başat konulardandır. Dijital araçlar sayesinde bireyler gündelik yaşam içerisindeki birçok ihtiyaçlarını ve işlerini giderebilmektedir. Bu durumla beraber toplumsal gerçekliğe etki ederek farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Örneğin, postmodern dünyada gözetim tekniklerinin gelişimini irdelemek toplumsal, kültürel ve politik süreçlere etkisini anlayabilmek adına güncel bir konuya ışık tutacaktır. İnternet aracılığıyla yaptığımız her işlemin dijital izler oluşturması bu konunun önemini vurgulamaktadır. Daha detaylı olarak ise sosyal medyada var olma biçimleri, internetten yapılan alışverişler, seyahat işlemleri ve ödeme adımları kişilere özel veri yığınları oluşturabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal ve bireysel gerçekliğin parçası haline gelen dijital olanaklar beraberinde gözetim biçimlerini de tetiklemektedir.

Gözetimin yeni boyutlarının aktarıldığı bu eserde “Akışkan modernite”, “Panoptikon”, “Ban-optikon” ve “Sinoptikon” kavramları öne çıkmaktadır. Kitapta yer alan bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda akışkan modern dünyada, akışkan gözetim eğlenceli bir kontrol mekanizması olarak bireylerin yaşamlarını her alanda gözetleyerek dijital dünyaya entegre etmeye çalıştığı görülmektedir. Yeni dijital dünyada imkanların, refahın, özgürlüğün, güvenliğin olduğunu sanmak aldatıcı bir görünümdür. Kitabın konuya ilişkin en önemli yaklaşımı ise gözetim süreçlerine maruz kalan ve gönüllü olarak da gözetimin bir parçasına dönüşmüş bireylere yapılan vurgudur. Modern dünyanın içinde bulunduğu bu süreci Zygmunt Bauman’ın perspektifinden görebildiğimiz bir metin olarak *Akışkan Gözetim* toplumsal gerçekliği anlayabilmede katkı sağlamaktadır.

Bauman ve Lyon, bu eserde konunun derinliği ve somut içerikler barındırmayışından ötürü genel anlamda okuyucunun anlayabileceği düzeye indirgemeye çalışmıştır. Yer yer

de anlaşılması güç bir dil yapısı kullanılmıştır. Bu yüzden dijital çağın yaşam pratikleriyle ilişkisine yönelik bir eğilim taşımak okuyucuya kolaylık sağlayacaktır.

GÖZETİMİN YENİ BOYUTU AKIŞKAN SANAL BİREYLER

Bauman ve Lyon'nun gözetimin dijitalleşmeyle yeni boyutlarını aktarırken kullandıkları bazı anahtar kavramlar şunlardır: "Akışkan modernite", "Akışkan gözetim", "Panoptikon", "Ban-optikon", "Sinoptikon".

Akışkan modernite, modern dönemin katılığının geçirgenleştiği, gündelik yaşam pratiklerinde her günün bir önceki güne göre hızlı değişim yaşadığı, alışkanlıkların, ihtiyaçların, tüketimin, düşüncelerin, hayallerin, hedeflerin, ülke sınırlarının akışkan hale gelip sınır tanımayan bir anlamda statik olmayan bir duruma gelmesini yansıtmaktadır. Bu bağlamda Bauman ve Lyon, gözetim araçlarıyla bireylere ilişkin verilerin takip edildiğini ve yaşam pratiklerinin akışkan hale geldiğini internet üzerinden yapılan işlemler ve sosyal medya paylaşımlarıyla anlatarak maruz kalınan akışkan modern dünyayı anlaşılır şekilde aktarabilmektedir. "Akışkan gözetim" gözetimi bütünlüklü bir biçimde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir; yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernitesinde gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yoludur [Bauman ve Lyon, 2018: 13]. Dijitalleşmeyle birlikte insanların kendilerini sunduğu bir ortam olan sanal alanda Facebook, Amazon, Google gibi özel şirketlerin kişi bilgilerini ve ilgilerini veri yığınlarına dönüştürmesi gözetimin akışkanlığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Gözetim öyle bir hale geldi ki Paris'ten Ottawa'ya, Seul'den İstanbul'a herhangi bir yerdeki insanların akışkan buluşma noktası sanal dünya oldu.

Yunanca pan ve optikon kelimelerinden türetilen ve "her yeri gören yer" anlamına gelen "Panoptikon" [Bauman ve Lyon, 2018: 22]. Jeremy Bentham'ın bir tasavvurudur. Panoptikon, yarım daire oluşturan hücrelerden ve tam ortada bulunan denetmen kulesinden oluşur. Denetmenin mahkumlar tarafından görülmediği ancak mahkumların kendilerini kontrol altında hissettiği, gözetlendiklerini düşündüğü bir tasarımdır. Bu tasarımda mahkumların hareketleri sınırlandırılmış ve denetmenle arasında sıkı bir ilişki oluşturulmuştur. Bauman'a göre ise akışkan modern dünyada panoptik sonrası dönem yaşanmaktadır. Bu dönemde denetmenin bir kuleye ihtiyacı yoktur. Dünyanın her yerinde yer alan kameralar, teknoloji araçları, sanal alışverişler insanları her yerden

gözetleyebiliyor. Bireyler artık şeffaf bir veri topluluğu oluşturmaktadır. Bir nüans noktası olarak da bireyler gözetlendiklerinin, sanal dünyada bıraktıkları izlerin farkında ve birçoğunu da gönüllü olarak yapmaktadır. Bu yaklaşımlar okuyucuya açık bir şekilde aktarılmaktadır. “Ban-optikon” Didier Bigo’nun kavramsallaştırmasıdır. Yasak anlamına gelen “ban” kelimesi ile “optikon” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Basitçe söylemek gerekirse Bigo profil çıkarma teknolojilerinin belli başlı gözetim biçimlerine kimlerin tabi tutulacağını belirlemede kullanılmasını “ban-optikon” olarak adlandırıyor [Bauman ve Lyon, 2018: 75]. Bir nevi sınıflandırma yöntemini taşımaktadır. Veri yığınları üzerinden potansiyel tehlikeli kişileri ayrıştırma, tespit etme işlevi görmektedir. “Sinoptikon” ise Thomas Mathiesen’in kavramsallaştırmasıdır. Bu kavram, panoptikonun tersine çoğunluğun azınlığı gözetlemesine işaret etmektedir. Şöyle ki gönüllü olarak evlerimize aldığımız televizyonun, izlediğimiz sinemanın içeriklerinden hareketle eylemlerimize müdahale edilmesine izin verdiğimiz bir durumu yansıtmaktadır.

Bauman ve Lyon, gözetim modelleri hakkındaki görüşlerini bu kavramlar üzerinden değerlendirip akışkan modern dünyada bireylerin kısıtlandıklarını, kontrol altında tutulduklarına işaret etmektedirler. Kitapta değişen gözetim ilişkileri temel bir olay baz alınarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu örnek olay ise 11 Eylül saldırısı ve sonrasında yaşanan korku, panik, endişe süreçlerinin etkisine dayanmaktadır.

Bauman ve Lyon söyleşisinin temel tartışma dayanakları şunlardır. Panoptikon sonrası gözetim, dijitalleşmenin küreselleşmedeki etkileri ve veri yığınlarına dönüşen bireylerin tüketildiği sanal ortamlardır. Bauman, yeni nesil İHA’lar sayesinde gözetimsiz herhangi bir yerin veya nesnenin kalmayacağını savunarak, bireylerin davranış boyutlarının, eylemlerinin gözetim altında kontrol edildiğine dikkat çekmektedir. Yeni teknolojik ve dijitalleşme gelişmelerinin özgürlük imkânına değil kısıtlandığımız bir dünya tasavvuruna işaret ettiği kanaatindeyim. İnternet ortamında bıraktığımız dijital izlere gelince mahremiyet ve kamusal ayrımını geçirgen hale getirdiğini, akıllı teknolojilerin bize ait olanı sunmamız için bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bunu da bizzat kişilerin kendilerine yaptırdığı aşıkardır. İnternet yüzünden “anonimliğin ölümü” ne gelince, burada hikâye biraz daha farklı: Mahremiyet hakkımızı kendi rızamızla katlettiriyoruz. Ya da belki sadece, bize sunulan harikalar karşılığında ödenecek bir bedel olarak mahremiyet kaybına rıza gösteriyoruz [Bauman ve Lyon, 2018: 35]. Kitaptaki

önemli hususlardan biri de sosyal medya kullanma biçimlerimizin sosyal ilişkilerimizde bizi hangi konuma getirdiğidir. Facebook örneği üzerinden bir gerekçelendirme yapılmaktadır. Kişiler, iletişim bilgilerini, fotoğraflarını, videolarını, ilgi alanlarını paylaştığı profillerle yalnız kalmanın, fark edilmemenin, dışlanmanın yüzünü açığa çıkarmaktadır. Kamusal alandaki çekinceler sanal alanda kendini aktif bir biçimde sunmaktadır. Bauman'ın, tüketmenin sosyal aidiyete yatırım olduğunu söylemesiyle özne kabul edilen bireylerin kendilerine dair her şeyi sundukları bir ortamda tüketim nesnelere dönüştüğüne işaret ettiği kanaatindeyim. Öyle ki internete erişebilmemizi, ücretsiz bir şekilde sosyal medya ve uygulamalar kullanmamızı değerli kılan şey bizim o sanal dünyanın içinde olup geçirdiğimiz her dakikadır. “Kendini satılabilir bir meta haline getirmek” kendin-yap türü bir iş ve bireysel bir görevdir. Bu noktaya dikkat edelim:

Mesele yalnızca metaya dönüşmek değil “kendini meta haline getirmek” tir [Bauman ve Lyon, 2018: 47]. Bu noktalardan da fark ediliyor ki kitabın ilgili alana yaptığı katkı gözetim ilişkilerini farklı boyutlarıyla değerlendirmektir.

Zygmunt Bauman'a göre panoptikon akışkan gözetimde kontrol mekanizmalarını ifade etmede yetersiz görülse de varlığını halen sürdürüp, kendi içinde daha işlevsel ve dijitalleşmiş olarak sayborglaşmıştır. Bu yaklaşımı temellendirmek için ban-optikon kavramı üzerine durulmaktadır. Ban-optikon ile bir sınıflandırma yapıldığını söylemek mümkündür. İstenmeyen, uygun görülmeyen grupları, göçmenleri, suçluları ayrıştırmaya işaret etmektedir. Bu durumun dijital gözetim mekanizmalarının da hiyerarşik bir yapıda varlığını hissettirdiğinin kanıtı olduğu kanaatindeyim... Dijital gözetim araçlarıyla bir ötekileştirme yapıldığı açıktır. Akışkan gözetimin kontrol mekanizmalarında baskıcı bir unsurdan ziyade güvenlik unsurunu ön plana alan bir sistem yer almaktadır. Bunun en büyük sebebi ise belirli bir mekânı aşan gözetimin küresel boyuta evrilmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmiş dünyada zorba, disipline edici bir gözetim modeli işlevini yerine getiremeyeceğinden akışkan modern dünyaya uygun akışkan gözetim modeli uygulanmaktadır. Ban-optikon, panoptikonun yaptığı gibi “içeride tutmak” tan ziyade “uzak tutmak” işi çerçevesinde düzenlenmiş, yaşam sınırlarını ve gelişim enerjisini panoptikonda olduğu gibi *disipline edici* itkiler yerine *güvenlikçi* kaygıların şu anki durdurulamaz yükselişinden alan daha genel bir gözetim felsefesi ve gözetim donanımı fenomeninin yalnızca bir yönüdür. Güvenlik siteleri, alışveriş merkezlerini ve süpermarketleri kuşatan kapalı devre kamera sistemleri ban-optik cihazların -en yaygın

ve kalıp oluşturan- başlıca örnekleridir, diye düşünüyorum [Bauman ve Lyon, 2018: 78]. Ban-optikon'da amacın istenmeyen "normal" insanlarla aynı ortamda bulunmamasını sağlamak olduğunu belirtmekte fayda var.

Atıfta bulunulan bir diğer önemli yaklaşım ise panoptikonun aksine çoğunluğun azı izlediği "Sinoptikon" kavramıdır. Thomas Mathiesen, bu yaklaşımıyla kitle iletişim araçlarının kişiler üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Özellikle ana akım medyanın sunduğu haberler insanların algılarını yönlendirerek, düşünce odaklarını belirli bir yönde tutma işlevi görmektedir. Bu noktada da bir geçirgenliği görmek mümkün. Panoptiğin baskıcı, disiplin edici yanı sinoptik ile düşünce biçimimize işlenerek sağlanmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından insanlara pandemiden önce HES kodu niteliği taşıyan bir uygulama getirmek pek mümkün değildi. Ancak, pandeminin getirdikleri insanlara bu sistemi kabul ettirdi. Sinoptikon birtakım gerekçeleri kabul ettirmektedir. Bence 11 Eylül'den sonra bunun canlı bir örneğini gördük: İkiz kuleler'in alevler içindeki görüntülerinin televizyon ekranında durmadan gösterilmesi, muhtemel bir tehdidin devam ettiği hissini yaymaya yardımcı oldu. Yetkililerin bizi artık bıkkınlık verinceye kadar bilgilendirdiği üzere, bu tehlike ancak yeni güvenlik ve gözetim teknikleriyle önlenebilirdi [Bauman ve Lyon, 2018: 83]. Zygmunt Bauman, sinoptikonu kendin-yap panoptikonu olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmenin temelini ise gözetimcisi olmayan bir gözetime bağlamaktadır. Kendilerini gönüllü olarak gözetim mekanizmalarına teslim eden ve o sistemin gereğince kendi kendini ifşa eden bireylere dönüşmeyi kastettiği kanaatindeyim. Bu gelişmeleri ayartıcı ve ikna edici bir yol izleyen panoptik modelin kazancı olarak değerlendiriyorum.

Kitabın ana tartışma konularından bir diğeri de gözetimin güvenlik gerekçesidir. İnsanları yabancılardan, ötekilerden, korkularından korumak amacı taşımaktadır. Ancak gözetimdeki bu güvenlikçi tavrın bizlere daha yaşanabilir ve korkusuz bir dünya sunmadığı kanaatindeyim. Gözetim mekanizmaları daha çok tedirginlik ve güvenlik sorunlarına ilişkin kendini kabul ettirdiğini varsayarsak, beslendiği kaynağın ortadan kalkması gözetim mekanizmalarının asıl işlevini de ortadan kaldıracığı anlamına gelmektedir. Bu bağlam kitapta *güven(siz)lik ve gözetim* başlığıyla incelenmiş olup, konu içeriğine uygunluk taşımaktadır. Bauman'a göre akışkan gözetimde güvenlik çemberinin içinde bulunmak herkesin birbirini yabancı olarak gördüğü şehir yaşamında içinde bulunduğumuz potansiyel şüpheliler kategorisinden gözetimin ayıklayıcı sistemine

yardım ederek olacaktır. Tehlikelerden ve tehlikeliler sınıfına girmekten korunmak için yoğun gözetleme, seçme, ayırma ve dışlama tedbirleri ağına karşı kazanılmış haklar geliştiriyoruz. *Güvenlik düşmanlarından biri olarak görülmemek için yapmamız gereken tek şey güvenlik düşmanlarını işaretlemek...* Beraat etmek için suçlamada bulunmalı, dışlanmamak için dışlamalıyız [Bauman ve Lyon, 2018: 118-119]. Bireyler böylelikle güvenlik bağımlılarına dönüşmektedir. Kendilerinin her eyleminin daha çok izlenilmesiyle mahremiyet alanlarının, özgürlüklerinin, istemediğin bir şeyi dahi yapmama olanağının bulunmamasına götürmektedir. Gözetlenmek, davranışları, tercihleri, söylemleri kontrol etmektedir. Daha çok güvenlik kamerası, daha fazla güvenli ortamı sağlamamaktadır. Görüyoruz ki akışkan gözetimde güvenliğin ayıklayıcı bir rolü vardır. Bu bağlamda değinilen Yevgeni Zamyetin, George Orwell ve Aldous Huxley gibi distopya yazarlarıyla insanların korkularını kullanarak baskıcı ve disipline edici gözetim mekanizmalarına işaret edilmektedir. Distopik eserlerin sessiz yığınlara dönüşen insanlara karşı bir uyarı niteliğinde olduğu aşıkardır. Lyon'un da üstünde durduğu perspektifle güvenlik ve gözetim gelişmeleri 11 Eylül olaylarının salt nedeni değildir ancak büyük bir etkisinin olmasında hemfikir olunmaktadır.

Öte yandan huzurlu ve güvenilir bir düzen için Aydınlanma, bilim ve teknolojinin izinden gitmeyi özgürlük olarak nitelerken Orta Çağ'ın din merkezli yaklaşımını saf dışı bırakmaktadır. Gelenen noktada teknolojinin gelişimi ve bireylerin dijitalleşmeye entegre oluşu gösteriyor ki kamusal alanda ve sanal alanda özgürlüklerine esir düşmektedirler. Gözetim teknolojisi, bireylerin ne yapıp yapmadıklarını ne söyleyip söylemediklerini, nereye gidip gitmediklerini, kimin veya neresinin güvenli olup olmadığını belirlediği, kontrol ettiği bir sistemdir. Bu yapılırken dayanak noktalarının, korku oluşturan olaylar, risk uyandıran kişi veya kişiler, güvenliği sağlama olduğuna değinilmiştir.

Önemli bir tartışma konusu ise dijital de tüketimciliktir. Dijital dünyada bıraktığımız izler sayesinde baştan çıkarılma durumuna gelmekteyiz. Dijital de herhangi bir işlem yapabilmek için dahi bir Google hesabımızın olması şarttır. Yeni telefon aldığımızda her şeyden önce bir Google hesabı istenmesi boşuna değildir. Aynı şekilde Facebook ve Amazon gibi sitelerde kişiye özel ürünlerin, reklamların yapılması tesadüf değildir. Daha önce değindiğim gibi internette, sosyal medyada geçirdiğimiz her dakika bizim ilgilerimiz, sevdiğimiz ya da satın aldığımız, almak istediğimiz boyutlarla alakalıdır. Bu bağlamda arama motorları ya da filtreleme çubukları bireylerin sıkıştırılmış yeni yaşam alanları

niteliği taşımaktadır. Aynı zamanda Google, Facebook ve Amazon gibi şirketler veri dosyaları oluşturmaktadır. Bu sitelerde baktığımız herhangi bir ürün veya arkadaş olduğunda “ortak arkadaş” veya “benzer ürünler” gibi seçeneklerin karşımıza çıkması bir gösterge olarak yer almaktadır. Bauman bu süreci kendin-yap modeliyle ilişkilendirmektedir. Amazon’un sitesine ne zaman girsem bir dizi “Zygmunt, özellikle sizin için seçilenler” başlığıyla karşılanıyorum. Geçmişte aldığım kitapların kayıtları göz önünde bulundurulduğunda, baştan çıkartılma olasılığım yüksek... Zaten genel olarak da baştan çıkarılıyorum! Açıkça görülüyor ki, elimde olmasa da benim itaatli iş birliğim sayesinde, Amazon servis sağlayıcıları artık benim seçimlerimi veya hobilerimi benden daha iyi biliyor [Bauman ve Lyon, 2018:140]. Gözetim noktasında bireylerin bu denli kendinden geçip, kendilerini sunması farklı boyuta işaret etmektedir. İşaret ettiği şey ise sanal dünyada trendlere göre paylaşımlar da bulunmak, kişisel alanından taviz vermek, kendini ifşalamanın bir gereklilik olarak yaygınlaşmasıdır. Ne kadar çok beğeniliyor ve takip ediliyorsa o kadar var olduğunu kabul eden bir anlayış hâkim olmaktadır. Bilindiği üzere Hegel özgürlüğü öğrenilen ve tanınan bir gereklilik olarak tanımlıyor... Kendini kayıt altına alma tutkusu, Descartes’in “Düşünüyorum öyleyse varım” sözünün güncel uyarlamasının “Görülüyorum (izleniyorum, fark ediliyorum, kaydediliyorum) öyleyse varım” olduğu çağımızda Hegelci hakimiyetin en başta gelen ve belki de en açık örneğidir [Bauman ve Lyon, 2018: 145].

Kitapta yer alan bu yaklaşımlar göz önünde bulundurulduğunda akışkan modern dünyada, akışkan gözetim eğlenceli bir kontrol mekanizması olarak bireylerin yaşamlarını her alanda gözetleyip, dijital dünyaya entegre etmeye çalıştığı görülmektedir. Yeni dijital dünyada imkanların, refahın, özgürlüğün, güvenliğin olduğunu sanmak aldatici bir görünümdür. Kitabın konuya ilişkin en önemli yaklaşımı ise gözetim süreçlerine maruz kalan ve gönüllü olarak da gözetimin bir parçasına dönüşmüş bireylere yapılan vurgudur.

Kitabın adı *Akışkan Gözetim* konu içeriğini tam olarak yansıttığı için uygundur ve kitap içindeki başlıkları da konu içeriklerini yansıtmaktadır. Bauman ve Lyon’un ele aldıkları konuyu gerekçelendirmeleri kısmen soyut kalmış olsa da verdikleriyle örneklerle özellikle gündelik yaşamda kullandığımız siteler olması ve gözetim teknolojisindeki değişimin tetikleyicisi sayılabilecek 11 Eylül saldırısıyla anlaşılır bir şekilde belirttiklerini düşünüyorum. Ayrıca konunun açıklanması adına değindikleri

kavramsallaştırmalar ve yaptıkları atıflar yeterlilik sağlamıştır. Yazarların genel olarak doyurucu ve açık bilgiler vermeye çalıştıkları anlaşılıyor. Ancak yer yer yeterince açık olmayan kısımlarda mevcut olduğu kanaatindeyim. Bu kitabın yazıldığı alan için başat eserlerden biri olduğunu düşünüyorum. Gözetim konusunu gözetlenen bireyler üzerinden ele alışı bunun göstergelerinden biridir. Bu eserden sosyal bilimler alanında çalışma yapan insanlar faydalanabilir. Kitabın konunun kavramsal kökenlerine inmesiyle, akışkan modern dünyadaki işlevinden bahsetmesiyle, bireylerin dönüşümlerine ayna tutmasıyla amacına ulaştığı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

Bauman, Z., Lyon, D. (2018), *Akışkan Gözetim*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SOSYOLOJİNİN DOĞUŞU BAĞLAMINDA MODERN BİR PROJE OLARAK PARİS

Eda KAPLAN*
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet

Sosyoloji diğer bilimlerden farklı olarak kendi doğuşunu konu edinebilen bir bilimdir. Bilindiği gibi sosyoloji Fransa'da doğmuş ve kurumsallaşmıştır. Sosyolojinin bir bilim olarak oluşumuna etki eden önemli fikirselsel, sosyal ve siyasal olaylar vardır. Bu sosyal olayların başında devrimler gelmektedir. Devrimler sosyoloji disiplini için oldukça önem arz eden konulardır çünkü sosyolojinin kendisi bir bilim dalı olarak iki büyük devrim ile doğmuştur. Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali gerçekleştiği sıralar toplumdaki büyük ve hızlı değişimler sosyoloji gibi bir bilime ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır ve sosyoloji kendisini bu şekilde var etmiştir. Devrimlerin sosyoloji bilimi ve sosyologlar için önemli olmasının sebebi hem sosyolojinin devrimler sırasında ve nedeniyle doğmuş olması hem de devrimlerin önemli toplumsal değişmelerin sebebi ve sonucu olması nedeniyle sosyolojinin ilgilendiği ana konular arasına girmesidir.

Bu çalışmanın amacı, önemli toplumsal olayların hem mekânlar üzerinden okunabildiğini göstermek hem de sosyolojinin doğuşuna ev sahipliği yapan Paris' in Fransız İhtilali, Endüstri Devrimi gibi olaylardan, modernizm gibi fikir akımlarından nasıl etkilendiğini analiz etmektir. Aynı zamanda sosyolojinin neden modern bir bilim olduğu da bu değerlendirme çalışması ile yanıtlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Fransız İhtilali, Endüstri Devrimi, Sosyolojinin Doğuşu, Paris.

PARIS AS A MODERN PROJECT IN THE CONTEXT OF THE BIRTH OF SOCIOLOGY

Abstract

Sociology, unlike other sciences, is a science that can deal with its own birth. As it is known, sociology was born and institutionalized in France. There are important intellectual, social and political events that affect the formation of sociology as a science. Revolutions are the most important of these social events. Revolutions are very important subjects for the discipline of sociology because sociology itself as a science was born with two great revolutions. During the Industrial Revolution and the French Revolution, the great and rapid changes in the society led to the need for a science like sociology, and sociology created itself in this way. The reason why revolutions are important for sociology and sociologists is that sociology is one of the main topics of interest for sociology both because sociology was born during and because of revolutions, and because revolutions are the cause and result of important social changes.

The aim of this study is to show that important social events can be read through spaces and to analyze how Paris, which hosted the birth of sociology, was affected by events such as the French Revolution, the Industrial Revolution, and currents of thought such as modernism. At the same time, why sociology is a modern science will be answered with this evaluation study.

Keywords: Modernism, French Revolution, Industrial Revolution, Birth of Sociology, Paris.

*Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ekedakaplan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9581-6034.

Giriş

Sosyoloji için mekânların toplumsal hayatı nasıl etkilediği ve diğer taraftan toplumsal yaşama biçimlerinin mekânları nasıl dönüştürdüğü önemli bir konu olmuştur. Mekânsal çözümler klasik sosyoloji olarak adlandırılan dönemde makro kuramların içerisinde belirgin olmayan bir biçimde yapılagelmiştir. Bu dönemde genel bir sosyolojik kuramı kent mekânına olduğu gibi uygulama yoluna gidilmiş ya da modern toplumsal düzendeki sorunları çözmek amacıyla pratik ve yüzeysel kalan yöntemler denenmiştir. Ancak bu yöntemler genel ve yüzeysel olması sebebiyle sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Sosyoloji tarihinde daha mikro kuramların üretilmeye başladığı 1960'lı yıllarda artık çağdaş sosyoloji olarak adlandırılan döneme gelindiğinde ise David Harvey, Manuel Castells, John Urry, Henri Lefebvre gibi isimler genel kuramların içerisinde mekânı işlemek yerine sosyolojinin alt bir dalı olarak mekân sosyolojisi yapmaya başlamışlardır. Bu sayede 1970'lerden itibaren mekân ve toplum etkileşimi sosyoloji disiplini içerisinde önemli bir inceleme alanı olarak kendisine yer bulmuştur.

Bir mekân olarak Fransa'nın ve Paris' in sosyoloji için önemli olmasının sebebi ise Fransız Devrimi'nin ardından yine Fransa'da 1830 Temmuz İhtilali, 1831 Lyon İşçi Ayaklanması, 1848 İhtilali, 1871 Paris Komünü gibi toplumsal olayların yaşanmasıdır. Bu toplumsal olayların ardından Paris şehri büyük bir dönüşüm geçirmiştir ve devrimle elde edilen üstünlüklerin kurumlaştırılması ve korunması gerekmiştir. Paris şehrinin dönüşümünde en etkili olan iki isim dönemin siyasi lideri 3. Napolyon ve devletin çeşitli kademelerinde görev almış olan mimar Baron Eugene Haussmann'dır. Paris şehri Napolyon'un yetkisi ile ve Haussmann'ın projesi ile tepeden tırnağa değiştirilmiştir. Bu noktada Paris'in modern bir mekân olması ve modern mekânın tam olarak ne olduğu problemi karşımıza çıkmaktadır. Modern mekânlar modernizmin dönemselleştirici dili ile konuşulduğunda kendinden önceki dönemden, geleneksel olarak adlandırılan dönemden, görünüşü, düzenlenişi ve işleyişi ile tamamen farklı olan mekânlardır. Paris' in modern bir mekân olarak tasarlanıp inşa edilmesi büyük çaplı bir değişime gelenekselden kopuşa ve bu sebeple de modernitenin gelenekseli unutturucu rolünü gözler önüne sermektedir.

1. Devrimlerin Paris' e ve Sosyolojinin Doğuşuna Etkisi

Sosyolojinin doğuş bağlamını ve Paris' in geçirdiği değişimi anlamak için öncelikle tarihinde şahit olduğu önemli toplumsal olaylara değinmek gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki bu büyük çapta ve etkide olan toplumsal olaylar hem sosyolojiyi meydana getirmiş hem de sosyolojinin doğduğu mekânı derinden etkilemiştir.

Devrimler, toplumda büyük değişmelere sebep olan etki alanı oldukça geniş ve güçlü toplumsal olaylardır. Devrimler, toplumsal yapıda zaman içerisinde değişmeye başlayan yerleşik yapının çözülmesiyle meydana gelirler ve yeni bir toplumsal yapının kurulmasını sağlarlar. Devrimlerin ana teması ekonomik, siyasal, dini vb. gibi çeşitli şekillerde olabilir. Ancak sebebi ne olursa olsun toplumsal değişmeleri hızlandıran ve sonuçlandıran bir nitelik taşırlar. Bir devrim gerçekleştiğinde toplumlarda yerleşik halde bulunan değerleri, kurumları, örf ve adetleri köklü ve nitelikli bir şekilde değiştirir. Bir devrim gerçekleşmeden önce toplumsal hayatta ve yapıda mutlaka devrimle değiştiği düşünülen unsurların nüveleri görülür. Devrim bu değişmeleri ani ve hızlı bir şekilde kurumsallaştırır. Tarihteki büyük olaylar ve sosyolojinin doğuşuna büyük etkileri olan iki devrim için bu görüş geçerlidir. Öncelikle tarihteki iki büyük devrim; Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali'ne baktığımızda neden sosyoloji ve neden Fransa'nın önemli olduğu anlaşılır olmaktadır.

18. ve 19. Yüzyılda teknik alandaki gelişmeler Endüstri Devrimi ya da Sanayi Devrimi dediğimiz değişmeleri meydana getirmiştir. Endüstri Devrimi öncesinde büyük endüstriyel gelişmelerin atası ya da kaynağı diyebileceğimiz teknik gelişmeler mevcuttur. Endüstri Devrimi'nin neden gerçekleştiği ve neden İngiltere'de gerçekleştiği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en yaygını Batı Avrupa'nın kendine has özelliklerinden kaynaklandığına dair görüşlerdir. Feodalizm, Endüstri Devrimi öncesi Batı'da hakim olan üretim biçimidir. Serf ve senyör ilişkisinden oluşan bu sistem bir başka sınıfın zenginleşmesi, burjuvaların sahneye çıkışıyla dağılmış ve kapitalist sisteme yerini bırakmıştır. Batı'nın özünde bulunan bir başka nitelik olarak Endüstri Devrimi ve kapitalizmin doğuşu Protestanlık mezhebinin ahlak öğretisi ile açıklanmaktadır. Diğer bir görüş ise uluslararası ilişkiler bağlamında düşünülen dönemin en güçlü devleti Osmanlı Devlet'i ile olan ilişkileri sonucunda o tarihte ve İngiltere'de gerçekleştiğine dair görüşlerdir. Bu görüş temele Doğu- Batı siyasi ve jeopolitik temelli olay ve ilişkileri koymaktadır. Baykan Sezer'e göre bu tarihsel olayın ilk çıkış noktası İstanbul'un fethi ile

Hindistan ticaret yolunu Osmanlı Devleti'nin ele geçirmesidir (Sezer, 2018: 97). Bu olaydan sonra Batı kendisine yeni yollar aramaktadır ancak yine Doğu'ya ulaşmak için bir arayıştadır ve bu arayışlar sayesinde Amerika'nın keşfi gerçekleşmiştir. Sonrasında Batı daha önce Doğu'nun zenginliklerine yaptığı muameleyi Amerika için yayılmacı ve sömürgeci tavırla sürdürmüştür. Bu elde edilen sermayenin dolaşımı için nihayetinde sanayi ve ticaret canlanmış tüm dünyayı etkileyecek olan Endüstri Devrimi de bu şekilde gerçekleşmiştir.

Ekonomik nitelikli olan Endüstri Devrimi sonucunda dünyadaki ekonomik sistem değişmiştir ve kapitalist üretim ilişkileri ve ekonomisi dünyaya egemen olmuştur. Endüstri Devrimi'nin en belirgin özelliği teknikte yaşanan gelişmelerle seri üretime geçilmesidir. Sanayileşme alanındaki gelişmeler şehirlerin önemini artırmış ve gelişmesini sağlamıştır. Mekânsal bir kategori olarak sanayi şehirleri meydana gelmiştir. Önceki dönemlerde şehir merkezlerinde dini olarak sembolik mekânlar varken onların yerini artık fabrika ve iş yerleri gibi mekânlar almıştır. Bu dönemde yaşanan kırdan kente göç nüfus patlamalarına sebep olmuş ve ilerleyen süreçte şehir merkezlerindeki üretim tesisleri kırsala, yerleşimden uzak bölgelere doğru kaydırılmıştır.

Bu dönemde değişen toplumsal yapı ve sistemin getirdiği gelişmelerin yanında ortaya çıkan toplumsal sorunlar sosyolojinin doğuşunu sağlamıştır çünkü ortaya çıkan bu yeni sorunlara ancak sosyoloji gibi yeni bir bilim çözüm bulabilecektir. Yani sosyoloji Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı sorunlara çare bulmak için doğan bir bilimdir. Endüstri Devrimi nedeniyle oluşan toplumsal sorunların başında kentte görülen nüfus yoğunluğu, gecekondulaşma ve yığılma, toplumsal sınıf eşitsizliğinin oldukça artması ve proletaryanın yaşadığı sorunlar gösterilebilir. Bu sorunlarla ilgilenecek tespit edecek ve çözüm önerileri sunacak bilim sosyolojidir. Sosyolojinin doğuşuna etki eden belki de en büyük devrime göz attıktan sonra neden Fransa' da ortaya çıktığı ve tüm bu gelişmeler sonucunda Fransa'nın nasıl etkilendiği açıklanması önemli bir diğer konudur.

Fransız İhtilali Endüstri Devrimi' ne benzer şekilde uzun yıllardır Fransa'da değişen toplumsal yapının bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Fransız İhtilali feodal kurumları ortadan kaldırmıştır. Bu kurumlarla birlikte gelenekleri de yıkmıştır. Bu devrimi olduğundan daha büyük göstermektedir (Tocqueville, 1995: 58-59). Devrim sonrasında kökten değiştiği düşünülen çoğu unsur Orta Çağ'da görülmektedir. Devrimle birlikte kurulduğu iddia edilen merkezi yönetim Fransa' da zaten oluşmuş bir yönetimdir ve

kiliseye karşı olan düşmanca tavır devrim öncesinde de vardır ya da feodal yapı Fransa'da zaten çözülmüş durumdadır. Bu dönemde köylü özgürleşmiş ve toprak sahibi olmuştur. Devrim bu değişikliklerin kurumsallaşmasını sağlamıştır ve Fransa'dan başlayarak önce diğer Batı ülkelerini sonra da tüm dünyayı etkisi altına almıştır.

Fransız İhtilali ve diğer devrimler için söylenebilecek bir başka genel yargı toplumların devrimlere tarihsel olarak hazır olmaları gerektiğidir. Hazır bulunuşluk, tarihin kişileri devrim yapacak ve eskiyi yıkan, yeniye arzulayan, değişimi kabullenen bir noktaya getirecek şartları hazırlamasıdır. Fransız İhtilali'nde görülen genel ve ilginç bir nitelik refahın devrimleri çabuklaştırıcı etkisidir. Toplumların refahı görece iyiyken ufukları açılır ve mevcut durumdan rahatsızlıklarını fark ederek devrimi gerçekleştirirler. Devrimler Fransız İhtilali'nde olduğu gibi tüm yerleşmiş iktidarlara saldırırlar. Yapı bozumuna uğrayan bu yerleşik iktidarlar devrim sonrasında devam edebilirler. Örneğin Fransa'da devrimin sebepleri arasında kiliseye karşı bir nefret gözlemlense de devrimden sonra toplumun kiliseye bağlılığı artarak devam etmiştir. Genel olarak devrimler ve Fransız İhtilali ile alakalı olarak son husus ise bir devrimin gerçekleşmediği varsayılsa bile devrimden sonra görülen değişikliklerin bu kadar hızlı olmasa dahi yine olacağıdır. Devrimler yalnızca bu değişikliklere ivme kazandırır. Bir an önce olmasına sebep olur. Bu ani değişimlerin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar ise sosyolojinin başat konuları arasındadır. Devrimlerin bilimi olan sosyoloji toplumsal değişimleri kendisine konu edinir ve toplumda görülen sorunlara ancak o gerektiğince eğilip çözüm bulabilir.

Fransa Fransız İhtilali'nden sonra şiddeti bu devrim kadar olmasa da yine görmezden gelinemeyecek toplumsal olaylara sahne olmuştur. Bunlar; Temmuz İhtilali, 1831 Lyon İşçi Ayaklanması, 1848 İhtilali, 1871 Paris Komünü gibi toplumsal olaylardır. Bu noktada tüm bu toplumsal olayların ardından neden Paris şehrinin büyük bir dönüşüm geçirdiğini cevaplandırmak daha mümkündür. Öncelikle Fransa'da ve özelde Paris'te devrimlerle elde edilen üstünlüklerin kurumlaştırılması ve korunması gerekmiştir. Paris'in değişimindeki büyük bir mimari proje olarak yeniden tasarlanıp eski halinden eser kalmayacak şekilde dönüştürülmesinin temel sebebi olarak bu neden gösterilebilir. Çünkü Fransız toplumunu tanımlayan birçok siyasi ve kültürel nitelikler devrimlerle bir dönüşüm geçirmiştir ve içerde gerçekleşen bu değişimlerin dışarıdan, görünüş itibariyle de değişmesi gerekmiştir. Paris'in dönüşümün amacı modern bir şehir yaratmaktır. Bu

sebeple modern şehir nedir ve Paris nasıl modern bir hale getirilmiştir bunu cevaplandırmak gerekmektedir.

2. Modern Bir Proje Olarak Paris ve Modernitenin Unutturucu Tabiatı

Modern mekân kendisini modernizm ile tanımlayan bir mefhumdur. Nasıl ortaya çıktığı hakkındaki en yaygın görüş 17. yüzyılın sonunda Avrupa’da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olduğudur (Giddens, 1994: 9). Modernliğin getirdiği değişiklikler geleneksel döneme göre daha yaygın ve yoğundur. Aynı zamanda değişim hızının oldukça fazla, değişim alanının da küresel düzeyde olduğu görülmektedir. Modernitenin tezahürleri mekânda ortaya çıkmıştır. “Her dönemin baskın olan mefhumu şehre ruhunu yansıtır” (Karaarslan, 2017: 56). Bu dönemde baskın olan ise Endüstri Devrimi’nin getirdiği sanayileşme ve kentleşme ve Fransız İhtilali’nden sonra değişen toplumsal düzendir.

Modern şehrin ürettiği mekânların başında otomobiller için tasarlanan geniş yollar ve bulvarlar gelmektedir. “Modern şehirlerin doğuşu bulvarlarla simgelenir.” (Emre, 2017: 11). Bulvarlar şehirlerin merkezinde bulunan meydanlara çıkar. Otomobillerin rahatça gidebileceği yollar modern insana zamandan tasarruf sağlar; modern insan sürekli bir telaş içindedir çünkü vakitsizdir. Herkesin bitirmesi gereken işler, yetişmesi gereken yerler vardır. Bu sebeple modern toplum teknolojiden bolca faydalanır ve uğraşı alanlarının büyük kısmı da bundan oluşur. Modernleşme ile birlikte kentin merkezi de değişmiştir. Örneğin; Batı Avrupa’da kentin merkezinde artık kilise yoktur, fabrika vardır (Akın, 2012: 283). Seri üretime geçilmesiyle üretim odaklı olan, fabrika merkezli şehirler meydana gelmiştir. Paris’ in tasarım projesinde geniş meydanlara açılan bulvarları görmek mümkündür.

Modernizm birçok alanda değişim ve dönüşüme yol açsa da bu değişimlerin büyük bir çoğunluğu şehirlerde gerçekleşmiştir. Modernizm de kendi kaidelerine göre ilk olarak şehirleri dönüştürmüştür. Sosyoloji, hem devrimlerin hem modernizmin değiştirdiği bir mekân olan Paris’ te sosyoloji gelişip serpilmiştir. Sosyoloji de bu dönemde kurumsallaştığı için modern bir bilimdir. Çünkü büyük çaplı toplumsal olaylar yeniden yapılanma sürecinde ortaya sosyal sorunlar çıkarmış ve sosyoloji bu ihtiyaca bir cevap olarak doğmuştur. Paris de bunun somut örneğini teşkil etmektedir. Paris o kadar

büyük bir değişim geçirmiştir ki sosyolojinin doğuşunun burada olması akademik bir faaliyet olarak ilk burada gerçekleşmesi ve günümüzde hala sosyolojik çalışmaların merkezi olma konumunu koruması kaçınılmaz olmuştur. Aynı zamanda modernitenin dönüştürücü ve unutturucu tabiatı Paris şehri üzerinden okunabilmektedir. “Modernite ile birlikte kent mekânlarının önemi ve temsil dereceleri büsbütün artmıştır. Kent yaşamının ayrılmaz bir parçası, modern kentliliğin sembolik bir göstereni haline gelmişlerdir.” (Aytaç, 2007: 200). Bu şehirlerden biri de Paris’ tir. Ancak Paris’ in farklı olmasının sebebi bunun bir proje halinde yapılmasıdır. Birtakım değişiklikler peşi sıra farklı alanlarda bir yansıma olarak değişimlere yol açsa da Paris için durum planlı ve kasıtlı ilerlemiştir. Devrimden önceki Paris Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali gibi büyük toplumsal ve siyasal olaylar sonucunda aldığı göçler ile birlikte Paris nüfusunun rahatça yaşaması için elverişli bir ortam sunmuyordu. “Açlık, işsizlik, sefalet ve huzursuzluk bütün ülkeye yayılmıştı, ekmek arayışıyla insanların akın ettiği Paris bütün bu olumsuzlukların toplandığı yer olmuştu.” (Harvey, 2019:8). Yani yığınla insanın akın ettiği Paris’ in bu insanların bir arada yaşaması için gereken bir yapıda olması gerekmektedir.

Paris’ in devasa nitelikteki dönüşümü Fransa Kralı 3. Napolyon ve onun Seine Bölgesi Valisi Baron Eugene Haussmann tarafından gerçekleştirilmiştir. Haussmann’ın projesi ve uygulamaları kimilerine göre bir deha ürünüyken kimilerine göre yoksul sınıfı öteleyen ve şehrin çeşitli değerlerini yok etmiş olan bir uygulamadır. Harvey’ e göre Haussmann hatıralarında bu konu ile alakalı bir efsane uydurmuştur. “Görev yeminini ettiği gün imparator ona dört farklı renkte (renkler hangi projenin ne kadar acil olduğunu gösteriyordu) ana hatları çizilmiş bir harita uzamıştır” der ve devam eder “Bu yeniden inşa edilecek Paris sokak düzeninin planlarıydı. Haussmann’a göre sonraki yirmi yıl boyunca bu plana sadakate uyulmuştur. Ancak gerçek böyle değildir. Haussmann imparatorun istediklerine sadık kalmamıştır. Örneğin imparator kenar mahalleler ve su şebekeleriyle ilgilenmesini istememişken o bu iki konuya tutkuyla eğilmiş ve kendi istediğini de yaptırmıştır (Harvey, 2019: 17). Haussmann hakkındaki olumsuz görüşleri bir kenara bırakırsak o dönemde yeni teknolojileri kullanarak değişime ön ayak olması takdir edilen bir husustur.

Paris’ te nelerin değiştğine kısaca bakacak olursak, Haussmann Paris’te onlarca şantiye açarak binlerce bina yıkmış, kenarlarından burjuvaların binalarının yükseldiği geniş

bulvar açmış, valilik binaları, tiyatrolar, kiliseler, parklar inşa etmiş, su ve gaz şebekeleri yerleştirmiştir. Paris' te Orta Çağ yapıları ve sokak dokusu yıkılmış, hızlı trafik akışına izin veren şık bulvarların yapılmıştır. Bu tür bulvarların çoğunun sonuna, bakılmak üzere bir anıt dikilmiş ve insanların "kamu içinde mahrem" olabilecekleri yeni kamusal mekânların, pasajların ve kafeler inşa edilmiştir. Ayrıca yeni boş zaman geçirme biçimleri keşfeden insanların olağanüstü karışımı ve turist olarak tanımlanmaya başlayan insan yığınları için belirli turizm yerlerinin ortaya çıkışı görülmektedir (Gökçe, 2017: 696). Devasa bir şantiye alanına dönen Paris burada sayamadığımız birçok yenilik ile modern insanın modern kenti haline getirilmiştir. Bu dönüşüm esnasında elbette ötelenen ve zarar gören bir kesim olmuştur. Bunlar özellikle kentin dışına sürülen işçi sınıfıdır. Haussmann'ın projesinde merkezdeki binaların burjuvalar için tahsis edildiği ve yoksul halkın kentin dışına sürüldüğü bilinen bir gerçektir. Bu noktada neden sosyolojinin bu dönemde ve merkezi olarak Fransa' da yoğun olarak yapılmaya başlandığı açık hale gelmektedir. Bu tip büyük değişimler ve öncesindeki devrimler, devrimlerden sonraki tekrar toparlanış süreci sosyal sorunları kaçınılmaz hale getirmiştir. Sosyoloji, toplumsal sorunlara ilaç olmak üzere doğmuştur. Eğer Fransa ve özelde Paris bu tip sosyal sorunlar ile karşılaşmasaydı muhtemelen sosyolojiye burada ihtiyaç duyulmazdı. Yine burada vurgulanması gereken nokta sosyolojinin kendi doğuş bağlamını ele alabilmesidir. Buradaki toplumsal sorunların başında siyasi olaylar neticesinde bir istikrar arayışı, bu süreçte toplumun maruz kaldığı istikrarsızlıktan doğan sorunlar, kentlerdeki yoğunlaşmalar sebebiyle doğan sorunlar, yoksul kesimin karşılaştığı güçlükler sayılabilir. Günümüzden görülebilen diğer bir önemli sorun da Paris' in geçirdiği dönüşümler ile bir şehrin hafızasının büyük bir kısmının yok olduğu gerçeğidir. Paris şehri üzerinden gerçekleştirilen adeta kopuş niteliği taşıyan bu dönüşüm aslında geçmişten, Napolyon öncesinden ve gelenekselden bir kopuşu, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını göstermektedir. Karl Marx bu durumu "Anlatılan senin hikayendir. Bugünün hikayesi daha anlatılmadı, çünkü henüz kuruluyor, ama hayalet buralarda bir yerde. İnsan Paris'e bakınca bunu görüyor (Marks, 2016)" şeklinde ifade etmiştir. Çünkü şehir tamamen yerle bir edildikten sonra o zamana kadar sahip olduğu karakterden koparak yeniden inşa edilmiştir. Modernitenin bu unutturucu özelliği birçok önemli düşünür tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Eric Hobsbawn "Benim kuşağımdan ve daha önceki tarihçiler için geçmiş yok edilemez. Bunun nedeni sadece caddeleri ve meydanları hala tanınmış kişilerin isimleri ve olaylarla anan, barış anlaşmalarını imzaladığı yerle özdeşleyen ve

savaş anlarının geçmiş günleri hatırlattığı bir kuşağa mensup oluşumuz değil, kamusal olayların hayatlarımızı oluşturan dokunun bir parçası olmasıdır (Hobsbawm, 2015: 16).” der. Modernitenin unutturucu özelliğini kulanlar genellikle devlet adamları olmuşlardır. Modernitenin unutturucu tabiatı yeni bir mekân ve zaman tasavvuru ile mümkün olmuştur. Modernite ile mekâna ve zamana hükmedebileceğine dair inançları bulunan, rasyonel bir insan/toplum tasavvurunu ve buna bağlı olarak gelişen evren tasavvurunu benimsenmiştir (Karaarslan, 2019: 103). Kendi meşruiyetini, önemini ve farklılığını ispatlamak amacıyla, kendi tarihini yazmak gayesiyle siyasi liderler geçmişi yok sayarak çeşitli şekillerde yaparlar. Bunlardan en görünür ve yaygın olanı ise tarihin izlerini ve ruhunu taşıyan mekânları yeni baştan inşa etmektir. Paris örneği bize bunu göstermektedir.

Sonuç

Devrimler etki ve alan olarak oldukça yüksek toplumsal olaylardır. Tarihte gerçekleşen iki büyük devrim, Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali’ nin etkileri de yalnızca gerçekleştiği yer ile sınırlı kalmamış sanayileşme ve modernizm gibi sonuçlarla tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ancak yine de İngiltere ve Fransa devrimlere ev sahipliği yapması hasebiyle kendi toplumsal yapısını temellerinden sarsmış ve adeta yeniden inşa edilmesine şahit olmuştur. Bu dönemde doğal bir sonuç olarak ortaya çıkan toplumsal problemler için yeni bir bilime ihtiyaç duyulmuştur ve bu bilim sosyolojidir. Devrimler bu sebeple sosyoloji için ayrı bir önem arz etmektedir. Sosyolojinin çıkış mekânı olarak da genel olarak Fransa ve özelde Paris bu sebeple önemli görülmüştür.

Paris, sosyolojinin neden bu coğrafyada ortaya çıktığının güzel bir örneğidir. Devrimlerin ardından dönemin hükümdarı ve mimar Haussmann tarafından büyük bir proje ile dönüştürülmesi Paris’i daha da mühim kılmaktadır. Çünkü Paris bu durumda hem devrimlerin ortaya çıkardığı sorunlarla mücadele eden bir şehir, hem toplumsal sorunlara çare için sosyolojiyi var etmiş bir şehir hem de bir modern mekân temsilini oluşturmaktadır. Devrimden sonra Paris aşırı kentleşme ve sanayinin kente yayılması ile birçok çevre ve toplumsal soruna maruz kalmıştır. Bunun yanı sıra yeni kurulan ve yerleştirilmeye çalışılan düzende gelenekselin unutturulup modern olanın yerleştirilmesi

ihtiyacı görülmüştür. Bu sebeple merkezde burjuvaların yaşadığı çepere ise işçi sınıfının yerleştirildiği bir plan uygulamaya koyulmuştur.

Hatırlatma araçlarını özellikle modernite ve ulus devletleşme süreçlerinde ele geçiren devlet gibi ideolojik aygıtlardır. Bu sebeple hatırlatma ve unutturma işlevlerini tarih boyunca en çok kullananlar devletlerdir. Her devletin bir ideolojisi vardır ve toplumu kendi ideoloji doğrultusunda birleştirilmek ister. Aynı zamanda kendisini meşrulaştıracak tarihi bir anlatıya sahip olması gerekmektedir. Paris örneği devletin ideoloji ve tarihini meşrulaştırma aracı halini bizlere gösterir. Mekânsal temsiller toplumsal hafıza ile diyalektik bir ilişki içindedir. Devletlerin kendilerini var etmeleri ve kabul ettirmeleri amacıyla yapmış oldukları ideolojik hamleler mekân ve toplumsal hafızayı yakından ilgilendirir. Çünkü bir şehri değiştirmek mekânsal göstergeler ile açığa çıkar, mekânsal göstergeler değiştikçe şehir yaşantısı ve doğal olarak toplumun tecrübe ettiği günlük aktiviteler, değer atfettiği şeyler ve en önemlisi zihni dünyaları değişir. Bu da onların toplumsal hafızasında farklı bir yaşayış icra eder.

Devletler, birlikte var oldukları toplumların neyi, ne kadar hatırlamasını istiyorlarsa merkezden başlayarak çevreye doğru ideolojilerini benimsetir. Merkezden çevreye doğru izlenen bu stratejide merkez örnekleri genelde dini ya da Paris gibi siyasi başkentler olmaktadır. Başka bir milletin ve dini inancın üstüne kuruluyorlarsa eskiyi hatırlatan çoğu şey ya tahrip edilir ya tamamen yok edilir ya da kökten değiştirilir. 3. Napolyon ve Baron Haussmann' in yapmış olduğu Paris' in yeniden modern bir kent inşası projesi bize bunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akın, M.H. (2012). “Siyasetin Mekânı Kent”, Alver K. (Ed.), Kent Sosyolojisi, Ankara: Hece Yayınları, s. 275-290.
- Aytaç, Ö. (2007). “Kent Mekânlarının Sosyokültürel Coğrafyası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 199-226.
- Emre, A. (2017). “ Şehirlerin Hafızası”, Bir Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokültürel Hayat, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s.15-20.
- Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökçe, H. (2014). “ Hausmann’ ın Paris’ i İhya Mı? İmha mı? ” Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:2, Sayı:2, s. 695- 699.
- Harvey, D. (2019). “ Paris, Modernitenin Başkenti”, (Çev. B. Kılınçer), İstanbul: Sel Yayınları.
- Karaarslan, F. (2017). “Kayseri’de Siyaset Kültürü Muhafazakârlaşma, Protestanlaşma ve Siyasal Oportünizm Kısacında Kayseri”, Bir Şehrin Hafızası Kayseri’de Sosyokültürel Hayat, Karaarslan, F. Dereli, M. D. (Ed.), İstanbul: Büyüyenay Yayınları, s.55-65.
- Karaarslan, F. (2019). Toplumsal Hafıza “Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi” İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Sezer, B. (2018). Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Tocqueville, A. (1995). Eski Rejim ve Devrim, (Çev. T. Ilgaz), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Marx, K. (2016). Das Kapital. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Hobsbawm, E. (2015). Kısa 20. Yüzyıl. (Çev. Y. Aloğan), İstanbul: Everest Yayınları

ALAIN TOURAINE'İN "İLETİŞİM TOPLUMU VE AKTÖRLERİ" ADLI ESERİNDE "İLETİŞİM" VE "İLETİŞİMİN SOSYOLOJİK BOYUTU"

Prof. Dr. Talip KARAKAYA*
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Özet

Bu sene aramızdan ayrılan ünlü Fransız sosyolog ve siyaset bilimci Alain Touraine, özellikle sosyoloji alanında pek çok eser vermiş, 68 olaylarına tanıklık etmiş bir araştırmacı ve yine aynı zamanda sosyoloji alanında çığır açmış ve kendine özgü bir çizgisi olan önemli bir sosyologdur. Bilindiği üzere eserlerinden bazıları Türkçeye de çevrilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk nesil Fransız sosyologları arasında yer alan Alain Touraine'in çalışmaları "eylem sosyolojisi" üzerine temellenir. Toplumun geleceğinin yapısal mekanizmalar ve kendi sosyal mücadeleleri aracılığıyla şekillendireceğine inanır. Alain Touraine, Fransa'daki endüstriyel ortamlarda sosyolojik saha çalışmasına dayanarak, Talcott Parsons'ın işlevselciliğine bir alternatif olarak tasarladığı düşüncesini kendine özgü bir şekilde inşa etmiştir. Kendisi tarihselliği, toplumun kendi üzerinde eylem yapabilirliği olarak tanımlar.

Hem çağdaş sosyolojide hem de Fransız sosyolojisinde önemli düşüncelerin sahibi olan Alain Touraine, çalışmalarını ilerleyen yaşına rağmen devam ettirmiş ve bu alanda son önemli sosyoloji yapıtı diyebileceğimiz « İletişim Toplumu ve Aktörleri » adlı eserinde ayrıntılı olarak ele almıştır. Ona göre bu kavram; hem bireysel hem de toplumsal açıdan farklı anlamlar içermektedir. Touraine, iletişim toplumu denince ne anlaşılması gerektiğini eserinde ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu sunumda bizzat çevirisini yaptığım « İletişim Toplumu ve Aktörleri » adlı eserinde yazarın ele aldığı iletişim toplumunu ve bu toplumunun özelliklerinden hareketle iletişim hakkındaki düşüncelerini sosyolojik açıdan ele aldım. Bildirim bunun üzerine olacaktır.

Anahtar Kelimeler : Alain Touraine, İletişim, Sosyalleşme ve Hipermodern Toplum.

Kitabın Künyesi

Alain Touraine, *La société de Communication et ses Acteurs*

Basım yılı: 2021.

Basım yeri: Paris: Éditions du Seuil

Sayfa sayısı: 216.

ISBN 978-2-02-145604-2

"COMMUNICATION" AND "SOCIOLOGICAL DIMENSION OF COMMUNICATION" IN ALAIN TOURAINE'S WORK "COMMUNICATION SOCIETY AND ACTORS"

Abstract

The famous French sociologist and political scientist Alain Touraine, who passed away recently, is an important researcher who wrote many works especially in the field of sociology, lived through the events of 1968, and is also an important sociologist who broke new ground in this

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, talip.karakaya@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0002-2487-1471.

field and has his own unique line. As it is known, some of his works have also been translated into Turkish.

The work of Alain Touraine, who was among the first generation of French sociologists after the Second World War, is based on "sociology of action". He believes that the future of society will be shaped through structural mechanisms and his own social struggles. Based on sociological fieldwork in industrial settings in France, Talcott's thought, conceived as an alternative to Parsons' functionalism, is expressed syncretically. He defines historicism as the ability of society to act on itself.

Alain Touraine, who has important ideas in both contemporary and French sociology, continued his studies despite his advanced age and discussed this in detail in his work "Communication Society and Actors", which can be called his last important sociology work in this field. According to him, this concept is primarily; It contains different meanings both individually and socially. In his work, Touraine discusses in detail what should be understood when the term communication society is mentioned, how it is related to globalization and subjectivization, and provides very important information in this field. In this presentation, I discussed the communication society and its characteristics about communication, which the author I personally translated, in his work titled « Communication Society and Actors », discussed from a sociological perspective. I want to share this with you.

Keywords: Alain Touraine, Communication, Socialization and Hypermodern Society.

Alain Touraine'nin "İletişim Toplumu ve Aktörleri" Adlı Eserinde " İletişim" ve "İletişimin Sosyolojik Boyutu"

Değerli Katılımcılar, bildirimim sunumuna başlamadan önce bir konunun altını çizmem gerekiyor. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü tarafından düzenlenen "Kütahya 1. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu"nda emeği geçen herkese ve bildirileriyle destek veren siz değerli katılımcılara şahsım ve bölümüm adına çok teşekkür ediyorum. Eğer planımızda bir değişiklik olmazsa bunun ikincisini de gelecek sene yapmayı düşünüyoruz. Şimdiden bu etkinliğimizin duyurusunu siz değerli katılımcılarla paylaşmak istedim. Ben de yukarıda belirttiğim başlık adı altında bildirimimi sizlere sunmak istiyorum. Bu bildiriyi Alain Touraine'nin anısına ithaf etmek istiyorum.

Saygıdeğer Katılımcılar, bu sene aramızdan ayrılan çağımızın önemli sosyologlarından biri olan Alain Touraine'nin 2021 yılında yazıp Seuil Yayınevi tarafından Fransızca yayımlanan ve tarafımdan Türkçeye çevrilmiş olup şu an basım aşamasında olan "İletişim Toplumu ve Aktörleri" adlı eserinde iletişim toplumunun üç boyutu vardır. Bunlar; iletişim, küreselleşme ve öznelleşme kavramlarıdır. Bildirinin ayrıntısına girmeden bir

konunun altını çizmek zorundayım. Alain Touraine bu kavramı sadece bu eserinde değil bundan önce yayımlanmış eserlerinde de ele almıştır. Fakat bu kavramı daha güncel bir şekilde burada açıklamaktadır.

Alain Touraine'e göre iletişim temasının toplumsal düşünceye girişi sosyoloji tarafından değil felsefe tarafından yapılmıştır. Ona göre hepsinden önemlisi bu kavram, Jürgen Habermas'ın Frankfurt Okulu'nda Enstitü'nün ilk kurucularından miras kalan tarihsel ve ideolojik karamsarlıktan kurtulmak için hem entelektüel hem de politik bir istek adına gerçekleştirdiği eleştirel yansımadır. Dahası bu konu Habermas'ı, Avrupa inşası üzerine siyaset bilimine daha yakın bir yansımayla genişletilmiş bir çalışma olan Kant'a geri dönmeye sevk eden eleştiri kadar pratikleri de sorgulayan bakış açısıdır (s. 27).

Son eserlerinden biri olan “İletişim Toplumu ve Aktörleri” adlı kitabında Alain Touraine'e göre iletişim, Jürgen Habermas'ın çalışmasındaki bu aşama onun “liberal” mirasını toplamayı başardığı John Rawls'ın çalışmasından daha fazla olarak Avrupa sosyal-demokrat düşüncesini daha hoş karşılayan siyasi “düşünce öğelerini” kapsar. Ancak, “Habermas'ın erken dönem ilhamının, yeni toplumsal aktörlerin küreselleşmenin etkilerinden ve Avrupa inşasının felç edici krizinden kurtulan aktörlerin ortaya çıkışına en iyi girişi oluşturması bakımından belirleyici olacağını düşünebiliriz”(s. 27).

Değerli Katılımcılar, bilindiği üzere en basit haliyle kişilerin birbirlerini anlaması manasına gelen iletişim; “kişiler arasında duygu, düşünce, bilgi, haber alışverişi ve bunların akla gelebilecek her türlü biçim ve yolla kişiden kişiye karşılıklı olarak aktarılması” faaliyetidir. Diğer bir anlamda iletişim, iletilmek istenen bilginin hem gönderici hem de alıcı tarafından anlaşıldığı ortamda, bilginin bir göndericiden bir alıcıya aktarılma sürecidir. İletişim tüm tarafların üzerinden bilgi alışverişi yapılacak ortak bir dili anlamalarına ihtiyaç duyar. Aynı zamanda iletişim, belirli mesajların kodlanarak bir kanal aracılığıyla bir kaynaktan bir hedefe/alıcıya aktarılması sürecidir.

İletişimle ilgili bu giriş açıklamalardan sonra Alain Touraine'in bu kavramı sosyolojik olarak nasıl ve hangi anlamlarda kullanmıştır? Onu ele almamız gerekiyor. Ona göre sosyolog için hipermodern toplumu en iyi tanımlayan sözcük kuşkusuz iletişimdir ve Manuel Castells'in çalışmasını bu kadar önemli kılan da budur. Burada tüm dikkatimizi çekmesi gereken şey, ilk kez bir toplum yapısının insanlar arasındaki bir ilişki tarafından tanımlandığıdır. Oysa bu tarım toplumları için geçerli değildi, çünkü tarım toplumlarının

imajı dinsel. Belirli bir devlet ve hukuk anlayışıyla ilişkili olan, hem piyasa toplumları hem de sanayi toplumu insanlar arasındaki ilişkilere değil, iş kavramına yani insan-makine veya insan-nesne ilişkisine dayanır. Alain Touraine'e göre "iletişim" kelimesi teknoloji dünyasından kopuktur(s. 28). Çünkü ona göre bu kavram, hem bir araya getirilen hem de kendi ilişkilerinin getirdiği bilgilerle dönüşen toplumsal aktörler arasındaki ilişkiler evrenine tanıklık eder. Çünkü bu eserde, bu tanımın yeniliğini sağlayan "sosyal" olmasıdır. Oysa sosyal ve ekonomik aygıt, sosyal aktörlere atıfta bulunulmadan her zaman hem matematiksel hem de dilsel bilgi açısından tanımlanır. Ayrıca burada, "iletişim" kelimesi ise tam tersine sadece sosyal aktörleri ifade eder (s. 28).

İletişim ile ilgili düşüncelerine "İletişim Toplumu ve Aktörleri" adlı eserinde diğer sosyologlardan daha farklı bir anlam yükleyen Touraine'e göre burada vurgulanan sosyal ilişkidir. Çünkü ona göre daha da önemli olan "sosyal ilişki; kişiden kişiye, gruptan gruba, erkekten kadına veya kadından erkeğe olan ilişkidir" (s. 29). Dolayısıyla ona göre bu açıdan, tamamen bilimsel veya entelektüel olan konuşmacılar arasında iletişimin daha iyi kurulduğunu düşünmemek için hiçbir neden yoktur. Çünkü o, aktörden aktöre, iletişimciden iletişimciye, konuşmacıdan konuşmacıya gelişen iletişimi, bir ilişki açısından algılayarak aynı şekilde herhangi bir sosyal, insani, teknik ve profesyonel faaliyette de bulunur. O zaman aktörler, başka bir deyişle, sosyal varlık olan karakterler arasındaki ilişkiyi vurgulamak söz konusu olur. Bu aynı zamanda oyuncuyu insani gerçekliğinin tüm boyutu ile kavrama sorunudur. Çünkü kişiliğinin tüm yönleriyle yani onun bilgisi, duyguları, hareket etme isteği ve hatta neden olmasının diğerini etkileme arzusuyla iletişim kuruyoruz. Ona göre bu durum burada büyük önem taşımaktadır. Yine bu, "hiper-endüstriyel toplumda" medya eylemi endüstriyel toplumda sahip olmadığı bir önem seviyesi oluştururken açıkçası "yasal ve politik" olarak adlandırdığım toplumda daha da az önem kazanmasına yol açar (s. 29).

Alain Touraine iletişimin toplumla olan bağıntısını belirterek açıklamalarına şöyle devam ediyor: "Bu hipermodern toplum anlayışının gerçek bir devrim ve aynı zamanda gerçek bir başarı olduğunu kabul etmeliyiz. Bunun nedeni hipermodern toplum anlayışının teknik-bilimsel bir aygıt olması ve bir iletişim vektörü olarak ayrılmasıdır. Çünkü bu otomasyon, robot teknolojisi, yapay zekâ vb. başka bir şey de oyuncudan oyuncuya iletişimidir. Burada konuşmacılar ve aktörler kişiliklerinin tamamı ile bağlanmış olur. Bu

nedenle az önce başka kelimelerle ifade ettiğim düşüncede ısrar eden António Damásio'nun çalışmasına bu kadar önem veriyorum” (s. 29).

Diğer taraftan, “sadece ve tamamen entelektüel veya entelektüelleştirilmiş bir mesaj kullanarak daha iyi iletişim kuramayız”, diyen Alain Touraine'in, aksine, bu mesaj herhangi bir duygusal bileşenden yoksun bırakılırsa daha az başarılı olacaktır. Bu anlamda kişiliğin tamamı iletişimle ne kadar ilişkili olursa, içeriği iletme olasılığı o kadar fazla olur. Dolayısıyla etkisinin de o kadar fazla olacağını söyleyebiliriz ya da etkisi daha sosyolojik olarak diğerinin davranışını değiştirecek yani amacına ulaşacaktır. Yine düşünür, “ayrıca iletişim fikrinin bireyin ne olduğuna dair belirli bir yönünü diğer bir anlatımla dini, politik, ekonomik ve profesyonel olarak ele alan tüm modernite biçimlerine karşı, iletişim fikir birliğine hitap ettiğini unutmayın” (s. 30), diyerek iletişimin hangi alanlarda ve hangi anlamlarda kullanıldığını da burada açıkça belirtmektedir. Burada Alain Touraine'nin konu ile ilgili açıklamaları devam ederek şöyle der: “Yukarıdakilerin tümü sanayi toplumunda söylenenlerle çelişmektedir. Aslında burada önemli olan bireyin kapladığı yer, kendini böyle bir organizasyona, böyle bir şirkete, böyle bir topluma ve böyle bir kuruma bütünleştirme biçimidir. Ne paradoks! Bilim ve rasyonalitenin hükmettiği ve yönettiği söylenen bir dünyada bir zamanlar otomasyon ve iletişim olarak adlandırılan şeyin genellikle kişiden kişiye değişen, diğerini etkilemeyi amaçlayan tam insan ilişkisine ayrıldığını görüyoruz. Bu anlamda, elbette, hipermodern toplum ile insan ve makine arasındaki bir karşılaşma ve çatışma toplumunun- eğer öyle adlandırmak istersek- Faustçu bir toplum olmadığıdır” (s. 30).

Değerli Katılımcılar, Alain Touraine'e göre iletişimin sosyolojik boyutuna baktığımızda özellikle iletişim sosyolojisi açısından oldukça anlamlı ve bu konuda diğer sosyologlardan daha farklı düşünceleri olduğunu görürüz. Çünkü ona göre iletişim toplumlarında iletişim işlevlerini yerine getirenlere yüksek statü ve yüksek eğitim verilmesi, gerekir diyerek, önemi açık olan üç alan belirlediğini vurgular. O bunları şöyle sıralar:

Birincisi, ilerlemesi olağanüstü olan ve kamuoyunun özel bir önem verdiği tıbbi bakımdır (s.16). Hastanedeki hemşire, hasta için büyük önem taşır ve her zaman farkında olmadığı ama hepimizin farkında olması gereken bir iletişim rolü üstlenir. Alain Touraine'e göre insandan insana iletişimin ikinci büyük alanı eğitimidir. Bu ilk yıllarında sağlanan ve günümüzde özellikle beşeri bilimlerde çok fazla araştırmaya konu olan alandır.

Alain Touraine'e göre insandan insana iletişimin üçüncü alanı kültürlerarası ilişkilerle ilgilidir. "Beni bu kitabın önemli bir bölümünü göçmenlere ayırmaya iten düşünce de budur", diyen düşünür, olduğu haliyle dünya bize şu sonucu dayatır, der: İnsanlar beyni inceleyen nörologların bize önemle hatırlattığı gibi yalnızca "akıl" değil aynı zamanda "duygular" ve "hisler"dir. Bu nedenle öğretim, öğretmen ile öğretilen arasında iletişim kurması gerektiği gibi modern toplum da giderek çok kültürlü olduğu ölçüde kendini varsaymalıdır (17). Yalnızca bireyler ve farklı coğrafi ve kültürel kökenlere sahip gruplar arasındaki ilişkilerden değil, aynı zamanda geniş anlamda da anlaşılması gerekir.

Diğer taraftan, bu eserinde Alain Touraine, siyasi ve sosyal hakların tanınmasının ötesinde kültürel hakların tanınmasına ilham vermesi gereken her şeyi göçmenler teması etrafında bir araya getirdiğini de belirtmektedir. Yine kendisi, ilgili işlevlerin yeniden tanımlanmasının bunları üstlenenlerin eğitimine yol açmadığı takdirde bu düşüncelerin beyhude olacağını belirtir. Diğer bir ifadeyle ona göre "insanlar, makineler veya nesnelere arasındaki ilişkilerle hatta yapay zekânın kullanılmasıyla tanımlanan görevlerin aksine, insanlar arasındaki iletişime ve değiş tokuşa dayanan bir ilişkidir. Bu nedenle kendimize ve toplumlarımızın nasıl olması gerektiğine dair imajımızı derinden değiştirmeliyiz. Bu açıkça ulaşılabilecek bir hedef değildir (s. 18). Çünkü bu, insanı endişelerimizi ve kaynaklarımızı kullanma şeklimizin merkezine iade etmemiz anlamına gelir. Ona göre, bu nedenle öğretmenlerin ve eğitimin rolüne yeni bir yaklaşım getiren enformasyonun doğa bilimlerine olduğu kadar iletişimin beşeri bilimlerine de önem vermesi gerekir.

Alain Touraine'e göre iletişim çağının en önemli özelliklerinden biri de kadınların her alanda özellikle toplumda aktif olarak öne çıkmalarıdır. Yaşadığımız çağın en belirgin özelliği de budur. O, eserinin önemli bir bölümünü bu konuya ayırmış bulunuyor. Buna da "kadınların çağı" diye tanımlıyor ve düşüncelerine şöyle devam ediyor: "İletişim toplumunun temel özelliği olarak kabul edilmesi gerekenleri tanıtmanın zamanı geldi. Bu toplum öncelikle bir kadın toplumdur ve öyle olmalıdır. Oysa sanayi toplumu bir erkek toplumu olmuştur ve olmaya devam etmektedir" (s.19). Ben, iletişim toplumunu "kadın çağı" olarak böyle tanımladım, diyen Alain Touraine sözlerine şöyle devam etmektedir: Kuşkusuz erkek ve kadınların bilişsel yeteneklerinin aynı olduğu uzun zamandır kabul edilmiştir. Ancak buna ilaveten, genel olarak şimdi kızlar erkeklerden daha uzun bir eğitim almaları ile birlikte kadınların iletişim araçlarının gerektirdiği kapasitelerle ve özellikle duyguları, hisleri ve dolayısıyla niyetleri anlamak açısından başa çıkmak için

erkeklerden daha hazırlıklı oldukları görülüyor. Erkek ve kız çocukları bu şekilde giderek toplumda daha fazla tamamlayıcı rol oynamaktadırlar (s. 20).

Çağımızın önemli sosyal kuramcılarında biri olan Alain Touraine kitabında iletişimin diğer anlamlarını da ele almakta ve şöyle açıklama yapmaktadır: “Her ne olursa olsun kadınların kadınlar tarafından ve bizzat iletişim gereksinimleriyle özgürleşmesi, bana yalnızca toplumsal yaşamda değil, iletişim toplumunun getirdiği dönüşümlerden kaynaklanan tüm olaylardan çok daha önemli bir olgu gibi görünüyor.” Her türlü iletişim ve özellikle arzu dünyasını besleyen ve bizim aşk dediğimiz bu durum, özneleşmedeki rolünü tanımak şartıyla adildir. Tatmin edilen davranışlara atfedilmeye hakkı olmayan bir rol, bu sevgiyi yaşayamayacak ve deneyimleyemeyecek durumdayken bunu sadece kendi zevki için yapar (s.21).

Eserinde Alain Touraine’in ele aldığı bir diğer tema da” iletişim ve küreselleşme” konusudur. Onun bu konuyla ilgili düşünceleri şöyledir: “ İletişim ve küreselleşme temaları sadece tamamlayıcı olmakla kalmaz aynı zamanda insan fikrinden, kendi kendine yaratılan, dönüştürülen, yorumlanan ve konuşulan insana geçişi birlikte belirlerler.” Bu kendine dönüş, modernitenin başarılarının önceden biriktirilmesi, insan tarafından tasarlanan yeni bir dünyanın yaratılması olmadan kesinlikle mümkün olmazdı. O andan itibaren, başta din olmak üzere toplumsal düzenin "metasosyal garantörleri" dediğim her şey de mümkün olmazdı. İkincisi politik güç, üçüncüsü ekonomik rasyonalizasyon ortadan kalkar yani asıl gerçekliğe anlam veren şeye tabi kınırlar. Diğer bir ifadeyle dünyanın insan tarafından oluşturulması; önceki tüm tarihten ve tüm tahakküm sistemlerinden her ne olursa olsun tam bir kopuştur (s.37).

Fakat diğer taraftan ona göre, bir iletişim toplumuna ve küresel bir topluma girmenin bedelinin aynı olduğunu anlamak kolaydır. Her iki durumda da söz konusu olan "doğal hiyerarşiler" olarak adlandırılacak her şeyden, egemenleri ve hükmedilenleri, sömürgecileri ve sömürgeleştirilmişleri, yetişkinleri ve çocukları, aydınları ve emek işçilerini, erkekleri ve kadınları kapsayan tüm bu sembolik sistemlerden vazgeçme sorunudur. Ödenecek bu bedel bir şoktur (s. 40).

İletişim toplumunun aktörleri hakkında Alain Touraine açıklamalarına şöyle devam eder: “Günümüz karmaşık toplumlarında devlet, toplumsal yaşamı besleyen medyayı kullanarak kamuoyunda varlığını sağlamak zorundayken kendi bilgi ve iletişim sistemine sahip olmayan ve aynı zamanda hem belirli çıkarları hem de herkesin refahını ilgilendiren

neredeysi hiçbir 3nemli kurum veya faaliyet sekt3r3 yaktur.” Diğer bir ifadeyle, etkili bir Şekilde devletin tam olarak her yerde hâkimiyet kuramaması ve temel insan haklarına saygılı olmaması halinde demokrasiden bahsedemeyiz (s. 53). Diğer taraftan Alain Touraine, her g3n kendimize iletişim, k3reselleŐme ve 3zneleŐme toplumu oluŐturduęumuzu s3ylemenin faydası yok, diyerek s3zlerine devam eder: “Benim yaptığımı gibi bu hipermodern toplumlardaki g3c3n zorunlu olarak bir yek3n olduğunu ve bu nedenle eylemlere dayanması gerektiğini eklemek gerekir” (s. 56), diyerek d3Ő3ncelerini açıkça belirtir.

Değerli Dinleyiciler, yaŐadığımı çağın en 3nemli kuramcılarında ve sosyologlarından olan Alain Touraine iletişim ile ilgili d3Ő3ncelerini bir başka açıdan da ele almakta ve Ő3yle demektedir: “Bu b3y3k tersine d3n3Ő kesinlikle sosyal, k3lt3rel, politik ama her Şeyden 3nce bilimsel olacaktır. İletişim ve g3r3nt3 teknolojilerine dayanan deneysel bilim g3n3m3zde d3Ő3ncenin temellerini değil beynimizin iŐleyiŐini keŐfetmemizi sağlıyor. Beynin kendisinin g3zlemlenmesine ve başka bir insan anlayışına dayanan bu yeni bilim, yavaş yavaş insan zihninin ve v3cudunun iŐlevlerine ilişkin hiyerarşik anlayışı sistemik ve k3resel bir yaklaşımla deęiŐtiriyor.” Ona g3re b3y3k tersine d3n3Ő, her Şeyden 3nce akıl d3nyasının yerini iletişim d3nyasından gelen kavramların almasıdır. Daha doğrusu end3striyi doğuran insan, makine ve hesaplamaadan oluşan karma evrenin analizinin, 3retim d3nyasının bu d3n3Ő3m kuvvetinin yerini, bilgi d3nyası arasında giderek daha eksiksiz bir ayrıma dayanan bir yaklaşım alıyor. Bu mantıksal ve matematiksel, bilgi işlemin teknolojik yaratımlarının egemen olduğu bir iletişim d3nyasıdır. “Mantıksal, rasyonel, matematiksel ve insanın dışındaki bilgi d3nyası, insan ve insanlar arası iletişim d3nyasından ayrı d3Ő3n3lemez”, diyen d3Ő3n3r s3zlerine Ő3yle devam ediyor: “İletişim ister bireylere, ister gruplara y3nelik olsun veya araştırma yoluyla ve sonuçlarının uygulanmasıyla temel deęiŐikliklerle tanıtıldığı toplum arasında yer alsın, yeni bilgilerin sunulmasıyla oluŐturulan davranıŐlar dizisidir. Geçen y3zyılda ve her yıl bir toplumdanda diğerine daha fazla taŐıdığımı olan "b3y3k bir tersine d3n3Ő" ten bahsediyorum”.

Her birimizin her an yapabileceği ana keŐif iletişimin, yalnızca bir akıl meselesi olmadığıdır, diyen sosyolog Touraine, bu aynı derecede bir duygu, his ve etki meselesidir, diyerek açıklamalarına Ő3yle devam etmektedir: “İletişim kurmak bilgiyi iletmektir ama aynı zamanda yorumlar yoluyla ikna etmek, açıklamak, hareket etmek ve tepkiler uyandırmaktır. Bu sadece birkaç y3ksekte uçan için değil hepimiz için geçerlidir. Şimdi

dünyayı değiştiren Şey, tam olarak insan zihninin tüm işlevlerinin yani rasyonellik, büyük ideler, duyguların ve hislerin harekete geçirilmesi ve birleşik etkisidir” (s. 111).

Alain Touraine, kitabının ilk bölümünde tespit ettiği iletişim toplumunun üç özelliğini belirterek bunları Şöyle sıralıyor:

İlk olarak, bir üretim toplumundan doğası gereği çok farklı bir iletişim toplumuna geçtiğimizi belirtiyor. İkinci olarak, iletişim toplumunun en göze çarpan yönü, artık toplumlara ait aktörlerin ulusal bir çerçeve içindeki etkileşimine dayanmadığı ya da sosyal bilimcilerin ve analistlerin dediği gibi küreselleşmiş bir dünyada yaşadığımız gerçeğinde yatmaktadır (s. 112).

Üçüncüsü ise, iletişim toplumunda hem egemen hem de hükmedilen aktörler yalnızca politik ve ekonomik alanlarda değil aynı zamanda kültürel yani medya alanlarında da etkileşim kurmayı öğrenmelidirler. Bir sosyolog olarak benim en çok ilgilendiğim Şey bu teorik yapının öğesidir. İletişim alanı nasıl tanımlanır? Her Şeyden önce açıktır ve daha önce de söyledim, iletişim alanı harekete geçirdiği rasyonel faktörlerden çok, duyuya ait faktörlerdir (113).

Alain Touraine bu eserinde iletişim temasının bir başka boyutunu da ele almaktadır. Ona göre bu yukarıda da bahsettiğimiz gibi tanınmış ve başarılı kadınlardır. Kadınların bu başarısı, onların özgürlüklerini elde etmeleriyle sağlanmıştırdır. Diğer bir ifadeyle ona göre, iletişim toplumunun olumlu açıdan temeli; “kadınların, duyusal, duygusal ve yaratıcı zenginlikler açısından kendisine neler kazandırabileceğini anladığı zaman, kadınların kendileri tarafından özgürleştirilmesinde yatar” (s.128).

Bir başka açıdan konuyu ele aldığımızda, ona göre iletişim asla rasyonel olarak tanımlanmış bilgilerin iletilmesine indirgenemez. Gönderici ve alıcı arasındaki ilişki araya girer. Göndericinin kitle iletişim araçları olan televizyon, radyo, sosyal ağlar tarafından hitap edilen halkla ilişkisidir. Dolayısıyla, iletişim toplumlarının sosyal, siyasal ve hatta kültürel yaşamının üç ana unsurundan biri küreselleşme ve buna bağlı olarak dünya süper güçlerinin oluşumudur. Bu mantıksal olarak çoğu ulusal devletin nüfuzunu veya bağımsızlığını kaybetmesine yol açar. Bazı ülkeler bu nedenle süper güç olmanın avantajlarından vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu özellikle Almanya ve Fransa gibi kıta Avrupası ülkeleri için geçerlidir” (s. 135).

Alain Touraine'e göre iletişim faaliyeti salt entelektüel bir düzene ait değildir, ne de ondan uzaktır, tamamen yaratıcıdır. İletişim faaliyeti her şeyden önce ikna etmeyi, baştan çıkarmayı elbette bilgilendirmeyi de amaçlar ve bu nedenle saf yaratıcı bir faaliyet olarak görülemez. O bir aydın veya bilim adamı olsun ya da olmasın bir yaratıcıdır. Ancak iletişim dünyası mantıksal olarak başka bir evrende yaşayan bilim adamlarını ve entelektüelleri özellikle iyiliği ve gerçeğin değerlerini aramayı asla bırakmayan iletişimciler tarafından doldurulur" (s. 115). Alain Touraine'e göre "iletişim dünyası tamamen küreselleşmiştir. Bu da özellikle iletişimin yaratılması ve bilgi aktarımının çoğunlukla Amerikalı ve Çinli olmak üzere dünya üreticilerinin işi olduğu anlamına gelir". Diğer bir ifadeyle yine ona göre, aslında Çin ve Amerikan toplumlarında iletişim hâkimdir ve onlar özellikle tüm dünyaya teknoloji ve bilgi sağlamakla meşguldürler.

Değerli Katılımcılar, sonuç olarak, Alain Touraine "İletişim Toplumu ve Aktörleri" adlı eserinde üç temel özellikten sadece iletişimi değil, küreselleşme ve öznelleşme ile olan bağıntısını da ele almakta ve açıklamaktadır. Bu sunumda sadece onun iletişim ile ilgili düşünceleri ele alındı. Sunmuş olduğum bu bildiri, Alain Touraine'in iletişimi sadece felsefi boyutuyla değil, aynı zamanda toplumsal boyutta nasıl ele aldığını, iletişimin küreselleşme ile olan yönünü, iletişimde kadınların önemini, görsel basındaki yeri ve önemini, dijitalleşmenin ve teknolojinin iletişime katkılarını, iletişimde eğitim bağıntısını, iletişimin kültürler arası ilişkisini ve bilginin önemini ortaya koymaktadır. Bildirime son verirken, beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür ediyorum.

KAYNAKÇA

Touraine, A., (2021). *La société de Communication et ses Acteurs*. Paris: Éditions du Seuil.

DERGİ KAPAKLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ: FEDAI DERGİSİ ÖRNEĞİ*

Nur ÖZDEMİR**
Selçuk Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada, 1963 ve 1979 yılları arasında 64 sayı olarak yayınlanan “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız” ve “Allaha Vatan ve Hürriyete” bakış açısı ve Türk-İslam kimliğiyle ön plana çıkan milliyetçilik merkezli mukaddesatı korumak için komünizm ve farmasonluk ile mücadele etmeyi kendisine dert edinen Fedai dergisinin kapak tasarımları dönemin siyasi gündemi dikkate alınarak incelenmektedir. Dergi kapakları incelendiğinde sahip olduğu siyasi görüşün çizimlere yansıdığı görülmektedir. Çalışmada Fedai dergisi milliyetçilik düşüncesi ekseninde sağ-sol olayları gibi güncel olaylar, antikomünizm ve antifarmasonluk temaları üzerinden sosyolojik arka plan dahilinde incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında sosyolojik araştırmalarda en çok kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden niteliksel-yorumsal incelemenin alanı olan görsel doküman analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda çizimler, fotoğraflar, videolar vb. veri kaynakları görsel sosyoloji materyali olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla dergiler ve dergi kapakları farklı analizlere açık olan ve yayınlandığı dönem hakkında okuyuculara fikir veren metinler olarak ele alınmalıdır. Bu çerçeveden bakıldığında yayınlandığı dönem olarak Türk siyasi arenasının karmaşık dönemlerinden birisine denk gelen baş yazarlığını ve kapak tasarımlarını Kemal Fedai Coşkuner’in üstlendiği Fedai dergisi, dergilerin kapak tasarımlarından sosyolojik analiz yapılabileceğinin en güzel örneklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görsel Sosyoloji, Fedai Dergisi, Antikomünizm, Antifarmasonluk.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF MAGAZINE COVERS: THE EXAMPLE OF FEDAI JOURNAL

Abstract

In this study, "We are as Turkish as Mount God, We are as Muslim as Mount Hira", published in 64 issues between 1963 and 1979, and the struggle against communism and freemasonry to protect the nationalism-centered sanctities that come to the fore with the perspective of "Allah, Homeland and Freedom" and Turkish-Islamic identity, are examined. The cover designs of Fedai magazine, which is committed to making a difference, are examined by taking into account the political agenda of the period. When the magazine covers are examined, it is seen that its political views are reflected in the drawings. In the study, it is aimed to examine Fedai magazine within the sociological background of current events such as right-left events on the axis of nationalism, anti-communism and anti-freemasonry themes. Within the scope of the study, visual document

* Bu çalışmada, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yapılan “Fedai Dergisi Çerçevesi’nde Millilik Ve İslam” İsimli Y. Lisans Tezinden faydalanılmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, nurrozdemiir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0285-8222.

analysis, which is the field of qualitative-interpretive analysis, one of the most commonly used qualitative research methods in sociological research, was used. In this context, drawings, photographs, videos, etc. Data sources are used as visual sociology material. Therefore, magazines and magazine covers should be considered as texts that are open to different analyzes and give readers an idea about the period in which they were published. When viewed from this perspective, Fedai magazine, whose lead authorship and cover designs were undertaken by Kemal Fedai Coşkuner, which coincided with one of the complex periods of the Turkish political arena, appears as one of the best examples of how sociological analysis can be made from the cover designs of magazines.

Keywords: Visual Sociology, Fedai Journal, Anticommunism, Anti-Freemasonry

Giriş

Dergilerin, hedef kitleyi bilgilendirerek kamuoyu oluşturma gibi ortak amaçları bulunmaktadır. Bu bağlamda dergiler önemli bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergiler savundukları ideolojileri yazılar, şiirler, karikatürler, fotoğraflar vb. yazılı ve görsel materyaller sayesinde okurlarına aktararak bireyleri ve grupları yönlendirme gücü oldukça kuvvetli iletişim araçlarından birisidir.

Gülada, Gazi ve Çakı'nın 2019 yılında, "Nazi Propagandasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: "Das Deutsche Mädel" Dergisi Üzerine İnceleme" başlıklı çalışmalarında, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne (NSDAP) bağlı Alman Kız Birliği'nin (Bund Deutscher Mädel, BDM) resmi dergisi olan Das Deutsche Mädel'in altı sayısının kapak resimleri ele alınmıştır. Çalışma Nazilerin savaş döneminde propagandaların Alman genç kızlara ne şekilde aktardığını ele alırken nitel araştırma yöntemlerinden göstergebilimsel analizi tercih etmiştir.

1960'lı yıllarda yeni siyasi aktörlerin ve siyasi fikirlerin sahneye çıkmasıyla geçmiş yıllara nispeten daha özgür bir ortamın oluşması dergi yayıncılığında da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Dönemin Türkiye'sinde İslamcı ve milliyetçi neşriyat sayısındaki artışlar dergilerin kamuoyu oluşturma gücünün örneklerinden birisidir. Dahası dava dergilerinin okuyucularını kendi düşünceleri çerçevesinde bilgilendirerek toplumsal hareketlerin temelinde önemli bir yere sahip oldukları unutulmamalıdır.

Bu çalışmada ise dergi kapaklarının sosyolojik analizi bağlamında 1963-1979 yılları arasında yayınlanan Fedai dergisi incelenmektedir. Fedai dergisi milliyetçi mukaddesatçı

bir çizgiye sahip olarak Türk-İslam Sentezi, komünizmle mücadele, farmasonlukla mücadele ve güncel haberler gibi çeşitli içeriklere sayılarında yer veren aylık dava dergisidir. Dahası derginin kapaklarında kullandığı çizimler ve fotoğraflar ile yayınlandığı dönem hakkında sağ camianın bakış açısının analiz edilmesine yardımcı olabilecek görsel sosyoloji açısından önemli veriler sunmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, fotoğraflar, videolar, çizimler gibi görsel malzemelerin veri olarak kullanılabilme imkânı sunan nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Tokyol'a göre (2019, 365) görsel araştırma materyalleri ikiye ayrılmaktadırlar. Birincisi daha önceden üretilmiş hazır ya da buluntu materyallerdir. İkincisi ise araştırmacının bizzat saha çalışmasında kendi gözlemlerinden ürettiği görsel verilerdir

Yıldırım ve Şimşek'e göre (2021, 190), videolar, çizimler, karikatürler araştırmacılara avantaj sağlamaktadır. Görsel analizlerin araştırmacılar için avantajlarından birisi jest ve mimikleri doğrudan gözleme imkânı sunmalarıdır. İkincisi araştırmacı takıldığı konularda verileri tekrardan inceleyerek gözden kaçırdığı davranış ve tutumları görme imkânı bulur. Bir diğeri ise başka araştırmacılarda daha sonra görsel dokümanlara kolaylıkla ulaşabilme ve gözlemleye bilme imkânı elde ederler. Özellikle dijitalleşmeyle birlikte eski dergi, video, film gibi görsel malzemeler daha kolay ulaşılır bir hal almıştır. Dolayısıyla bu sayede araştırmacılar çok fazla emek ve para harcamadan görsel verilere ulaşabilme imkânı elde etmişlerdir.

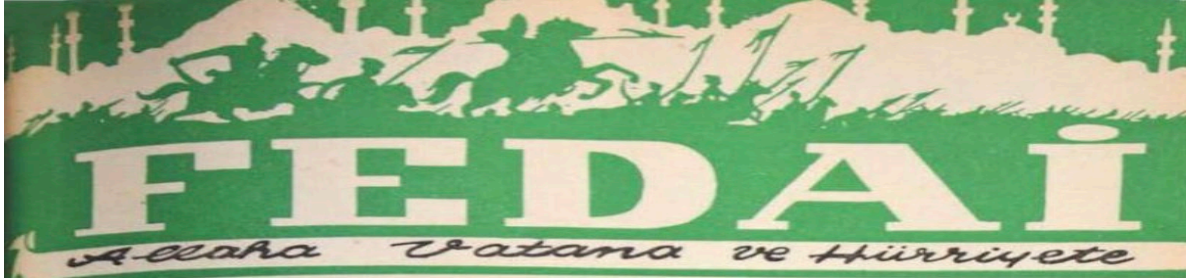
Çalışmamız da hazır ya da diğer bir deyişle buluntu görüntülerin inceleme nesnesi olarak 1963-1979 yılları arasında 64 sayı olarak yayınlanan Fedai Dergisi seçilerek sınırlandırılmıştır. Sonrasında görsel materyaller eşliğinde Fedai Dergisi antifarmasonluk, antikomünizm ve Türk-İslam iş birliği temaları üzerinden analiz edilmiştir.

Fedai Dergisi

1960 ve 1980 yılları arasında Türk-İslam düşüncesi çerçevesinde yayın yapan birçok dergi bulunmaktadır. Bu dergilerden birisi de Fedai dergisidir. Fedai 1963-1979 yılları arasında Kemal Fedai Coşkuner'in başyazarlığını üstlendiği milliyetçi ve mukaddesatçı çizgiye sahip bir dergidir. Fedai dergisine, Osman Yüksel Serdengeçti'nin 1947-1952 ve 1959-1962 yıllarında iki devre olarak yayınladığı Serdengeçti dergisinin bir devamı gözüyle bakmak yanlış olmayacaktır. Fedai dergisi yeni yazarların yazılarının yayınlanmasına ek olarak yazar kadrosu ve savundukları düşünce bakımından Serdengeçti dergisi ile aynı çizgide devam etmiştir.

Fedai dergisi yayın hayatı boyunca dört farklı simge kullanmıştır. Milliyetçi ve mukaddesatçı bir çizgiye sahip olan dergi simgelerini tercih ederken alt tema olarak Türklüğe ve İslamiyet vurgusuna dikkat etmektedir.

Simgeleri şu şekildedir:

Resim 1: Cami Önünde Akın Eden Atlılar

Resim 2: Yanan Bir Meşale

Resim 3: Parlayan Bir Hilali Çevreleyen 16 Yıldız

Resim 4: Cami Önünde Akın Eden Atlıların Elinde Üç Hilalli Bayrak

Fedai dergisi yayın hayatı boyunca kapağında yer alan simgeleriyle ve “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslümanız” ve “Allaha Vatana ve Hürriyete” sloganlarıyla Türk toplumuna Türk milliyetçiliğini ve mukaddesatını muhafaza ettirme gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda dergi sadece yazılar ve şiirlerle değil kullandığı semboller, resimler, karikatürler ve dergi kapağında kullanılan görseller ile görsel sosyoloji için önemli veriler sunmaktadır.

İdeolojik çatışmaların arttığı 1979 yılında Fedai dergisinin sahibi Kemal Fedai Coşkuner’in 3 Aralık 1979 tarihinde İzmir’in Agora semtinde 19:30 civarında kimliği belirsiz kişiler tarafından suikasta uğrayarak vefat etmesinden sonra Fedai dergisinin yayın hayatı son bulmuştur.

Antifarmasonluk Düşüncesi

Fedai dergisi, İslam ve millilik karşıtı olan düşüncelerle mücadele etmiştir. Bunlardan birisi de daha çok ‘Siyonizm’ ve ‘Masonluk’ olarak bildiğimiz yani Fedai’nin ifade ettiği şekliyle ‘Farmasonluk’tur. Fedai dergisi yayın hayatı boyunca Farmasonluk karşıtı yayınlar yapmasının nedenlerinden birisi Farmasonluğun yani Masonluğun İslamiyet ve milli kültürü unutturmaya çalışmasıdır. Bir toplumda Farmasonluğun etkisinin artması ve bireyleri istedikleri yönde hareket ettirebilmeleri için milli bilinç ve dinlerinden uzaklaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Durkheim’a göre (2005) din, inançlar ve ameller çerçevesinde inananları bir araya getirmektedir. Din bu sayede inananları birleştirerek sosyal kontrol görevi üstlenmektedir. Dolayısıyla dinlerin toplumlar üzerindeki sosyal kontrol gücü azalmadığı sürece dinler özellikle de İslamiyet farmasonluğun karşısındaki en büyük engellerden birisi olarak görülmektedir. Müslümanlara çeşitli batıl inançlar aşılama çalışmaları yapan Farmasonlar bu şekilde hem

İslamiyet'i yıpratmak için hem de toplumların milli ve dini bilinçlerini yıkmak için büyük çaba harcamışlardır. Fedai dergisi yayın hayatı sürecinde farmasonluk karşıtı yazılar ve görseller ile durduğu noktayı belli etmiştir.

Resim 5: Fedai, 45. Sayı, Şubat 1969, Kapak

Fedai dergisinin 45. sayısının kapağında “Tarihin Kaydettiği Üç Büyük Yahudi Düşmanı” manşetinin altında II. Abdülhamid, Cevat Rıfat Atilhan ve Adolf Hitler’in fotoğraflarına yer vermiştir. Fotoğrafları altında ise “Beşeriyet Size Minnettardır” cümlesiyle birlikte bu üç ismin yaşadıkları dönemde yürüttükleri faaliyetlerden dolayı antifarmasonluk için önemli isimler oldukları belirtilmektedir.

Resim 6: Fedai, 46. Sayı, Mart 1969, Kapak

Fedai 46. sayısının manşetinde “Beşeriyetin Baş Belası Dünya Yahudiliği = Siyonizm” yazısını kullanmıştır. Kapak çizimine baktığımız zaman dünya haritasında kıtaların üzerinde ‘Siyonizm’ simgesi olan sekiz kollu ahtapot yer aldığı görülmektedir. Ahtapotun her bir kolunda “farmasonluk, komünizm, emperyalizm, kapitalizm, küfür, her türlü şirk, müstehcen neşriyat ve ahlaksızlık” yazmaktadır. Kapakta yer alan çizimin altında ise “Bütün Felaketlerin anası arzın üzerindeki bu musibet yok olmadıkça dünyaya huzur yoktur” cümlesi yer almaktadır.

Fedai dergisi 46. sayısının kapağında tercih ettiği manşet ve çizim ile dünyadaki ahlaki bozulmanın ve bazı ideolojilerin temelinde Siyonizm’in yer aldığını düşünmektedir. 46. sayısının kapak çizimiyle Fedai dergisi Siyonizm’in toplumları özlerinden koparmak için tek başına hareket etmediğini başka ideolojiler ve çeşitli yayınlarla toplumların ahlakını, milli ve dini inançlarını bozmak için çalıştıklarını ifade etmektedir. Mukaddesatçı ve Türk milliyetçiliği muhtevasına sahip olan Fedai dergisi yayın hayatı boyunca bu çizgide gençler yetiştirmeye odaklanmıştır. Mukaddesatçı ve Türk milliyetçiliği düşüncesine sahip olan gençlerin ülkeyi komünizm ve farmasonluğun bütün kötülüklerinden koruyacağını düşünmektedir. Bu nedenle dergi hem yazıları hem de kullandıkları görseller ile sağ camiaya farmasonluğun aile, din ve milli bilinç üzerindeki yıkıcı etkilerini aktararak bilinçlendirmeye çalışmaktadır.

Antikomünizm Düşüncesi

Fedai dergisinin yayınlandığı 1960’lı yıllardan günümüze kadar uzanan toplumsal hareketlerin kökeninde yer alan komünizm hem taraftarları hem de karşıtları için her zaman Türk düşünce dünyasında yer edinmiş ve edinmektedir. Bu bağlamda sağ camiaya ait Fedai dergisi komünizm karşıtı yazı ve görseller yayınlayarak okurlarına kendi çerçevesinden yol göstermeye çalışmıştır. Derginin Farmasonluk ile ilgili görüşleri aynı şekilde komünizm içinde geçerlidir. Komünizm farmasonluğun bir kolu olarak görüldüğü için sağ camia komünizm ile mücadele ederken aynı zamanda Farmasonluk ile de mücadele etmektedir. Dolayısıyla Farmasonlukta olduğu gibi komünizminde toplumların kutsalına ve aile yapılarını yıpratmaya çalıştığı düşünülmektedir.

Resim 7: Fedai, 31. Sayı, Mayıs 1966, Kapak

Fedai dergisi 1966 yılında yayınladığı 31. sayısının kapağında Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini eleştirmektedir.

Madde 163 – (10/6/1949 tarih ve 5435 sayılı Kanunun hükümdür.) “Laikliğe aykırı olarak, Devletin sosyal veya ekonomik veya siyasi hukuki temel düzenini, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Böyle cemiyetlere girenler veya girmek için başkalarına yol gösterenler altı aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasıyla cezalandırılırlar”.

TCK'nın 163. Maddesinde laikliğe aykırı siyasi parti kurma ve propaganda yapılmasını yasaklamaktadır. Hafizoğulları'na göre (1987, 213) 163. Madde, suçla ihlal edilen ve cezayla korunan hukuki değer ve menfaat, laik devlet ve toplum düzeninin korunmasına ilişkin kamusal yarar sağlamıştır. Fakat Fedai dergisi ve İslamcı neşriyat bu durumun Hafizoğulları'nın ifade ettiği gibi olmadığını düşünmektedir.

Fedai dergisi 163. Madde ile Türkiye'de komünizmle mücadelede en etkili silah olan İslamcı neşriyata ağır darbe vurulduğunu düşünmektedir ve düşüncesini 31. sayısının kapak çiziminde ifade etmektedir. Kapakta kullanılan çizimde İslamiyet'i ve komünizmi temsil eden iki kişi yer almaktadır. Zincirleri göstermelik takılmış ve özgürce hareket edebilen komünizmin karşısında ürkererek baktığı elleri zincirli ve kilidinin üstünde 163 yazan İslamiyet figürleri bulunmaktadır. Çizimin sol üst kısmında “Bizde Komünizmle Mücadele” sözleri yer alırken sağ alt kısmında “Ya Birde Kolları Serbest Olaydı” sözleri yer

almaktadır. Fedai bu görsel ile dinin komünizm ile mücadelede kullanılabilir en güçlü silah olduğunu ama ülkemizde çeşitli kısıtlamalar ile dinin gücünden faydalanılmadığını ifade etmeye çalışmıştır.

Resim 8: Fedai, 3. Sayı, Mart 1979, Kapak

Fedai dergisi yayın hayatının üçüncü dönemi olan 1979 yılının Mart sayısında “Bu Vatan Kumar Masası Değil: Temelinde Eli Milyon Şehit Var!” cümlesini manşet olarak tercih etmiştir. Kapakta yer alan çizimde kafese hapsedilen ayının boynunda orak ve çekiç simgeli kolye bulunmaktadır. Çizimde ayı hapsedilmiş olmasına rağmen dışarıda yer alan “Bizim Radyo TKP” yazılı radyodan çıkan “Devrim Halklara Özgürlük” sloganlarıyla komünizm ağırlıklı dernekler olan “DİSK, TÖB-DER, POL-DER, TÜM-DER” yazılı olan figürleri istediği gibi oynatabildiği ifade edilmektedir. Dahası çizimde dönemin Başbakanı olan Bülent Ecevit’inde radyonun tınısına kapıldığı belirtilmektedir. Çizimin üzerinde yer alan “Sizi, arkanızdaki efendileriniz bile kurtaramayacak! Evet, sizi arkanızdaki efendilerinizde kurtaramayacaktır kurtaramayacak çünkü;” yazısı ile hem Ecevit hem de sol camianın derneklerine seslenilmektedir.

Türk-İslam İş Birliği

Türk siyasi düşünce dünyasında uzun yıllardır İslamiyet ve Türk milliyetçiliği arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bu tartışmanın temel sorusu İslam'ın Türk milliyetçiliği üzerinde etkisi olup olmadığı şeklindedir. Türk-İslam sentezinde İslamiyet, Türk milliyetçiliği ve milli kimliğin vazgeçilmez bir parçası olarak görülmektedir. 1960'lı yıllara gelindiğinde İslamiyet'in Türklerin milli dini olduğu milli bir İslamcılık düşüncesi tasarlanmaya başlanmıştır. Özellikle 1960'lı yıllarda Türk-İslam sentezi komünizme karşı önemli bir savunma mekanizması olarak güçlendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla antikomünist ve antifarmason düşünceleriyle Fedai'de döneminin Türk-İslam sentezi vurgusuna sahip dergilerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 9: Fedai, 10. Sayı, Mayıs 1964, Kapak

Kapak çiziminde caminin üzerinde Mehmet Akif Ersoy'un Hakkın Sesleri eserinde dizeler yer almaktadır.

*Yâ Râb, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?
Biçarelerin mahşerde mi, yoksa felâhı!
Biz nur istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
'Yandık! 'diyoruz boşmaya kan gönderiyorsun!*

Fedai'nin 1964 yılının mayıs ayında çıkardığı 10. sayısında Türk-İslam düşüncesinin etkileri görülmektedir. Kapak çiziminde hem Türkiye'nin hem de İslam aleminin içinde

bulunduğu durum ifade edilmeye çalışılmıştır. izimde kapısına kilit vurulmuş, minareleri yıkılmış ve içerisinde insanların olduğu caminin etrafını alevlerin sardığı görülmektedir. Dahası izimde Türk-İslam tarihinde önemli savaşlar olan Mohaç, Kosova ve Malazgirt yazılarının yazılı olduğu mezar taşlarının üzerinde yer alan ecdad figürlerinin parçalanmış hilal ve yanan camiye bakarak ağladıkları resmedilmiştir. Bu izim ile ülkede Türk-İslam düşüncesinin ecdadın çabalarına karşılık vermediği ve onları hayal kırıklığına uğratıldığı ifade edilmektedir. Resmin sağ alt köşesinde ise “15 Mayıs Kara Gün” yazısı yer almaktadır. 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devletinin bağımsızlığını ilan etmesi nedeniyle 15 Mayıs Müslümanlar ve Filistinliler için Nakba yani Talihsizlik günü olarak anılmaktadır. Fedai’de mayıs sayısında yanan cami ve ağlayan ecdat çizimleriyle okuyucularına hem Türk-İslam düşüncesi hem de İslamiyet için önemli olan Kudüs’n içinde bulunduğu durumu hatırlatmaya çalıştığını ifade edebiliriz.

Fedai’nin Perspektifinden Güncel Olaylar

1960’lı ve 1980’li yıllarda hem dünya hem de Türkiye siyasi arenasında Kıbrıs krizi, 68 hareketi, 6. Filo olayı, sağ-sol çatışmaları ve 12 Mart 1970 Muhtırası gibi birçok olay yaşanmıştır. Bu dönem birçok ideolojik ve siyasi temelli olayların yaşanmasından dolayı ‘karmaşa dönemi’ olarak adlandırılmaktadır. Özellikle 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yeni ideolojilerle birlikte hem toplumsal yapıda hem de siyasi arenada önemli değişimler yaşanmıştır. Dahası siyasi hayatına yeni başlayan partiler ile ‘Titrek Muhalefet’ dönemi olarak adlandırılan dönem başlamış olsa da 1960’lar siyasi iktidarsızlığın yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Fedai dergisi yayınlandığı dönem boyunca Türkiye’nin hem siyasi arenasında hem de toplum temelinde yaşanan güncel olaylar hakkında düşüncelerini okuyucularına aktarmıştır.

Resim 10: Fedai, 15. Sayı, Ekim 1964, Kapak

1960'lar ve 1970'ler Enosis ve Megali İdea düşüncelerinin doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir. Bu dönem Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs'ta yaşamaları silah gücüyle engellenmeye çalışılmıştır. Fedai'de Kıbrıs'ta yaşanan vahşeti okuyucularına aktarmak için 1964 yılının ekim ayında yayınladığı 15. sayısının kapağında ağlayan Türkiye haritasını tercih etmiştir.

“Ne çıkar engel olsa bize dağ, deniz, kaya,
Canımızı adadık Hak yolunda davaya”

Sayının manşetinde tercih edilen dizeler ile Fedai'nin milli bilinçten her ne olursa olsun vazgeçmeyeceğini bütün engellere rağmen davalarına ömürlerini verdikleri yorumu yapılabilir.

Kapak çiziminde Fedai dönemin modası olan rock and roll ve twist gibi Batı kökenli eğlence akımları ile toplumun kültürel emperyalizmin etkisi altında olduğu vurgusu yapılmaktadır. Kültürel emperyalizm kavramı, “bir ya da daha fazla kültürün kendisini başka kültürlerle, az çok bilinçli bir şekilde, dayatması kastedilir; böylece yerel kültürler bir bütün olarak ya da çoğu kez kısmen tahrip olur” (Ritzer, 2020: 277). Dahası Fedai Batıya özgün olan çeşitli eğlence akımları ile toplumun uyuşturularak gerçekleri görmelerinin engellendiğini düşünmektedir. 15. sayı kapak çiziminde de bu düşüncenin yansımaları görülmektedir. Çizimde tercih edilen “Yavru Vatan ve Beynimizin Üstündeki

Yumruk” sözleriyle Batının eğlence akımlarıyla milli kültürümüzden uzaklaşarak kültürel emperyalizme maruz kaldığımızı ifade etmektedir. Bu bağlamda Batı’nın çeşitli oyunlar ile toplumu uyuşturduğunu ve Kıbrıs’ta yaşanan vahşetin gerçek anlamda anlaşılmasını engellediğini belirterek yüzyıllardır ideali olan Megali İdeası için ortam hazırladığını vurgulamaktadır.

Resim 11: Fedai, 9. Sayı, Kasım 1979, Kapak

Fedai'nin 1979 yılının Kasım ayında yayınladığı ve yayın hayatının son sayısı olan 9. Sayısının kapağında “Tarihimizde İkinci Bir 14 Mayıs” manşetini tercih etmiştir. Fedai'nin birinci 14 Mayıs olarak ifade ettiği tarih Türk siyasetinin çok partili hayata geçtiği 14 Mayıs 1950'tür. CHP hükümetinin 27 yıllık iktidarının son bulunduğu ve DP'nin iktidara geldiği tarih olan 14 Mayıs 1950 hem Türkiye siyasi arenası için hem de sağ camia için oldukça önemlidir. Fedai yazar kadrosu DP'nin ardılı olan AP'ye destek vermektedir. Fedai 14 Mayıs 1950 seçimlerini 29 yıl sonra 14 Kasım 1979 seçimlerinde bu sefer AP'nin CHP'yi yenilgiye uğrattığı için okuyucularına hatırlatmaktadır.

Kapakta yer alan fotoğrafın altında “Komünizmin İşbirlikçilerine Gereken Ders Verildi” yazısı tercih edilmiştir. Kapağın sağ alt köşesinde yer alan karikatürde yine 14 Kasım

1979 seçimine vurgu yapılarak Bülent Ecevit'in seçimden ağır yaralar alarak çıktığı tasvir edilmiştir.

Karikatürün altında şu anonim mısralar yer almaktadır:

“Ne kendi etti rahat, ne halka verdi huzur,
Yıkıldı gitti cihandan, dayansın ehli kubur”

Kapakta yer alan anonim mısralar ve “Komünizmin İşbirlikçilerine Gereken Ders Verildi” yazısı ile Fedai Ecevit'in yürüttüğü politikaları eleştirmektedir. Dergi sadece 1979 yılında yayınladığı 9. sayısı ile değil daha birçok yazı ve kapak çizimleriyle Ecevit hükümetini komünizm taraftarı olmakla suçlamakta ve sağ camia üzerinde uyguladığı politikardan dolayı eleştirmektedir.

Sonuç

Türk düşünce tarihinde her bir dergi araştırma nesnesi olarak araştırılmaya değer niteliğe sahiptir. Özellikle geçmiş tarihlerde yayınlanan dergilerin dönemin konjonktürü dikkate alınarak incelenmesi toplumun gözünden siyasi olayların anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Fedai dergisi de yayınlandığı 1963-1979 yılları arasında Türkiye’de yaşanan toplumsal olaylara kendi perspektifinden yorumlayarak yıllar sonra 1960’lar ve 1970’leri inceleyecek araştırmacılar için önemli yazılı ve görsel veriler sunmaktadır. Fedai dergisi ve sahibi Kemal Fedai Coşkuner milliyetçi ve mukaddesatçı çizgisi ile okuyucu ve araştırmacılarına Türk-İslam sentezi, antifarmasonluk, antikomünizm, sağ-sol çatışması, 163. madde ve Kıbrıs krizi gibi birçok konu hakkında bilgi vermektedir. Dergi kapaklarının sosyolojik analizi konusunda örnek olarak Fedai dergisinin ele alınmasında derginin baş yazarı olan Kemal Fedai Coşkuner’in kapak tasarımında önemli rol alması yatmaktadır. Dahası dergi yayın hayatı boyunca yayınladığı 64 sayısının her birinin kapak tasarımında görselleri ve manşetleriyle dönemin önemli olaylarına vurgu yaptığını görmekteyiz. Dolayısıyla Fedai dergisi, dergi kapak tasarımlarında kullanılan fotoğraflar, çizimler ve karikatürler gibi görsel materyaller üzerinden sosyolojik analizin yapılabileceğinin en güzel örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Durkheim, E. (2005). Dini hayatın ilkel biçimleri. Ataç Yayınları.
- Hafizoğulları, Z. (1987). Laiklik ve TCK'nun 163. Maddesi Üzerine. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 42(1).
- Toksoy, N. G. (2019). Görsel Sosyolojik Saha Araştırmaları ve Fotoğraf. Sosyal Bilimler Dergisi, 41, 362-373. <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.32610>
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gülada, M. O., Gazi, M. A., & Caner, Çakı. (2019). Nazi Propagandasının Ulusal Seferberlikte İdealize Ettiği Alman Genç Kızları: "Das Deutsche Mädel" Dergisi Üzerine İnceleme. Erciyes İletişim Dergisi, 6(2), 1079-1100.
- Ritzer, G. (2020). Küresel Dünya, (Çev: Melih Pekdemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SOSYOLOJİK BAĞLAMDA BİLGİ VE MANTIK

Hatice ÖZER*

Uşak Üniversitesi

Özet

Hangi bilginin, nasıl, nerede, ne zaman ve dolayısıyla hangi koşullarda doğru olduğunun bilgisine erişebilir olmaya oldukça fazla gereksinim duyulan günümüz toplumunda sosyolojik bağlamda bilginin niteliği ve mantık önemli bir sorunsaldır. Mantık bilginin niteliğiyle ilgili yargıya, doğru ve yanlış arasındaki ayrıma akıl yürütmelerle ulaşarak, doğru düşünmenin yöntemini göstermektedir. Burada önem taşıyan, mantığın toplumsal bir karaktere sahip olduğu düşüncesidir. Bu çalışmada sosyolojik bağlam açısından mantık ve bilgi ilişkisi konu edilmektedir. Felsefi bir disiplin kimliği ile mantık ve sosyolojinin bir alt disiplini olan bilgi sosyolojisi klasik ve modern dönemdeki bakış açılarıyla değerlendirilmektedir. Toplumsal bir fenomen olarak görülen bilginin inceleme alanı bilgi sosyolojisinin kendine özgü anlama ve kavrama süreçleri ile mantığa, mantığın düşünme, akıl yürütme formlarına ve bilgiye yaklaşımı tartışılmaktadır. Bu çerçevede “Mantığın düşünme dünyamızdaki yeri nedir?”, “Mantıksal düşünme toplumda zamanla değişebilir mi?”, “Bilginin evrenselliği söz konusu mudur?” sorularına yanıt olabilecek konular ele alınmıştır. Mantıktaki yeni eğilimler, bunların bilginin doğruluğu ve bilimsel yöntem anlayışını ele alış biçimine etkileri, ne derecede örtüştüğü bu konudaki bazı tartışmalarının sınırında çalışılmıştır. Nihayetinde bilginin evrenselliği ve mantıksal doğruluk değerlerinin toplumsalla birlikte zamanla değiştiği, evrildiği görülmektedir. Bilginin meşruiyeti içinde bulunduğu, meydana geldiği, ifade edildiği grubun ve toplumsal yapının şartları dahilinde anlamlıdır. Bilgi söz konusu yapının değerler dizisine dayanarak anlamına kavuşabilir. Bilgiye toplumsal bir fenomen olarak bakan bilgi sosyolojisi, süjenin bilgisinin toplumsal yaşamla ve kültürle ilişkileri üzerine odaklanmaktadır. Bilgiyi toplum üretir. Süjenin bilgisinin toplumsal yaşamda paylaşılan değerlerden, inançlardan, nesnelere, kültürden ve tarihten bağımsız olamadığı son dönem doğruluk tartışmalarından anlaşılmaktadır. Mantıkta bilginin doğruluk değerlerinin ifade biçimlerinin değişimi sosyolojik düşünce ile de açıklanabilir. Bilgi, insan ile toplumsal yapının etkileşiminin ürünü veya bu etkileşimin çıktısı olarak ele alınabilir. Sosyolojik düşünüş, mantıksal doğruluğun evrenselliği düşüncesinin kalıcı olamayacağını göstermektedir.

Bu çalışmada öncelikle mantığın düşünce dünyamızdaki yeri, mantıksal düşüncenin zamanla geçirdiği değişime yer verilecektir. Ardından bilgi, sosyoloji ve mantık arasındaki ilişkiye ve bilgi sosyolojisine dair açıklamalara değinilecektir. Ayrıca günümüzde mantıkta yeni eğilimlerin örneklerinden söz edilerek; mantık, bilgi ve sosyoloji konusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, bilgi sosyolojisi, klasik mantık, sembolik mantık, doğruluk.

*Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, hatice.ozer@usak.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-3937-3694.

KNOWLEDGE AND LOGIC IN A SOCIOLOGICAL CONTEXT

Abstract

The quality of logic and knowledge is an important problem in the sociological context in today's society, where there is a great need to have access to the knowledge of how, where, when and therefore under what conditions. Logic shows the method of right thinking by reasing the judgment about the quality of knowledge and the distinction between right and wrong reasoning. What is important here is the idea has a social caharacter. In this study the relationship between logic and knowledge is discussed in terms of sociological context. Logic as a philosophical discipline and as a subdiscipline of sociology of knowledge evaluated from the perspectives of clasical and modern periods. The unigue understanding and comprehension processes of the sociology of knowledge, which is seen as a social phenomenon, and approach of logic to thinking, reasoning forms and knowledge are discussed. In this context "What is the place of logic in our world of thought?", "Can logical thinking change over time in society?", "Is there a universality of knowledge?" are some topics that can answer questions such as. New trends in logic, and their effects on the accuracy of knowledge and understanding of scientific method, and the extent to which they overlap have been studiedat the border of some debates on this subject. Ultimately it seen that the universality of knowledge and the value of logical truth have changed and evolved over time with the social. The legitimacy of knowledge is meaningful within the conditions of the social structure of the group in which it exists, occurs and is expressed. Information can attain its meaning based on the set of values of the structure in question. The sociology of knowledge, which looks at konowledge as a social phenomenon, focuses on the relations of the subject's knowledge with the social life and culture. Society produces knowledge. It is understood from the recent truth debates that the subject's knowledge is not independent of the values, beliefs, objects, culture and history shared in social life. The change in the expression of the truth values of the knowledge in logic can also be explained by sociological thought. Knowledge can be considered as the product of the interaction of human and social structure or as the output of this interaction. Sociological thinking shows, that the idea of the universality of the logical truth will not be permanent. In this study first of all, the place of logic in our world of thought and the change of logical thinking over time will be discussed. Then there are explanations about the relationship between the sociology of the knowledge and logic and the sociology of knowledge. In addition the relationship between logic, knowledge and sociology is discussed by mentioning the examples of the new trends in logic today.

Key Words: Logic, sociology of knowledge, classical logic, lojistic, truth.

Giriş: Mantığın Düşünce Dünyasındaki Yeri

Mantığın düşünce dünyasındaki yeri oldukça önemli görülmektedir. Gerek doğa bilimlerinin gerekse sosyal bilimlerin temelinde yer alan, onlara kaynaklık eden bir disiplindir*. Aristoteles'ten itibaren felsefi, formel ve empirik bilimlere temel teşkil eden

*"Diğer bazı filozoflar açısından "bilim" terimi yalnızca deneysel bilimler için kullanılmaktadır ve mantığın bu anlamda bilim olmadığını belirtirler. Biz terminolojik karışıklığa yol açmamak için mantığa..."disiplin" demeyi uygun bulduk."(Özlem,2016, s.37).

terim, kavram, önerme ve çıkarımlar için klasik mantık ve sembolik mantık çözümleme aracı olmuştur. Mantık, bilimlerin gelişimine dayanak sağlayarak, bilimsel sonuçları aydınlatma, eleştirme, akılsal bir bakış açısıyla değerlendirme bilgisini verir(Özlem, 2016 ve Yıldırım, 2019). Aristoteles'in geliştirdiği şekliyle mantık sistemi(sonraki kısımda dönemlere ayrılmıştır) "klasik mantık" ve klasik mantığın Aristoteles'ten sonraki gelişimi "sembolik mantık" (lojistik*) hem gündelik deneyimlerde hem de akademik alanda kullanılmaktadır.

Mantık bilgisi öncelikle felsefe olmak üzere, diğer bilim ve araştırma alanlarında ve gündelik hayat deneyimlerinde yararlıdır. İletişim kurarken konuşma ve düşüncelerin tutarlı olmasını sağlar. Bir iddianın doğru düzgün olup olmadığı ortaya çıkarılabilir. İnsanın eleştirel düşünebilmesini sağlarken soyut düşünme yeteneğini de geliştirir(Taşdelen, 2014, s.3).

Düşünceler alanı, bilim ve felsefenin, günlük hayatın ortak malzemesidir. Her bilgi alanı için düşünceler öncelikle başvurulan anlatım araçlarıdır; fakat hemen hemen bütün bilim dalları düşünceler arasındaki bağları, düzenleyici yasaları konu edinmemiştir. Düşünce sadece anlatım aracıdır. Doğa olaylarının yasa ve ilkelerini bulmanın doğa bilimlerinin görevi olması gibi, düşünceler arasındaki bağı düzeni yöneten yasa ve ilkeleri belirlemek mantığın görevidir. Mantık, düşünceler arasındaki bağları araştırırken; onlar arasındaki bağı, düzeni, yasaları ve ilkeleri inceler(Mengüşoğlu, 1992, s. 98, 99).

Düşünebilme insanoğlunun doğumla birlikte getirdiği yetisidir. Normal akıl sağlığına sahip her insanın bu özelliği taşıması beklenir. İnsan akıl sahibi, düşünebilen bir canlıdır. İnsan zihni belli bir olgunluğa erişince düşünme faaliyetini geliştirir. Mantık disiplini var olmadan önce de insanlar sistemli olmayan bir şekilde düşünüp akıl yürütebiliyorlardı. Ayrıca Yıldırım'a (2019, s.18)göre bu düşünme biçimi gizlidir ve insanın kişiliğine bağlı olan bir etkinlik olabilir. Öyleyse her düşünme biçimi mantığın konusu olmayabilir. Mantığa konu olan akıl yürütme dışında; algılama, hayal kurma, tasarlama, hatırlama, problem çözme gibi çoğunlukla mantıkla ilgili ilkelere bağlı olmayan düşünme biçimleri de vardır. O halde doğruluğu veya geçerliği belli kurallara göre değerlendirilmeyen düşünce tarzları mantığın inceleme alanında değildir(Yıldırım, 2019, s.18). İnsanlar gerçekte akıl yürütebilmeleri sayesinde bir mantık geliştirebilmişlerdir. O halde mantığın

*"De Morgan, 1847'de mantığı matematiksel yoldan sembollerle ifade edilen bir yapıya kavuşturmanın ilk örneğini vermiştir." (Özlem, 2016, s.238).

temel işlevi; insan doğru akıl yürüttüğünde ne olduğu, neden bazı akıl yürütmelerin yanlış olduğunu açıklamaktır. Mantık, bilimlerin ulaştığı sonuçları kontrol etmesi bakımından bilimlere faydalıdır. Bu haliyle mantık, geçerli çıkarımların genel yapısını anlaşılır kılmaya veya açıklamaya çalışır(Cevizci,2002, s.679). Mantık için düşünme doğa bilimlerindeki gibi olgusal nitelikteki bir gözlem tekniğine konu olmaz; önceden konmuş bazı ölçütlere, ilkelere uygunluğu açısından eleştiri ya da değerlendirme konusudur(Yıldırım, 2019, s.18). Düşünme faaliyeti tutarlı akıl yürütmelerdir. Mantık düşünme ya da akıl yürütmenin geçerliği ve tutarlılığı ile ilgilenmektedir.

Mantık bilgisinden hareketle düşünceler arasındaki bağları yöneten ilkelerin ne olduğu bilinir, bu da bilim ve felsefe alanındaki tartışmalarda, ifade biçimlerinin kesin bir tarz kazanmasında etkilidir. Diğer insanlarla etkileşimde gizli kalmaları olası hataların ortaya çıkmalarını sağlar(Mengüşoğlu, 1992, s. 99). Böylece mantık disiplini düşünmede ortaya çıkan paradoks ve çelişkilerden kaçınmak, tartışmalar sırasında başarılı olan taraf olmanın yöntemini geliştirme isteğini pekiştirmektedir. Konusu akıl yürütme, amacı düzgün akıl yürütme biçimlerini ortaya koymak ve bu akıl yürütmeleri denetlemeyi sağlayacak sistemli yöntemler geliştirmektir. Gerek doğa bilimlerinin doğal gerçekliğine gerekse sosyal bilimlerin sosyal gerçekliğine ilişkin bilginin genişlemesi, düzgün akıl yürütme biçimlerinin ortaya koyulması ve bunları denetleyecek yöntemlerin varlığı ile mümkündür(Taşdelen, 2014, s. 4). Düzgün akıl yürütme ve bunları denetleyecek yöntemler geliştirmenin işlevselliği gerçekliğe ilişkin bilgilerin de yüksek olasılıkla doğru olmasıdır. Bunun nedeni ise mantıkta çelişkiden bilinçli olarak uzak durulmasıdır. Bilinen klasik akıl yürütme örneğinden hareket edildiğinde(Yıldırım, 2019, s.20-21) bu işlev açıklıkla görülebilir:

I. Öncül: Bütün insanlar ölümlüdür.

II. Öncül: Sokrates bir insandır.

Sonuç: O halde Sokrates ölümlüdür.

Bu akıl yürütmede amaç sonucun doğruluğunu ispat etmektir. Böyle bir amacın gerçekleşmesi önce, öncüllerde yer alan önermelerin doğru olması ve sonra sonucun öncüllere bağlı olarak çıkması zorunluluğunun gerçekleşmesine bağlıdır. Mantığın amacı; öncüllerde yer alan önermelerin nesnel doğruluk değerini, bilgi açısından, saptamak değildir. Burada önemli olan sonucun öncüllerden zorunlu olarak çıkıp çıkmadığıdır.

Sonuç önermesi öncüllerde gizli olarak vardır ve bu açığa çıkartılır. Sokrates bir insan ise, bütün insanlar ölümlü kabul edilirse, Sokrates'in ölümsüz olması olanaksızdır. Birinci ve ikinci öncül önerme doğru kabul edilirse, sonuç önermesi olan son önermenin doğruluğu da mantıksal zorunluluğu ifade etmektedir. Bu nedenle çelişkiden uzak durmak mantıksal düşünme açısından bir gerekliliktir.

Bu bağlamda mantığın konusu akıl yürütmeler, amacı ise doğru sonuca ulaşabilmek için kuralına uygun akıl yürütme biçimlerini ortaya koymak ve akıl yürütmeleri denetlemeye imkan sağlayacak yöntemler bulmaktır. Bu amaçların gerçekleşmesi ile insanoğlunun gerçekliğe ilişkin bilgisinin de genişlemesi olanaklı olacaktır(Taşdelen, 2014, s.4).

Özellikle 19.y.y. ve sonrasında mantık alanında geleneksel mantık anlayışına ilişkin son dönem gelişmelerinin asıl nedenini; mantığın çözümlenme aracı olarak matematik ve felsefe problemlerine uygulanabilmesi olarak belirtmek mümkündür. Çünkü mantık matematik felsefe ve diğer bilimlerde ve ayrıca gündelik hayatta etkili çözümleyici yöntemler geliştirmiştir(Yıldırım, 2019, s.36).

İşlevsel olarak mantık, düşünme ve diğer bilgi aktarın bir ürünü olan düşünceler gibi, bağımsız, ideal bir varlık alanı olan özel bir varlık alanının bilimi olabilir. Çünkü bilginin her türü düşüncelerle anlatılır. O durumda mantığın varlık alanını bir fenomen alanı olarak olduğu gibi incelemesi, onu yöneten yasa ve ilkeleri göstermeye çabalaması gereklidir(Mengüşoğlu, 1992, s. 96,105). Mantık; süje(özne) ile obje(nesne) arasında bağ kuran düşünme aktarının ürünü sayılan düşünceleri incelediği için, bazen objeye bazen süjeye kaymıştır(Mengüşoğlu, 1992, s.103).

Mantığın “doğru düşünmenin kurallarının bilgisi” olmasının yanı sıra “ geçerli çıkarım biçim veya kalıplarının bilimi” olarak nitelenmesinin nedeni; bir çıkarımda yer alması gereken yasa ve ilkeleri, ölçütlerini belirleyip, bunların uygulama tekniklerini öğretmesidir(Yıldırım, 2019, s.29). Zira mantık mükemmel işleyen insan aklı varsayımından hareket etmektedir. Bu nedenle doğru düşünmenin ilkelerini; özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin olanaksızlığı ve yeter sebep ilkesini aklın ilkeleri olarak kabul ederek bu ilkeleri akıl yürütme yöntemlerinde kullanır.

Mantık entelektüel disiplinlerin çoğu ile ilişkilidir, bu bakımdan mantıktan bağımsız empirik bilimler, felsefe ve matematik düşünmek de mümkün değildir. Konuya mantık açısından bakıldığında ise mantığın bağımsız bir disiplin olduğu söylenebilir. Bu niteliğine

rağmen 19. yüzyılda bazı matematikçi filozofların elinde matematiksel bir nitelik kazanarak, formel disiplinler sınıflandırması altında matematik ile birlikte anlatılır(Yıldırım, 2019, s.38-39). Mantık, felsefe ve diğer disiplinlerden; uygulama ve olgular tarafından doğrulama kaygısı gütmeyen, soyut düzeyde tutarlı ve zorunlu olan birtakım biçimsel kavram ve sistemler geliştirmesi ile ayrılır(Yıldırım, 2019, s.39).

Özlem(2016, s.345-346); bilgi disiplinleri sınıflandırmasında, felsefi disiplinler, formel disiplinler, insani bilimler biçiminde tarihsel ölçüte başvurarak bilimlerini sınıflandırmıştır. Burada mantığa hem felsefi hem formel disiplinler içinde yer vermiştir. Mantığın neliğinin içeriğini gösterebilmesi ancak felsefi bir reaksiyonla mümkün olabilir. Mantık felsefi bir disiplindir. Mantık matematiğin yanında, herhangi bir gerçeklik bilgisi elde etmeye çalışan, içeriksel bilgiye ulaşmayı hedefleyen bir bilgi etkinliği, mesela bir bilim değildir. Bu nedenle mantığın matematikle birlikte formel disiplinler sınıfında değerlendirilmesi söz konusudur.

Bilgi disiplinleri içinde sınıflandırılması, mantığın bilgi için bir varoluş koşulu olması bakımından anlamlıdır. Mantıksal ilkeler, yasalar, ilişkiler bilgi disiplinlerinde olması gereken bağlantılardır. Çünkü mantık insanın düşünme, bilme çabasının söz konusu olduğu alanlarda etkin, ön belirleyici biçimselliklerdir. O halde mantığı, tüm bilgi disiplinlerini aydınlatan, onlara var olma olanağı sağlayan bir bilgi şablonu olarak görmek daha uygundur(Özlem, 2016, s. 349).

Mantığa konu olan düşünme aynı zamanda çok yönlü ve karmaşık bir olgudur, psikolojiye kadar birçok bilimin de konusudur. Düşünme süreci; duyumlar, zihin, hayal gücü, algılama, anımsama, sezgi, tasarlama, hesap yapma gibi kavramlara karşılık gelir.. Burada mantığı ilgilendiren mantıksal düşünme, akıl yürütme, usavurma, argümantasyondur. Böylece mantıksal açıdan düşünme türünün formu olması önemlidir(Özlem, 2016, s.29).

Bilgi disiplinleri sınıflamasında matematikle birlikte formel bir disiplin olarak sınıflandırılan mantık, belki de bu sınıflama nedeniyle genellikle teknik bir çalışma alanı olarak görülebilmektedir. Böyle sınırlı bir nitelendirme mantığın eksik anlaşılmasına neden olabilir. Çünkü o tüm bilgi disiplinlerinin terim, kavram, önerme ve çıkarımlarının anlaşılmasına dayanaklık eden bilgi şablonudur. İnsan düşüncesinin sistemli hale gelmesinden bu yana düşünmenin aleti (organon) olarak kabul edilmektedir(Özlem, 2016). İnsanın düşünme alanı ne olursa olsun, belirli bir mantığın varlığı söz konusudur.

Bilim, felsefe, matematik gibi birçok alanın mantıktan bağımsız olmadığı görülür(Yıldırım, 2019, s. 38). Bilginin birçok alanı mantık ile ilişkilidir.

1.Mantığın Tarihçesi ve Mantığın Gelişimi

Açıklamalardan çıkarabilecek sonuç, mantığın hem bir bilimi hem de bir düşünce biçimini konu edindiğidir. Bir düşünce biçimi olarak mantığın bilgi teorisini de ilgilendirdiği açıkça söylenebilir(Öner, 1977, s.5). Köken olarak hem söz hem de akılla ilgili olan mantık; aynı zamanda hem düşünce hem de düşünmenin dilde ifadesi olan konuşma ile ilgilidir (Öner, 1986, s. 1-2). Bu nedenle mantığın tarihi gelişimi ele alınırken ilk mantık sözcüğünün anlamının üzerinde durulması gerekir. Mantık sözcüğüne birçok farklı dil kaynaklık etmektedir. Batı dillerindeki mantık sözcüğüne Grekçe “logos” kaynaklık etmektedir. “Logos”, akıl, düşünme, yasa, düzen, ilke ve söz gibi anlamlara gelmektedir. Türkçe’ye mantık kelimesi Arapça’dan “nutk”, “ntk” ya da “nutuk” gibi yazılabilen, söylemek, demek, dile getirmek, konuşmak anlamına gelen kelime kökünden türetilerek girmiştir(Özlem, 2016, s. 27). Farabi (Aktaran; Öner: 1986) sözcüğün açıklamasını birkaç madde ile vurgulamıştır:

“1. İnsanın makulleri idrak edebileceği kudrete delalet eder. Bu kuvvetle ilim ve san’atlar idrak edilir ve onunla hareketlerin güzeli ve çirkini ayırt edilir. 2....insanın nefsinde anlayış yolu ile hasıl olan makullerdir; bunlara içten konuşma denir. 3....içeride bulunan şeyi dil ile söylemektir; ona da dıştan konuşma denir.”(s. 1). Arapça kökenli bir sözcük olan mantığın, gündelik hayatta ve bir bilim dalı olarak iki farklı anlamda kullanımı bulunmaktadır.

Mantık hem doğru düşünmenin şartlarını hem de onun işleyiş biçimini ifade eder. Terim olarak mantık etimolojik kökenine uygun biçimde; bir düşünme türü ve tarzını ifade eder(Özlem, 2016, s. 27). Mantık, mantıklı düşünmenin düzenli olarak tespitinden ibarettir. Aslında insan mantık bilimi bilmeden de mantıklı düşünebilme yeteneğine sahip olabilir. Mantığın bilim olarak gelişimi; doğru düşünmenin ilkelerini, yöntemini konu edinen sistemli bir bilim alanı olarak ortaya koyulması ile mümkün olmuştur. Mantık doğru veya tutarlı düşünme, akıl yürütme ve akıl yürütmeler zinciridir. Bu açıklamalardan yola çıkarak, mantığın bir teorik bir de pratik yanı olduğu söylenir. O halde mantığı eski mantıkçılar konusuna göre: *“Bilinenden bilinmeyen elde edilmesine vasıta olan bilimdir.”*

, “Mantık hakikata sevkeden zihin işlemlerinin bilimidir.” Amacına göre ise: “Mantık zihni hatadan koruyan bir fen, bir alettir.”, “Mantık şeylerin bilgisinde akli iyi kullanma sanatıdır.” (Öner, 1986, s.3-4) biçimde ifade etmiştir.

Öncelikli olarak matematik, psikoloji ya da fizik gibi eğitim kurumlarında çeşitli aşamalarda öğretilen bir bilgi alanıdır. İkinci olarak mantık denilen düşünme türü; akıl yürütme, muhakeme yapma veya yargılamayı içermektedir(Yıldırım, 2019, s.17). Benzer tanımların klasik mantık anlayışına uygun olduğu 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren modern mantık ile birlikte bu anlayışın değiştiği söylenebilir(Öner, 1986, s.4).

Aristoteles’ten önceki bazı düşünürlerin mantığın tarihsel gelişiminin ilk adımlarını atanlar olduğu bilgisi açıktır. Bu manada kendisinden önceki mantığın henüz çok bilinmeyen dağınık halde bulunan bilgilerini sistemleştiren Aristoteles’tir. Onun sistemleştirdiği haliyle 19. yüz yıla kadar önemli bir değişiklik olmadan kalmıştır. Bu bakımdan mantık tarihi: 1. Aristoteles öncesi dönem. 2. Aristoteles’ten itibaren 19.yüz yıla kadar olan dönem. ve 3. Yeni eğilimlerin olduğu dönem biçiminde dönemlere ayrılır(Özlem, 2016, s. 388). Mantığın tarihi; henüz Hint ve Çin felsefelerinde bir matematik ve mantık sistemine geçiş gerçekleştirilemediği için “logos” kavramının ortaya çıktığı özellikle Anadolu’dan İyonya’dan itibaren başlatılabilir. İyon felsefesinde bir felsefi kavram olarak ilk defa “logos” kavramını Herakleitos kullanmıştır. İlk filozoflar aynı zamanda doğa filozofları, Thales, Parmenides, Herakleitos, Anaksagoras, Empedokles, Leukippos ve Demokritos varlığın ilk nedenini sorgularken; nihayetinde varlığın gerçek bilgisine akıl yoluyla varılabileceğini, logosun varlığın koşulu ve düzeni olduğunu bilgisine ulaşır. Gerçeklik sorgulanırken aynı zamanda bilginin niteliği ve değeri sorununa değinilmiş ve insan düşüncesinin gerçekliğin bilgisine akıl yoluyla varabileceği anlaşılmıştır(Özlem, 2016, s.390). Bağçe’ye (2016, s. 52) göre; yukarıda bahsedilen Antik Yunan düşünürleri her şeyin kendisinden doğduğuna inanılan, başlangıç anlamına gelen ilk nedenin, arkhe’nin peşindedir; bu yüzden şeylerin başlangıcı da doğal olarak şeylere dair bir argümanın ya da konuşmanın da başlangıcı sayılır.

Doğa filozoflarının öğretileri ile birlikte nesnelere bilmenin bazı soyut ilkelere dayandığı bulunmuş, fakat henüz bu dönemde mantığın tarihi gelişimi açısından bu ilkelerin sistematize edilmesi söz konusu olmamıştır. Bu noktada önemli gelişme Elealılar ile yaşanmıştır. Parmenides ve Zenon’un özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerine vurgusu, ünlü paradoksları onların mantığın ilk habercileri olduğunu göstermektedir. Sofistlerin

mantığın gelişimi açısından iki önemli katkısı vardır. İlki; varlık ve doğa üzerine genel geçer ilkeler geliştirilemez, mantıksal kanıtlama formu aynı kalsa da kanıtlamada başvurulan öncül önermeler genel geçer olamazlar. Yani bilgi kuramı açısından bilginin doğruluğundan ancak olasılık çerçevesinde bahsedilebilir. Diğeri; Protogoras'ın "*Her şeyde iki doğruluk vardır, her düşünce savunulabileceği gibi, bunu tam tersi de savunulabilir*" ifadesi ile öncülük yaptığı retorik sanatı içinde dil-mantık ilişkisi noktasında önemli bir adım atmışlardır(Özlem, 2016, s. 391-393). Çüçen'e (2019, s.27) göre, felsefede sofistler; doğru bilginin ne olduğu sorusuna cevap arayarak doğruluğun ölçüsünün insandan insana değiştiğini, tek ve değişmez gerçek bilgi olamayacağını savunmuştur. Böylece bilgi kuramının temeline göreliliği oturtmuşlardır. Sofistler doğruyu dil ile ilişkilendirerek, dil-düşünce ilişkisinde mantığı oluşturdular. Duyumların göreliliği ve bilginin temelinde algıların olduğu düşüncesi ile mantıkta şüpheli ve diyalektik akıl yürütmeyi ortaya atarak kuşkuculuğu, göreliliği ve diyalektik düşünceyi başlattılar(Çüçen, 2019, s.26).

Mantığın tarihi gelişimi sürecinde sofistlerin görüşleri Sokrates'in öncüsü olmuştur. Kavram konusuna sınıflamasıyla, mantıkta ilk defa açıkça değinen Sokrates, Aristoteles mantığında kavram ve tanım konusunda, ayrıca tekil örneklerden kavramları tanımlama girişimiyle, tümevarımsal mantığın gelişimine temel teşkil etmiştir. Öğrencisi Platon ise genel kavramların mantıksal niteliğini göstermiştir. Bir kavramın genel bilgisine tümevarımsal yöntem ile varılamayacağını; kavramın düşünceler dünyasında yer alabileceğini tespit etmiştir. Platon kavrama "idea" adını vermiştir(Özlem, 2016, s. 394-395). Aristoteles'ten önceki dönemde mantık açısından düşünce tarihindeki bu yönelimler, felsefede mantığın temellerinin atılmasını sağlayan önemli gelişmelerdir.

"Mantık" sözcüğünü ilk defa Stoacılar kullanmış, Aristoteles kendi kurduğu mantık sistemine "analitik" adını vermiştir (Özlem, 2016, s. 235). Bilimsel bir disiplin olarak mantığı kuran, M.Ö.384-322 yıllarında yaşamış Aristoteles'tir. Organon başlığı altında yazdığı; Kategoriler, Önermeler, Birinci Analitikler, İkinci Analitikler, Topikler, Sofistik Deliller isimli kitaplarda mantığın kavramlar, hükümler, akıl yürütmeler ve ispatlar konularını işlemiştir(Öner, 1986, s. 5). Ardından Organon'a Aristoteles'in Retorik ve Poetika isimli eserleri yanında Porphyrios'un İsağoge isimli eseri de eklenmiştir. Aristoteles'in mantığı varlık bilimi, varlık öğretisi ve varlık felsefesiyle içiçe olduğu için mantık, ontoloji, bilgi kuramı ve bilim öğretisi Organon'da birlikte konu

edinilmiştir(Özlem, 2016, s. 395-396). Aristoteles mantığının en önemli katkısı; dil ile düşünme arasındaki farkı ortaya koyan, akıl yürütmenin kendi formunun olduğu ve bunun dilsel ifadelerle tam anlamıyla uymadığı, ayrıca akıl yürütmeye ilişkin geçerliliğinin düşünme formlarıyla belirlendiği düşüncesidir(Özlem,2016, s. 396). Böyle bir başlangıçla gerek Batı'da gerekse İslam dünyasında Aristoteles mantığı uzun yıllar hakim olmuştur(Öner, 1986, s. 5). Klasik mantık geleneği denince akla gelen kavram, terim, önerme, aklın ilkeleri, akıl yürütme ve kıyas konularını içeren Aristoteles mantığıdır. Akıncı'ya (2019, s. 3,4)göre, Aristoteles'in dahil ettiği tümdengelimsel akıl yürütme yöntemi mantığın bel kemiğini oluşturur. Orta Çağ boyunca Aristoteles'in Organon çalışmasındaki mantığı etkilidir. Ancak yeni dönemde ise klasik dönem mantığı empirik bilimlere verilecek önemden dolayı gözden düşecektir(Özlem, 2016, s. 398).

Klasik mantık geleneğinde aklın ilkeleri; özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı ve yeter sebep ilkeleridir. Özdeşlik; bir şey ne ise odur, her şey kendisine denktir, $A \equiv A$, $A \rightarrow A$ biçiminde gösterilir. Çelişmezlik; bir şey aynı zamanda ve koşulda hem kendisi hem de kendisi olmayan, başka bir şey olamaz, $\sim(A \wedge \sim A)$ biçiminde gösterilir. Üçüncü halin imkansızlığı; A ile A olmayan arasında diğer bir durum söz konusu değildir, $(A \vee \sim A)$ biçiminde gösterilir. İnsan Aristoteles mantığında akıl yürütmeyi bu temel ilkelerden hareket ederek gerçekleştirir. Yeter sebep ilkesi ise 17. yüzyılda formüle edilmiştir(İmamoğlu, 2019, s. 8-9).

Hem Batı hem de İslam kültüründeki mantıkçıların kaynağı Aristo'dur. İslam dünyasındaki mantık çalışmaları Aristoteles mantığından etkilenen Farabi ile başlar, İbni Sina ile devam eder. Daha sonra gelen İslam mantıkçılarının bu isimleri takip ettiği bilinir(Öner, 1986, s.VII, 7). İslam felsefesinin parlak yıllarında Aristoteles mantığı ve felsefesinin etkili olduğu bilinir. Aristoteles mantığından etkilenen İslam mantıkçıları arasında önemli çalışmaları ile Batı'da Rönesans'ın kaynakları haline gelen düşünürler bulunmaktadır(Özlem, 2016, s.397). Mantığı alet bilimi olarak gören Aristoteles'in mantık anlayışında zihnin kanunları varlığın da kanunları idi. Aristoteles'in mantık anlayışını benimseyen Batılı ve İslam filozofları metafiziksel, felsefi ve bilimsel görüşlerini bu mantık anlayışına bağlı olarak açıklamıştır (Karataş, 2018, s. 145). Hatta Öner'e (1960, s. 131) göre, mantık tarihi açısından klasik dönem Aristoteles'e bağlı mantık anlayışının özellikle Türk düşünce hayatında 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar sürdüğü söylenebilir.

Mantık tarihi açısından yeniçağ ve sonrasını kapsayan yeni dönemde mantık anlayışı değişmeye başlamıştır. Batıdaki mantık çalışmalarının gelişmesi Aristoteles'in eserlerinin (Boece tarafından ilk çevirisi yapılan eser "Kategoriler ve Önergeler" dir) Latince'ye çevrilmesi ile başladığı bilinmektedir. Orta Çağ Avrupa düşüncesinde Aristoteles mantığının etkisi Rönesans sürecinde de görülür. Orta Çağ bilimleri için yöntem bakımından yeterli görülen Aristoteles mantığı, Rönesans beraberinde doğa bilimlerindeki gelişmelerle yetersiz kalmaya başlamıştır. Aristoteles mantığının dayandığı en mükemmel biçim kıyas ve dedüksiyon(tümdengelim) yetersiz kalınca Bacon ve Descartes yeni yöntem olarak endüksiyon(tümevarım) yöntemini esas alarak bilimleri etkilediler. Tümevarım yöntemini esas almak bilimlerin kendi yöntemleri üzerine düşünmeleri gerekliliğini doğurdu(Öner, 1986, s. 10). Bacon ve Descartes'in yöntem meselesine dikkat çekmeleri bilimde yöntem meselelerinin öneminin artmasına neden olmuştur. Bu durum mantığın diğer meselelerinin ikinci planda kalmasına neden olmuş, mantık başlığı altında bilim felsefesinin alanına giren meseleler ele alınmıştır(Öner, 1986, s. 5,10). Böylece yöntem konusu mantıkta önemli bir yer edinerek klasik mantığın konusunu oluşturan Aristoteles mantığından farklı yeni görüşler ileri sürülmüştür(Öner, 1986, s. 11).

Bu döneme kadar Aristoteles'in klasik geleneksel mantık anlayışı hemen bütün mantık çalışmalarının konu ya da sorun alanını oluşturmaktaydı. Mantıkta modernist yaklaşımların iyice kendini gösterdiği 19. y.y. 'da De Morgan ve Goerge Boole'un 1847'de ayrı yayınladığı, mantığı formel matematiksel bir dil çerçevesi içine alan çalışmaları ile sembolik veya modern mantığın formel bir disiplin olarak ortaya çıktığı görülmüştür(Kutlusoy, 2019, s.356).

Aristoteles geleneği çerçevesindeki bilimsel anlayışın temel kavramlarının modern bilimsel anlayışa geçiş sürecinde, bazı ilkeler geçerliliğini sürdürse de değişikliğe uğradığı görülmektedir. Doğa, neden, devinim, evren, yer, gök denilince artık başka bir şeyden bahsedilmektedir. Çünkü; 17. yüzyılda Newton'la matematiksel ifadeler fiziğe yaklaştırılmış, fiziğin meseleleri matematikle çözülmüştür. Uzay ve zaman kavramları ile uyumlu matematiksel ve soyut bir geometrik evrende gerçekleşen zamansız bir devinim belki bilimin dönüm noktası olmuştur(Gür, 2016, s. 216). Gür'ün (2016, s. 216-217) ifadesi ile her iki anlayış içinde varlığını sürdüren ilkeler: 1.Fiziksel evren insandan bağımsız biçimde kendi başına vardır, 2. Doğa kendinde bir yalınlık ve tutumluluk

taşımaktadır, 3. Tüm olgusal durumlar, bunlar arasındaki ilişkiler zaman ile uzay içinde gerçekleşir, 4. Evren düzenlidir ve düzenli olarak işlemektedir, 5. Evrenin bu düzenliliği bilinebilir.

Evrende bulunan her şeyin bilgisine ulaşabilmek mümkün müdür? İnsanın bilme ediminin bunun için olanaklı olup olmadığı, neleri tam olarak bilebileceği ve bilemeyeceği, evrenin dolayısıyla nesnenin bilgisine tam olarak ulaşip ulaşamayacağı, insanın bilme ediminin sınırının olup olmadığı epistemolojik birtakım sorulardır. Dolayısıyla evrene ait bilginin sınırı meselesi insanın sistemli düşünme faaliyetini gerçekleştirdiği zamandan beri tartışılan bir sorunsaldır. Mantıktaki yeni eğilimlerin bilgi ve bilimsel yöntem anlayışlarına etkisi bu noktada önemlidir.

Bacon ile birlikte tümevarım, endüktif(tümevarımsal) çalışan deneysel bilimlerin gelişimini destekleyerek bilgi kuramını, metodolojinin bir konusu haline getirmiştir. Özellikle yeniçağın sonlarına doğru mantığa yeni anlamlar ve görevler yüklenmiştir(Özlem, 2016, s. 399). Mantığın konuları bilgi kuramı ve bilim öğretilerine ait konular birlikte ele alınmaktadır.

1.1.Sembolik /Modern Mantığın Gelişimi

Uzun yıllar boyunca mantık ağırlıklı olarak felsefi yönüyle tanınan bir disiplindi. Aristoteles'in mantık anlayışı kavram, terim, önerme ve kıyas gibi sözel içeriklerle ilgiliydi. Geçen yüzyılın başında matematikçiler ve matematikçi bazı düşünürler salt mantık anlayışı ile sembolik mantık alanında çalışmalar yapmaya başlamışlardır(Özlem, 2016, s.19-20). Aslında geleneksel mantığın yetersizliğinin gündeme gelmesi Aristoteles'ten itibaren matematik ve doğa bilimleri önemli gelişmeler geçirirken mantığın oldukça durağanlaşmasındandır. Modern mantığın kurucularından Russell'a göre bunun nedenleri; Aristoteles'in otoritesine saygı duyulması ve baştan itibaren mantığın matematik ve bilimle değil edebiyat ve hitabet ile ilgili olmasıdır(Yıldırım, 2019, s. 118-119). Yeniçağ Aristoteles mantığını yetersizliği dolayısıyla eleştirerek kullanmamaya başlamıştı. Özellikle Bacon'ın mantıktan bağımsız biçimde; geleneksel mantığın tümdengelsel yönünü eleştirerek nesnelere ve nesnelere ilişkileri niceliksel olarak veya sayısal ilişkisellikler halinde kavramayı mümkün kılacak bir matematik geliştirmiş olması önemlidir. Doğa bilimleri bağıntıları tasım/kıyas yoluyla kanıtlama yerine empirik yöntem ile doğrulamayı seçmiş, ancak matematiğin de

tümdengelsel niteliği olan bazı noktaları görememiştir. Doğa bilimci anlayış 19. yüzyılda kendisini pozitivism akımı içinde bularak Aristoteles mantığını eleştirmiştir. Bu yüzyılda salt mantık tasarımı etkili olurken bu konuda ilk girişim matematikçilerden gelmiştir. 1847'de De Morgan, mantık anlayışını değiştirerek matematiksel yoldan sembollerle ifade eden mantık örneklerini ortaya koymuştur(Özlem, 2016, s. 237-238). Frege ve Peano ile Russell ve Whitehead gibi matematikçiler ve matematikçi filozoflar sayesinde mantık matematiksel, sembolik bir nitelik kazanmıştır. Zira mantıkta böyle bir yenilik matematikçilerin konuyla ilgilenmesiyle olabilirdi(Yıldırım, 2019, s. 38, 123). Modern mantık, sembolik mantık ya da lojistik isimleriyle anılır.

Zamanla klasik mantığın eksikliği ya da yetersizliği bazı ispatlamalarla gündeme gelmiştir. Geleneksel mantığın yetersizliği bu mantık anlayışında mantığın sonuçlarla sınırlı sayılması olarak görülür. Örneğin; "A, B'ye , B'de C'ye eşitse, A, C'ye eşittir." ifadesinde bir ilişkinin geçerliliği matematiksel mantık ile belirlenebilir. Klasik mantığın tasımsal çıkarımlarının mantığı giderek kısırlaştırarak yapay bir görünüme büründürdüğü ifade edilir(Yıldırım, 2019, s.119-120). De Morgan ve George Boole mantığı semboller kullanarak hem matematikselleştirmiş hem de alanını genişletmiştir. Şu klasik örneklere(Yıldırım, 2019, s.119,126,142,143) göre:

"Her at bir hayvandır; o halde her atın başı bir hayvanın başıdır." Bu çıkarımdaki önermelerden biri özne yüklem bağıntısına uymadığı için , sezgisel olarak geçerliliği belli olsa da klasik mantıktaki gibi denetlemek mümkün görünmemektedir.

"Kleopatra'nın 1938'de yaşadığını ve ne Hitler'le ne de Musolini ile evlenmediğini söylemek yanlıştır" çıkarımını ancak sembollerle ifade ederek eşdeğerlik kuralı uygulandığında anlamına açıklık getirilebilir. *"Kleopatra 1938'de sağ olsaydı, ya Hitler'le ya da Mussolini ile evlenirdi."**

Bu düşünürlerin çalışmaları ile modern mantık ortaya çıkmıştır. Modern mantığı klasik mantık anlayışından ayıran en temel özelliğin sembolleştirme olduğunu ifade edebilir. Bu dönemde mantıktaki yenilikler şöyle sıralanabilir: 1. Mantığın matematikleştirilmesi. 2. Mantığın özne-yüklem ve tasım dışındaki ilişki biçimlerine yer vererek araştırma alanının genişletilmesi. 3. Matematiğin dayandığı temelleri mantık yönünden sağlamlaştırarak

*Hans Reichenbach'ın "Bilimsel Felsefenin Doğuşu" isimli eserinin 13. bölümünden çeviri(Yıldırım, 2019, s. 290).

karşılıklı etkileşim içinde iki disiplin ortaya koymak(Yıldırım, 2019, s. 140). Modern mantık matematik gibi sözcükler yerine geçen işaretler, sembollerle önermeleri ifade etmektedir. Gündelik hayatta sembolik /modern mantığın etkinlik derecesini, işlevselliğini şu noktalarda görmek mümkündür: 1. Dil ile ifadesi zor soyut kavramlara, ilişkileri kolaylıkla açıklık getirmek. 2. Anlam belirsizliğini gidermek. 3. Etkili ve sağlıklı bir düşünme yoluyla daha ileri düzeye gelmek(Yıldırım, 2019, s. 143).

Sembolik mantık içeriğe yer vermeden günlük dilden ayrı formel ya da sembolik bir dil geliştirir. Bu çerçevede doğruluk fonksiyonu mantığında mantıksal değişmezler aracılığı ile önerme eklemlerini ve, veya, değil, koşul, karşılıklı koşul ($\wedge, \vee, \sim, \rightarrow, \leftrightarrow$) ve sembollerini(p,q,r,s,t gibi), ayrıca niceleme mantığında önermelerin niceliğini her ve bazı yerine geçen niceleyiciler (\forall, \exists) ile sembolleştirir(Özlem, 2016, s. 243, 245, 303, 305).

1.2.Bulanık Mantık

“Dünyaya dair olup da, yüzde yüz doğru ya da yüzde yüz yanlış olduğu kanıtlanmış tek bir olgu yoktur; felaket dahil.”(Alatlı, 2001). Örneğin ünlü fizikçi Erving Shrödinger tarafından ortaya atılan kuantum fiziğiyle ilgili düşünce deneyinde, Duran’a (2016, s.141) göre kedinin canlılık ve ölümlük durumu eşdeğerdir, bu deney hem yaşayan hem ölen kedi kurgusuyla tarihsel bir paradoksu göstermektedir. Varlığını kapalı bir kutuda, gözlerden ırak sürdüren Schrödinger’in kedisinin hayatını sürdürdüğü bu kutu, minimize bir kuantum dünyasıdır. Bu yeni dünyada olaylar alışıldık mekanik dünyadakine benzer siyah- beyaz, doğru-yanlışlarla gelişmez. Bu dünyada her şey mümkündür. Bu kutunun içinde kedinin hem ölü hem de canlı olması önemli bir bilimsel gerçeğin temsilidir. Kedinin ölü ya da canlı olma durumlarından birine geçmesi için kutunun gözleme açılması gerekir. Bunun için dalga işlevinin çökmesi gerekir, bunu durdurmanın tek yolu ise kutuyu açmamaktır(Alatlı, 2000). Bu durumu Alatlı(2000), bin bir biçimde gerçekleşebilecek olan parlamento aritmetiğinin seçimin ardından oylar sayıldıktan sonra tek bir gerçeğe geçmesine benzetmektedir. Artık yeni fizik anlayışı ve bulanık mantığa doğru zihinsel bir gelişim süreci yaşanmaktadır.

Bulanık kavramının anlamı bir nesnenin, bir durumun veya bir oluşun belirgin özelliklerinin kesin ve net seçilememesidir. Neyin doğru neyin yanlış olduğunun deneysel ya da mantıksal işlemlerle tam olarak saptanamaması durumu bulanıklığı ifade etmektedir(Cevizci,2002, s. 200).

Değişen dünya, toplumsal dinamikler insanın düşünce yapısında da değişim meydana getirmiştir. Toplumsal yaşamdaki paylaşılan değerlerden, nesnelere, kültürden, tarihten bağımsız olmayan insan bilgisi (Newman, 2016, s. 6-10) gelişen belirsizliklere çözüm üretme uğraşında olmuştur. Ayrıca Mills'in (2022, s. 13) ifade ettiği gibi “...her ikisi birlikte ele alınmadan ne bireyin yaşamı anlaşılabilir ne de bir toplumun tarihi.” İnsan düşüncesi de çevresi ile etkileşimi sonucunda meydana gelen belirsizliklere çözüm üretme ihtiyacındadır. Bu doğrultuda doğruluk değerlerinin ifade biçimlerinin değişime uğradığı söylenebilir. Bulanık mantığın modern anlamda ilk kurucusu Zadeh'tir(1965). Bulanık mantık, Aristoteles'in iki değerli mantığına aykırı olarak doğada oluşan zorluklar, belirsizlikler ve açmazlar karşısında geliştirilen yeni modeller ve metotlardandır. Matematiksel fonksiyonlar yardımı ile iki değerli mantık yerine 0-1 arasında çok değerli sonuçlar üretmedir. Kesin belirli olan değerler yerine yaklaşık değerler kullanılmaktadır. Her mantıksal ifade bulanık ifadeye dönüştürülebilir. Gündelik dilde bilgiye çok az, az, daha küçük, daha büyük biçiminde derecelendirilerek değer verilir. Karmaşık sistemler için uygun matematiksel bir modelledir(Keskenler ve Keskenler, 2017, s. 3-10). Mantık tarihi açısından bulanık mantık, son dönem mantık tartışmaları içerisinde yer alır. Toplumsal yapı içinde belirsiz olan ve kesinlik olmayan durumlarda günlük kullanılan kavramlar dolayısıyla sözel veya sayısal birçok ifadede belirsizlik gösteren ve bulanıklık içeren terimler bulunmaktadır. Doğru, belirsiz, yanlış; doğru, daha doğru, daha çok, daha az, biraz, biraz daha, biraz az, biraz çok gibi bir dereceden diğerine ifadeler kullanılabilir. Bilgi ve bilginin ifade tarzı mantıktaki yeni eğilimlerden etkilenmiş ya da onu etkilemiştir. Böyle bir etkileşim nihayetinde dünyadaki, doğadaki, toplumdaki değişimle birlikte mantıksal doğruluk değerleri evrilmiştir. Mantıksal doğruluk değerleri sosyolojik bağlamda toplumsaldan etkilenebilmektedir.

Bulanık mantık, çok değerli mantığa göre daha kestirimsel ve yaklaşık bir akıl yürütme üzerine kuruludur. Bilgi üretme ve bilgiyi elde etme sürecinde, öznenin nesneye ilişkin verdiği yargıdaki yüklenenlerin uygulanmasında belirsizliklerin ve bulanıklıkların gün yüzüne çıkarılmasını sağlayan bir mantıktır. Doğruluk değerleri bir derecelendirme işlevini görür. Örneğin A ile A olmayan ($\sim A$) arasında doğruluk değerleri derecelendirilir(Işıklı, 2008, s. 4). Klasik mantık anlayışı içinde bir durum; “Gözlemediğim A kargası siyahtır. Gözlemediğim B kargası siyahtır. O halde bütün kargalar siyahtır”(Akıncı, 2013, s. 6), kıyas örneğinde gözlenen “n”inci karganın siyah olması

sonucu varılması beklenen bir sonuçtur(Akıncı, 2013, s. 7). Ancak sonuncu olabilecek karganın ilk öncüle bakılarak benzer bir akıbeti olup olmayacağı belirsizdir.

Öyle görünüyor ki, sonsuzluk söz konusu olduğunda açıklanamayan durumların varlığını kanıksamak bulanık mantığın kaderidir. Bulanık mantıkta klasik mantık anlayışındaki doğru ve düzgün düşünme yolu olan aklın ilkelerinden özdeşlik ve çelişmezlik kabul edilmezken, üçüncü halin imkansızlığı ilkesinin varlıkta bulunup bulunmadığı düşüncesi tartışma konusu olmuştur. Matematikte de fizikte de Aristoteles'in iki değerli mantığı ile açıklanamayan gerçekliğe ilişkin değişimler mevcuttu. Bu ilkenin evrenselliğine şüphe ile yaklaşılmaya başlanmasıyla çok değerli mantık anlayışı geliştirildi(Akıncı, 2013, s. 4-5). Reichenbach'a(Aktaran; Özlem, 2016, s. 296) göre artık üç değerli mantık derken, doğru-yanlış değerleri arasında belirsiz denilen üçüncü bir kategori bulunmaktaydı. Sıfırla bir arasında değişen, belirsiz, devam eden bir olasılık ölçeği söz konusuydu.

Karataş'a (2018, s. 157) göre; insan aynı anda bilgi kaynaklarının tümünü, etkileşimli ve aynı içerikle kavrayamamaktadır. Burada bulanıklık kavramı sözel belirsizliğin ifadesi olarak görünürken; bulanık mantık ilkeleri ile dünyayı daha iyi anlamak mümkün olmuştur. Klasik mantığın iki değerli anlayışından farklı olarak doğru ile onun değili yanlış arasında diğer bir hal söz konusu olabilir, çünkü bulanık mantığa göre çok değerli bir doğruluk anlayışı vardır. Bir önerme ile o önermenin değili arasında kesin bir doğruluk değeri yoktur. Örneğin; birçok sözel ifadede bulanıklık söz konusudur. Bu durum sadece sözel ifadelerde değil, gündelik hayatın fen bilimleri, teknoloji gibi birçok alanında vardır. Burada doğrular ve yanlışlar, siyahlar ve beyazlar değil bir süreklilik, aynı zamanda belirsizlik vardır.

Çağın gerekliliklerine uyarlanan bilim insanları bilimsel çalışmaları sonunda kuantum kuramı, görelilik kuramı ve bulanık mantık kuramı gibi sadece akla dayanmayan kavramlar üreterek algı, fizik ve kültür dünyasını zenginleştirmiştir(Işıklı, 2008; Aktaran: Karataş: 2018, s. 156). Sofistlerden itibaren bilinen dil-mantık ilişkisine yeni boyut katılarak, düşüncenin de bulanık olduğu fikri mantık biliminin de bulanık olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Doğru düşünmenin ya da aklın ilkeleri dilin bulanıklık niteliğinden etkilenmiştir(Karataş, 2018, s. 157).

Bilim ve teknolojideki gelişmeler, daha karmaşık kültürel ve toplumsal yaşam biçimleri; algılama, sanal dünya, yapay zeka teknolojisi, yaşamın kaynağı, genler, etik, zamanın

doğası, canlılığın, hareketin temelleri gibi çağın birçok güncel ve felsefi sorununu gündeme getirmiştir. Bulanık mantık; sembolik mantık biçiminde varlığını sürdüren iki değerli mantık anlayışına ve dilbilimsel sorunlara yeni çözümler getirmiştir(Işıklı, 2008, s. 2). Bulanık mantığın çözüm ürettiği bu sorunlar birçok yönüyle toplumsal sorunlardır.

Bulanık mantık belirsiz ve çok değişkenli karmaşık problemlerde gerçeğe yakın çözümler için kolaylık sağlayan, esnekliği olan yöntemdir. En önemli yanı, modellediği karar verme süreçleri sayesinde belirsizlik içeren sözel ifadeleri sayısallaştırmasıdır(Özdemir, Alaybeyoğlu ve Balbal, 2019, s.46). Son yıllarda birçok farklı alanda kullanılmaktadır.

Bulanık mantık, sayısal birtakım alanların yanında sosyal bilim disiplinlerinde de kullanılır. Sosyal bilimlerin araştırma nesnesi sosyal gerçekliğin niteliğinden ötürü, sosyal bilim araştırmalarında belirsizlik, kesin bir dil kullanılmasından uzak durulması özellikle son dönemde bulanık mantığın önemini ortaya koymuştur(Özdemir ve Kalınkara, 2020, s.156).

Bu noktada Lyotard "Postmodern Durum"(2014, s.11,74) isimli çalışmasında, bilişim teknolojisine sahip toplumlarda, postmodernizmin öncelikle bilginin statüsünde değişme meydana getirdiğini, bu değişimin bütün dünyayı algılama tarzlarımızı kapsayan bir değişime yol açtığını vurguluyor. Ortaya çıkan yeni düşünce ve yaşam tarzı aynı zamanda bilginin kendini yeni baştan yaratmasıdır. Bilginin yeni inşa sürecinde toplumsal olanın değişiminde dilin önemine dikkat çekmiştir. Bilginin yeni inşa sürecinde dil de değişime uğramıştır. Modernizmin "büyük anlatılar"ın yerine; çağdaş toplum ve kültürde, sanayi sonrası toplum ve postmodern kültürde postmodern durum gelmiştir. Karataş'a(2018:161) göre, deneyim teriminin yerine dil gelmiştir. Dil yeni dünyanın betimlenebilirliğinin imkanının koşulu olan şeydir. Postmodernizm bilginin yeni inşa sürecinde dilin önemine vurgu yaparken, yukarıda bahsi geçtiği gibi dil bulanık mantığın da temelini oturtmuştur.

Yeni süreçte bilimsel bilginin bunalımı giderek artmıştır. Bilginin meşruiyet ilkesinin içeriğinin aşınması, her bilimin kendi içinde yerini bulması gereken anlatı dizisi modernizmin ansiklopedik dokusunu sarsıyor, birçok bilimsel alanın sınırı aynı etki altında kalmaya başlıyor. Nihayetinde bilginin spekülatif hiyerarşisi yerini sınırları durmadan yer değiştiren yatay bir ağa bırakmıştır(Lyotard, 2014:76-77).

Hayatın birçok alanında yeni düşünce ufukları açılmıştır. Bilim insanları artık sosyolojik olguları kesin ve net kalıplara sığdırarak açıklamaktansa daha çok yaklaşık değerlerle toplum üzerinde açıklamalarda bulunabilir. Sosyolojik araştırmalarda kullanılan dilde de bulanık mantık ilkelerinden ve dilin bulanıklık niteliğinden temel alınarak elde edilen verilerden daha güvenilir sonuçlara varılabilir. Artık keskin ayrımlar ve karşıtlıklar ortadan kalkarak bulanık düşünce yaklaşımları hakim olamaya başlamıştır. Gerek sosyal gerekse fen bilimleri alanında yeni bir anlayış inşa edilmiştir(Karataş,2018, s. 162). Modern dünya görüşünün insanlara bağışlamadığı yeni bir bakış açısı, yeni bir paradigma olan yeni gerçeklik tasarımı; düşünme, algılama ve değerlerdeki köktenci değişimdir(Capra, 1992, s.10). Mantık, diğerlerinde olduğu gibi sosyal gerçekliğin bilgisini kavrarken de insanın düşünce dünyasında önemli bir konumdadır.

2. Bilgi Sosyolojisi

Toplumsal koşulların bilgi birikimi üzerindeki etkisi, özellikle modern dönemde oluşan sorunların çözümü için düşünürlerin dikkatini bilgi- toplum ilişkisi üzerine çekmiştir. Bilgi ve bilginin her türünün geçmişten bugüne önemli bir konu olmasında bilginin kuşaktan kuşağa aktarılarak insanlar arasında ortak bir kurum haline gelmesinin katkısı vardır. Bilgi sosyolojisi sosyolojinin bir alt disiplini olarak kabul edilir. Bu çerçevede bilgi sistemleri, toplumsal yapı ve toplumsal yapının unsurları ile söz konusu toplumun bilgi sistemleri arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Bilgiye toplumsal düzeyde bakmak; bireysel olanın yanında toplumla ilişki kurulabilecek düzeyde bir bilgi anlayışı ve bilgi sistemiyle bağlantılı her türlü toplumsal gerçeklik(Aydın, 2008, s.195-196) ya da bilgiyi sosyolojik bakış ile ele almaktır. Tarihsel süreçte bilim ve teknolojinin toplumun kurumsal boyutlarıyla da nasıl etkileşim içinde olduğu merakını giderme isteği; toplumsal koşullardan onun inanç ve değerlerinden arındırılmış bir bilgi anlayışının söz konusu olamayacağını göstermiştir(Aydın, 2008). Zira Aydın'a (2008, s.200) göre, bilgiyi toplumdaki soyutlanmış bir biçimde vermek sosyolojik açıdan eksik bir bakış olacaktır.

Bilgi sosyolojisi konu olarak, bilgi sistemleri ile toplumsal yapılar arasındaki dinamik sosyal ilişkileri incelemektedir. Bilginin toplumsal yapı içindeki yerini gösteren bir yöntemdir(Aydın, 2008, s. 196).

Burada işlenen konunun kapsamının çerçevesinde kısaca bilgi vermek gerekirse: Bilgi sosyolojisinin gelişim sürecine katkılar; öncü, kurucu ve geliştirici içerikte yapılmıştır. Öncülük eden; Concorde, Saint Simon, Comte, Marx. Kuruculuk edenler; Jaruselam, Durkheim, Levy-Bruhl, Pareto, Weber ve Scheler. Gelişimini sağlayanlar; Manheim, Sorokin, Gurvitch(Aydın, 2008, s. 206) gibi düşünürler tarihsel gelişim sürecinde önemli rol oynamışlardır.

Kendine özgü bir epistemolojisi olan sosyolojinin kurucu isimlerinden Durkheim'in bilgi sosyolojisi ve onun epistemolojisi konu açısından değerlidir. Durkheim yöntem çalışması ile sosyolojiyi bilimsel disiplin haline getirmenin ilkelerini belirtmiştir. Bu sırada oluşturduğu epistemoloji ise sosyal bir epistemolojidir. Hem felsefi hem de sosyal sorunlar birbiri ile ilişkilidir(Tuncer, 2017, s. 31-32). Dolayısıyla bilgi sosyolojisinin amacı, bireysel düzeyde olan bilgiyi aşarak toplumsal düzeyde bilgi anlayışının olduğunu ispatlayabilmektir. Toplumla ilişkilendirilebilen bir bilgi anlayışı ortaya koyabilmektir(Akpınar, 2021, s. 221). Burada bilgi sosyolojisinin asıl kurucularından birisi Durkheim'in(Aydın, 2008, s. 207), bilgi sosyolojisine ilişkin değerlendirmelerine bu çalışmanın amacı çevresinde kısaca değinilmiştir.

Durkheim'in bilgi sosyolojisi; bilim felsefesine hakim olan bazı yaklaşımların yeni bir birleşim oluşturması, toplumun kendine özgü kuralları olan bilimsel bir inceleme ile ele alınmasını içerir(Çoban, 2022, s. 119, 120). Bilgiyi sadece duyuşal deneyimin bir ürün bağlamında gören amprizme, ayrıca insanın kategorilerle doğduğunu varsayan salt akla dayalı olan apriorizme bazı eleştiriler getiren (Çoban, 2022, s. 119, 120) Durkheim'in bilgi sosyolojisi vurgusu; insan bilgisinin sadece deneyimin ürünü olmadığı, deneyime aktarılan belirli zihinsel kategorilerle birlikte var olmadığı, bu kategorilerin toplumsal yaratımlar, toplumsal temsiller olduğu üzerinedir. İnsanın "asıl" bilgisinin nedenini toplumsal güçlerle açıklayan bir bilgi sosyolojisi oluşturmuştur. Bununla ilgili bazı soruların felsefenin cevaplayamayacağı türden sorular olduğunu düşünmüş, hatta böylece sosyolojinin de felsefi soruları cevaplayabileceğini göstermeyi hedeflemiştir(Ritzer, 2013, s. 212).

Durkheim temel toplum teorisinde; herhangi bir doğruluk iddiasının geçerliliğinin evrensel değil belirlenmiş tarihsel bağlamlara bağımlı olduğunu vurgulamıştır. Doğruluk iddialarının uygunluğuna karar verilirken bilime bağlamdan bağımsız bir statü atfedilir. Bilimin gerçekliğe ilişkin nesnel ve evrensel olarak geçerli tariflerini yadsır. Sosyo-yapısal

süreçlerle dünyanın sağlam temsilindeki çeşitlilikler arasındaki ilişki sosyoloji kapsamında incelenir(Gieryn, 2010, s. 455). Durkheim, bilginin sosyal belirlenimine dair düşünceleri çevresinde nesnel bilimsel doğruluğa “olduğu haliyle dünya”ya yönelik inancından dolayı; bilginin sosyal belirlenimine dair düşüncelerini tam bir sonuca vardırılmamış olduğu iddia edilir(Douglas, 1975, Aktaran; Gieryn, 2010, s. 456).

Durkheim, görelî ve bağlamdan bağımsız olmayan mantık ilkeleri kadar doğru ve nesnel bir açıklama ölçütünün varlığının farkındaydı ve hatta bu mantık ilkelerinin bütün kültürlerde temel ve evrensel olduğunu düşünüyordu. Bu manada Durkheim rölâtivîst bilgi teorilerine karşı gibi durmaktadır. Mantık ve düşünce kategorilerinin sosyal kökene sahip olması onları doğaya uygulanabilirlikleri açısından keyfî kılmamaktadır. Ancak bilginin sosyal yapı tarafından belirlendiği şeklindeki görüş bilimsel bilgi için de geçerlidir(Gieryn, 2010, s. 459). Sosyal ve tarihsel bağlamına bakılmadan geçerliliğini koruyan evrensel olarak doğru olan standartların olabirliğini reddeden bir rölâtivîst olarak nitelenir. Bir doğruluk iddiasının geçerliliğinin temelinde doğruluğun ölçütüne dair uzlaşmalar vardır(Gieryn, 2010, s. 459-460).

Aristoteles'ten beri insani yargıların kökeninde mekan, zaman, sınıf, sayı, sebep, öz, kişilik gibi düşünce hayatına hükmeden bazı öncüller bulunmaktadır. Bu öncüllerle ilgili kategoriler toplumsaldır. Döneme, topluma ve zamana göre farklılaşırlar. Örneğin zaman kavramının kendisi, tarihsel süreç içinde toplumlar ve kültürler tarafından belirlenmiş, üzerinde uzlaşmıştır. Ancak her zaman üzerinde uzlaşma sağlanamaz, çünkü o bunların salt ampirik kökenli olduğu görüşünü kabul etmemiştir(Aydın, 2008, s. 201). Durkheim'e göre hemen her insani oluşum gibi bilgi de toplumsal bir üründür. Kişisel bilinç “kollektif bilinç” in devamı olduğu için, toplum bireysel bilginin de kaynağıdır. Bilgi ile toplum arasında genel ilişki vardır. Bu görüşleriyle Bruhl, Mauss ve Gruvitch'i etkilemiştir(Aydın, 2008, s. 207).

Dolayısıyla birçok sosyolog gerçeğin doğası hakkında estetik normlar, ahlaki buyruklar ve inançların zaman içinde ve toplumlara göre farklılaştığı tezini desteklemektedir. Bugün hemen hemen hiçbir sanat, din veya bilim sistemi; güzelliğın, ahlakın ve doğruluğın evrensel standartlar taşıdığını iddia edemeyecektir. Ayrıca artık Orta Çağın anlayışından farklı olarak günümüzde üzerinde doğru diye anlaşılan kurallar da hatta mantıksal kategorilerde bile tarihsel ve kültürel olarak farklılık gösterir(Gieryn, 2010, s. 466-468). Bu bağlamda Durkheim'e (Gieryn, 2010, s. 468) göre düşünce kalıpları ve gerçeklik

kavrayışları arasındaki değişimler kesin mantık anlayışı ile son bulamayacak, bilimin gelişme kaydetmesiyle birlikte farklılık ve değişim devam edecektir. Mantığın aklın ilkeleri, kategorileri zaman ve mekanla paralel değişimi kaçınılmaz olacaktır. Durkheim, incelenen ontolojik alana bağlı olarak bilimsel yöntem ve mantığın ilkelerinin değişebileceğini ifade eder. Doğruluk ve mantıktaki değişimlerin temeli sosyal yapısal değişim, sosyal tarihsel faktörlerdir(Gieryn, 2010, s. 469). Son olarak Durkheim, insani bir ürün olarak gördüğü doğruluğa dair görüşünü şu önermelerle özetlemektedir: 1. Doğru, insanidir. 2. Doğru, farklı ve değişkendir. 3. Doğru, gerçekliğin basit bir kopyası değildir. Doğru tercihini belirleyen insani ilgi ve çıkarlardır. Akli oluşturan şeyler yani aklın ilkeleri tarihin içerisindeyse bu noktada sosyolojik analizin konusu haline gelmiştir, burada sosyal, yapısal ve tarihsel faktörler devreye girmiştir(Gieryn, 2010, s. 475,477, 485).

Aklın ilkelerinden yeter-sebep ya da nedenselliği toplumsal hayatla açıklayan Durkheim gibi Fransız sosyologlar, mantığın kaynağında da toplum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Toplum gelişince düşünce biçimlerinin de gelişip değiştiği, bu nedenle mantığın da geliştiğini ifade edilir(Çüçen, 2019, s. 245). Mantık sosyal yaşamdan doğduğu için akıl da toplumsallığın ürünüdür. Bunun kanıtı ilkel zihniyetten ve modern zihniyete doğru gelişimin devamlılığı olarak düşünüş biçimlerinin gelişmesidir(Çüçen, 2019, s. 252).

Bilgi sosyolojisinin gelişimini sağlayan isimlerden Manheim açısından düşünce biçimleriyle toplum biçimleri arasında kaçınılmaz bağ vardır. Farklı toplumlar farklı düşünceleri, farklı düşünceler farklı toplumları belirler. Bilim insanlarının en derin sezilerinin arkasında bile kolektif deneyimler vardır. Bilgiyi oluşturan sosyal koşullardır(Aydın, 2008, s. 207). Günümüzde düşüncelerin toplumsal açıdan belirlenimleri uğraşısı çağdaş bilincin ayrılmaz parçasıdır. Sistematik olarak düşünceleri bir toplulukta, bir toplumda doğan büyüyen insan geliştirir(Manheim, 2018, s. 150-151).

Daha sonraki süreçlerde bilgi sosyolojisinin yapısal sorunlarını tartışıp, konularının belirli bir sistematiğini oluşturan, gelişimini sağlayan Gurvitch, bilgi ile sosyal ortam arasındaki ilişki ve bilgiler sistemini iki önemli konu olarak belirlemiştir. Herhangi bir toplumdaki bilgi sistemi kendine özgü görünümüleri olan hayat bilgisi, teknik bilgi, dini bilgi, sanat bilgisi, bilimsel bilgi gibi bir seri bilgi türünden oluşur. Bir toplumdaki bütün bilgilerin oluşturduğu sisteme bilgiler sistemi demektedir. Bilgi sistemlerinin her birinin kendine has sistemleri vardır(Aydın, 2008, s. 208). Çalışmanın konusu kapsamında bilgi

sosyolojisi ile ilgili bu düşünürlerin dışında bazı düşünürlerin görüşlerine de yer verilebilir.

Önceleri bilim uğraşısının hiçbir kuşkulu inanç gerektirmeyen bir zihinsel etkinlikler alanını temsil ettiği genel kabuldür. Bilim doğası gereği pozitif ve kanıtlanabilir olarak görülür. Bu bakımdan yalnızca dinsel inançtan değil, adalet inancı ya da bağlanılan herhangi bir başka ahlaki standart gibi etik kanaatlerden de ayrı tutulmaktadır(Polanyi, 2010, s.180). Polanyi'ye (2010, s. 181) göre bugün bilimin titiz ve kişisellikten uzak olduğu iddiasında bulunan bu pozitif kavrayışına kuşku ile bakılmıştır. Bilimin geçerli olarak kabul edilmesinde birtakım inançlar (bilimsel inançlar) söz konusudur. Dünyanın bir yerinde doğru olarak kabul edilen bilimsel bilgi bir başka yerde ikna edici olmayabilecektir. Böylece bilimin hiçbir kuşkulu inanç gerektirmeyen bilimsel etkinlikler alanı olduğu kabulü sarsılmıştır. Bilimsel bilgi sosyolojisi neyin ve nasıl bilimsel olarak hesaba katıldığı sorunuyla ilgilidir. Bilginin insanı aşan bir yanının ve ayrıca insani bir bilimsel etkinlikten bağımsız olamayacağı göz önündedir. Doğada da mantıkta da değişmez durumlar olmadığını varsaymak çağın gereklerine uymamaktadır. Aslında bu rölativizmdir. Fiziksel ve matematiksel dünyayla ilgili belli düşüncelerin bir toplumda nasıl doğru sayıldığı sorunuyla ilgilidir. Bu durum bilimsel bilginin bir sosyal inşa sorunu olduğunu varsaymakla alakalıdır. Çağın bilgi sosyolojisini geleneksel bilimsel anlayışa karşı bir tepki olarak okumak mümkündür. Toplum hakkında sorulan sorular ve bunların hedefleriyle ilgili epistemolojik ön kabulleri farklılıklar gösterebilir(Collins,2010, s. 32). Bilimsel bilgi sosyolojisinin gelişimi bilim tarihinin gelişimi ile tasvir edilebilir. Bilimsel bilgi sosyolojisi bilim topluluğunun dışında olup biten olaylara kayıtsız kalmaktan ziyade tarihçiler tarafından politik ve sosyal çıkarlardan hareket edilerek ortaya konan bilgi tarzlarıyla bağdaştırılabilir (Collins, 2010, s. 38).

Merton ise bilimin normatif yapısı ile hakikatin, gerçeklikle ilgili doğruların açığa çıkabilmesi için toplumun nasıl örgütlenmesi ve düzenlenmesi gerektiği sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır(Cevizci, 2002, s. 178).

Öğütle ve Balkız'a (2010, s. 20-21) göre, öncelikle olması gereken; bilimi kendi tarihsel koşullarına ya da üretildiği topluluğa indirgemek suretiyle görecelileştirme yerine, bilimsel pratiği yönlendiren toplumsal mekanizmaları ve hem doğa hem de toplum hakkındaki bilginin içerisinde üretildiği sosyal dünyaların yapılarını anlamaya

yönelmektir. Böyle bir toplumsal bağlamda incelenecek bilimsel etkinliğin özgürleştirici olacağı ifade edilir(Öğütte ve Balkız, 2010, s. 21).

Günümüzde bilgi sistemi ile toplumsal düzen arasındaki ilişki görelidir. Toplumlar kültürleşme süreciyle kendi yapısının bir ürünü olamayan bilgileri edinebildiği gibi toplumsal değişim süreci toplumdaki yeniden yapılanmalarda yeni ve karmaşık bilgi örgüsüne neden olabilmektedirler. Bugün teknolojik olanaklarla da bağlantılı daha fazla bilgi girdisi öngörülenden daha hızlı bir geçişle toplumsal yapıya nüfuz etmektedir(Aydın, 2008, s. 204). Bu durumda gerçekliğe, doğruluğa, bilgiye dair farklı fotoğraflar toplumun örgütlenme biçimi oluverir. Fotoğraflardan birisi “puzzle”ın parçalarından sadece biridir. Zamanla bilgi ve toplum arasındaki görecelik artmaya, bazı konular sorun haline gelmeye başlar; çılgınca artan tüketim kültürü, tüketim toplumu, ekolojik sorunlar, gıda krizi, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar ve daha birçok risk ile bulanımın eşliğinde küresel bir dünyada var olduğumuzun bilgisi...

3.Sonuç: Bilgi, Mantık ve Sosyolojik Bağlam

Tartışmanın bu kısmı mantığın bilgi dünyasında gerçekliğe ulaşma çabasında vazgeçilemez bir dayanak noktası olmasından ötürü önemlidir. Bu önem çevresinde konu sosyolojik bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Bilgi; süje(özne) ile obje(nesne) arasındaki iki uçlu kurulan bağıdır(akttır)(Mengüşoğlu,1992, s.48). Bilgi insan ürünüdür. İnsanın özellikle toplumsal ile kurduğu ilişki sürecinde etkileşimlerle elde edilen toplumsal bir üründür. İnsanın yaşadığı toplumla etkileşim, sonucu oluştuğu için toplumsal inşa sürecinde oluşan bir fenomendir.

Bütün bilimsel alanlar gibi mantığın da amacı doğruya ulaşmaktır. Antik Yunan’dan günümüze kadar mantığın özünde doğruluk kavramı vardır. Geleneksel mantık anlayışı değişse de mantık bilgi ve doğruluğun teorisidir(Yıldırım, 2019, s. 245).

Yaşanılan dünya birbiri ile ilişkili biyolojik, psikolojik, toplumsal ve çevresel olaylar çerçevesinde tamamıyla birbirine bağlı, bağımlı bir yer haline gelmiştir. Bugünün toplumu bütün olarak her alanda bir bunalım içindedir. Alanlar farklı olsa da temeldeki sorun bir algılama bunalımıdır. Bunun nedeni 1920’lerde mekanistik dünya görüşü ile fizikte ortaya çıkan bunalım gibi modası geçmiş bir dünya görüşünün kavramlarıyla,

terimleriyle anlaşılması mümkün olmayan bir gerçekliği uygulamaya çalışmaktır. Bu bir anlamda düşünme, algılama ve değerlerdeki değişimi içerir(Capra, 1992,s. 9-10). Capra'ya (1992, s. 303) göre, gerçekliğin yeni tasarımı temel olarak bütün fiziksel, biyolojik, toplumsal ve kültürel fenomenlerin birbirine bağlı oluşunun algılanmasına dayanmaktadır. Sağlık sorunları, çevresel sorunlar, birçok alanda etkisini hissettiren savaşlar, toplumsal sorunlar, sosyal hareketler, insanlar arasındaki iletişim sorunları vs. bunalımın sonuçlarıdır.

Küreselleşmiş, postmodern dünyada, dijital teknolojinin hakim olduğu bilgi toplumunda çok sayıda bilgiye farklı kanallardan ve kaynaklardan ulaşılma olanağına sahip bulunmak aynı zamanda bir takım riskler ve belirsizliklerle de birlikte yaşamayı göz almak demektir.

Özlem'e (2016, s. 384-386) göre; kültürel yapı iki değerli mantık modeline asla tamamen uymamaktadır. Bu anlamda hiçbir yorumun gerçeklikle tamamen örtüşmediğini öğreten de mantığın kendisidir. Kültürel yapıya ilişkin gerçeklik yorumunda insanın irrasyonel doğasının, duygularının, tutkularının, nefret gibi duygu durumlarının büyük etkisi bulunmaktadır. İnsanın yaratıcılığının ortaya çıkarmış olduğu bir alet olan mantık, bir yandan da insanın özgürlüğünü ispatlamaktadır.

Günümüzde bilgiyi elde etmek için birçok kaynaktan yardım almak mümkün olduğu gibi bu bilgilerin doğruluğunun ya da tersinin kanıtlanması olasılıklara bağlıdır. Bu noktada bilgi, bilim ve mantığın ilişkisi önem taşır.

Buraya kadar belli satır başları halinde değerlendirilen bilgi, mantık ve sosyolojik bağlam konusu belki de bugünkü dünyayı anlama yönelik bir çabanın ifadesidir. Başlıklar altında değinildiği gibi kavramlar ve dil aracılığıyla ifade edilen düşünme mantığın konusudur. Bilgi sosyolojisi açısından toplumsal koşullardan, inanç ve değerlerden bağımsız bilgi anlayışının günün sosyal gerçekliğini, yansıtılmakta bilakis yadsıtmakta olduğu söylenebilir. Collins'in (2010) dediği gibi çağın bilgi sosyolojisini geleneksel bilimsel anlayışa tepki olarak okumak doğrudur. Özlem'e (2019, s.189)göre, insanın düşünme alanı ne olursa olsun mantıkla ilişkilidir. Klasik dönemde klasik mantık, modern dönemde sembolik mantık, yeni dönemde ise bulanık mantık insanın düşünme ediniimiyle ilişkili olmuştur. Mantık insanın düşünme, bilme çabasının olduğu alanlarda etkin olan bilgi disiplinlerini aydınlatır. Çünkü mantıksal yasalar, kurallar, ilkeler ister klasik dönem,

modern dönem ve isterse günümüzde bütün bilgi disiplinlerinde olması gereken bağlantılardır. Bugün mantık, insan aklının başvurmaktan vazgeçemediği ya da vazgeçmemesi öngörülen kurallar dizisidir. Mantık her türlü düşünme edimi açısından a priori bir özelliğe sahiptir. Ancak mantığın toplumsal evrimleşme sonunda a priorileştiği ifade edilir. Bu durumda bilgi ve bilim sorunsalına tarihsel açıdan da yaklaşmak gerekir(Özlem, 2019, s. 189). Tarih değişen, akıp giden olaylar alanıdır ve buna bağlı olarak tarihsel bir varlık olan insan da değişmektedir. Tarih-toplumbilimlerinin geliştirdikleri kavramlar da genel-geçer değildir. Sosyolojik bağlamdan beklenen insanın tarihsel gerçeklikte süreklilik gösteren, kavramlarla, kategorilerle geçmişi ve şimdiki tarihsel dönem ve toplumsal konularından nasıl yorumladığını göstermesidir. Örneğin; bürokrasi, aile, tabaka, sınıf kavramları nedir ve hangi gerçekliğe işaret etmektedir?(Özlem, 2019, s. 150-153). Sosyal bir varlık olan insan tarihsel süreçte sürekli değişim gösterir, bu süreç içinde mantık, hem günlük hayatımızı hem de düşünme biçimlerimizi belirleyen bir etkiye sahip olmuştur. Mantıkta bilginin doğruluk değerlerinin ifade biçimleri değişmiştir, tarihsel süreçte toplumla birlikte değişime uğraması söz konusudur. Mantıksal düşünmenin toplumsal bir karaktere sahip olduğu yargısının dayanak noktalarından birisi mantıkta bulanık mantık gibi yeni eğilimlerin olmasıdır.

Dünyanın yeni toplumsal, siyasal, ekonomik ve çevresel koşulları, insanın düşünce yapısında meydana gelen değişimler, bu yüzyılda insanlığa yeni fiziğe, mekanistik dünya anlayışından kuantum teorisine ve bulanık mantığa doğru uzanan karmaşık bir yol sunmuştur. Bu yüzyılda farkına varılan riskler, belirsizlikler, açmazlar karşısında düşünce sistemi de evrilmiştir. Geliştirilen bulanık mantık modeliyle hayatın her alanındaki belirsizlikler derecelendirilmiştir. Mantığın doğruluk değerlerinin, akıl ilkelerinin(özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı) bulanık mantığa evrilmesi gibi zaman, mekan, uzam anlayışları da bulanıklaşmıştır. Sosyal bilim araştırmalarında sosyolojik olguları tarihsel ve toplumsal yapıya uyumlu konularıyla, kesin ve net kalıplarla sığ açıklamalara dahil etme uğraşısının anlamını yitirdiği söylenebilir. Alatlının (2001) ifadesiyle “Yeni Dünya Düzeni, doğrusallığı çok değişkenli mantık ile tahtından indirilen mucizeler diyarı.”dır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, S. (2013). Klasik mantık. S. Akıncı ve H. A. Ünder(Yazarlar), Klasik mantık içinde (ss. 2-12). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları.
- Akpınar, İ. (2021). Bilgi sosyolojisi ve din sosyolojisi ilişkisi. Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), e-ISSN 2602-229X, 219-232. dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisobil,
Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1956160> , Erişim tarihi: 24.09.2023.
- Alatlı, A. (2001). Schrödinger'in kedisi rüya. 2. Kitap, 3. Basım. İstanbul:Alfa Yayınları.
- Alatlı, A. (2000). Schrödinger'in kedisi kabus. 1. Kitap, 12. Basım. İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Aydın, M. (2008). Bilgi sosyolojisi ve toplumumuzun bilgi sistemi. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı11, 195-222. Erişim adresi:<https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43493/531255>, Erişim tarihi: 24.09.2023.
- Bağçe, S. (2016). Analiz metodu ve Menon'daki birinci geometri problemi, Artvin, IV mantık çalıştayı kitabı içinde (ss. 51-58). Bilim Ağında Tutarlılık Mantık Derneği Yayınları. Erişim adresi:https://www.academia.edu/30789385/Bilim_A%C4%9F%C4%B1nda_Tutarlı%C4%B1l%C4%B1k_Artvin_Mant%C4%B1k_%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1_2016 Erişim tarihi:18.09.2023.
- Capra, F. (1992). Batı düşüncesinde dönüm noktası (M.Armağan, Çev.). 2. Baskı, İstanbul:İnsan Yayınları.
- Cevizci, A. (2002). Felsefe sözlüğü, Beşinci Baskı, İstanbul:Paradigma Yayınları.
- Collins, H.M. (2010). Bilimsel bilgi sosyolojisi: Çağdaş bilim üzerine incelemeler (B. Balkız, Çev.). B. Balkız ve V.S. Öğütle (Ed.), Bilim sosyolojisi incelemeleri temel yaklaşımlar kavramlar ve tartışmalar içinde (ss.29-57). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çoban, B. (2022). Durkheim'in bilgi ve toplum anlayışı üzerine bir değerlendirme. Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 9, 115-130. Erişim adresi:<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2400501>, Erişim tarihi: 24.09.2023.
- Çüçen, A. (2019). Mantık tarihi.N. Can, (Ed.), Mantık içinde (ss.22-40). Erzurum:Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Çüçen, A. (2019). Mantığın amacı, önemi ve değeri. N. Can, (Ed.), Mantık içinde (ss.252-269). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Duran, V. (2016). Mantıksal muhakeme becerileri düşünce deneyleri ve yaratıcılık, Artvin IV Mantık çalıştayı kitabı içinde (ss135-191). Bilim Ağında Tutarlılık Mantık Derneği Yayınları. Erişim adresi: https://www.academia.edu/30789385/Bilim_A%C4%9F%C4%B1nda_Tutarlı%C4%B1l%C4%B1k_Artvin_Mant%C4%B1k_%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1_2016 ,Erişim tarihi:18.09.2023.
- Gieryn, F. T. (2010). Durkheim'in bilimsel bilgi sosyolojisi.(B.Balkız, Çev.). B. Balkız ve V.S. Öğütle (Ed.), Bilim sosyolojisi incelemeleri temel yaklaşımlar kavramlar ve tartışmalar içinde (ss.452-592). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Gür, A. (2016). Aristoteles geleneğine bağlı bilim anlayışının modern bilim anlayışına geçiş sürecinde uğradığı dönüşümün mantıksal zemini, Artvin IV mantık çalıştay kitabı içinde (ss. 209-219). Bilim Ağında Tutarlılık, Mantık Derneği Yayınları. Erişim adresi:https://www.academia.edu/30789385/Bilim_A%C4%9F%C4%B1nda_Tutarl%C4%B1l%C4%B1k_Artvin_Mant%C4%B1k_%C3%87al%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1_2016_ Erişim tarihi: 18.09.2023.
- Işık, Ş. (2008). Bulanık mantık ve bulanık teknolojiler, 1-19. Erişim adresi:<https://kitaplar.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/60405/11510.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 21.09.2023.
- İmamoğlu, T. (2019). Mantığa giriş, N. Can, (Ed.), Mantık içinde (ss.4-21). Erzurum:Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Karataş, İ. (2018). Bulanık mantık ile klasik ve sembolik mantık ilişkisi (karşılaştırması), European Journal Of Educational Social Sciences, Volume 3, Issue 2 , October, 2018,ISSN:2564-6621, 144-163. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/566059> , Erişim tarihi: 20.09.2023.
- Keskenler, M.F. ve Keskenler, E. F. (2017). Bulanık mantığın tarihi gelişimi. Takvim-i Vekai, ISSN-2148-0087,Cilt 5,No1,1-10.Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/393211>, Erişim tarihi:20.09.2023.
- Kutlusoy, Z. (2019). Günümüz Türkiye'sinde mantıktaki ana eğilim ve kimi öneriler, Felsefe arkivi genç mantıkçılar ve mantığın yönelimi içinde (ss.355-362). Sayı 51, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, ISSN 0378-2816/E-ISSN:2667-7644, s.355-362. Erişim adresi: https://www.academia.edu/41784235/Gen%C3%A7_Mant%C4%B1k%C3%A7%C4%B1lar_ve_Mant%C4%B1%C4%9F%C4%B1n_Y%C3%B6nelimi_Young_Logicians_and_Tendency_of_Logic, Erişim tarihi: 18.09.2023.
- Lyotard, J. F. (2014). Postmodern durum(İ. Birkan, Çev.). 2. Baskı, Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Manheim, K. (2018). Bilgi sosyolojisi(M. Yalçınkaya, Çev.).1. Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Mengüşoğlu, T. (1992). Felsefeye giriş. 5. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mills, C. W. (2022). Sosyolojik tahayyül(Ö. Küçük, Çev.). 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.
- Newman, M. D.(2016). Sosyoloji, günlük yaşamın mimarisini keşfetmek(A. Arslan, Çev.). 3.Baskıdan çeviri,Özet basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Öğüt, V. S. ve Balkız, B.(2010). Bilim sosyolojisi üzerine bazı tespitler ve gündem önerileri, B. Balkız ve V.S. Öğüt (Ed.),Bilim sosyolojisi incelemeleri temel yaklaşımlar kavramlar ve tartışmalar içinde (ss.11-28). Ankara:Doğu Batı Yayınları.
- Öner, N. (1986). Klasik mantık, 5. Baskı, Ankara:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,Ankara Üniversitesi Basımevi, No. 173.
- Öner, N. (1977). Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi, İkinci Baskı, Ankara:Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi, No.139.
- Öner, N. (1960). Tanzimattan sonra Türkiye'de ilim ve mantık anlayışı, İlahiyat Fakültesi Dergisi içinde (ss.131-177). Cilt VII, 1958-1959, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erişim adresi:<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2263187>, Erişim tarihi: 26.09.2023.
- Özdemir, A., Alaybeyoğlu, A. ve Balbal, K.F. (2019). Bulanık mantığın eğitim alanındaki uygulamaları. Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi(BEST Dergi)içinde(ss.45-50). Cilt

3, Sayı1. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/586371>, Erişim tarihi:21.09.2023.

Özdemir, O. Kalıncara, Y. (2020). Bulanık mantık 2000-2020 yılları arası tez makale çalışmalarına yönelik bir içerik analizi. ACTA INFOLOGIA içinde(ss.155-174). 4-2, s. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1184175> ,Erişim tarihi: 21.09.2023.

Özlem, D. (2019). Bilim felsefesi. 4. Basım, İstanbul: Notos Kitap Yayıncılık.

Özlem, D. (2016). Mantık, klasik ve sembolik mantık mantık felsefesi. 16. Basım, İstanbul:Notos Kitap Yayıncılık.

Polanyi, M. (2010). Bilimsel inançlar. (B. Yıldırım, Çev.). B. Balkız ve V.S. Öğütte (Ed.)Bilim sosyolojisi incelemeleri, temel yaklaşımlar, kavramlar ve tartışmalar içinde (ss.180-196). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Ritzer, G. (2013). Klasik sosyoloji kuramları. (H. Hülür, Çev.). 6. Basım, Ankara:Deki Basım Yayım.

Taşdelen, İ. (2014). Sembolik mantık, Editör: D. Taşdelen (Ed.), Sembolik mantık. 5. Baskı, No.1022, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Tuncer, E. (2017). Bilgi sosyolojisi ve Durkheim.(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, Sosyoloji Bilim Dalı. Bursa. acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/bitstream/11452/2024/3/459883.pdf, erişim tarihi: 24.09.2023.

Yıldırım, C. (2019). Mantık, doğru düşünme yöntemi. 1. Baskı, Ankara: Fol Yayınları.

TÜRKİYE'DEKİ OYUN SEKTÖRÜNÜ SOSYOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRMEK: BAZI GÖZLEMLER VE SORUNLARA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Aykut SİĞİN*
Aksaray Üniversitesi

Özet

Bilgisayar oyunları tüm dünyada her yaş grubundan insanın ilgiyle takip ettiği en yaygın serbest zaman etkinliklerinden bir tanesidir. Bu sektör aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Japonya, Güney Kore, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi büyük ekonomilerin milyar dolarlarla ifade edilen önemli gelir kaynaklarından birisidir. Türkiye'de de köklü bir bilgisayar oyuncusu geçmişi ve kültürü mevcuttur. Öyle ki, tüm dünyada atari salonlarının ölmeye yüz tuttuğu dönemlerde Türkiye'de hatırı sayılır sayıda insan atari salonlarına giderek sektörü uzunca bir süre canlı tutmuş ve İnternet kafelere akın ederek takım oyunları oynamıştır. Günümüzde kısmen PlayStation kafeler ve eSpor merkezlerince temsil edilen oyuncu kültürü, dijitalleşmeyle birlikte Twitch, YouTube, Discord gibi platformlarda da varlığı sürdürmekte ve söz konusu ortamlar oyuncuların sosyalizasyon mekânları olarak görev görmektedir. Bununla birlikte, oyuncular gerek Türk toplumu gerekse Türk sosyal bilimciler tarafından "niş" bir grup olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, oyuncu olmak daha çok gençlerin yatırım yaptığı geçici bir serbest zaman etkinliği olarak görülmüş ve oyuncu kültürünün ve kimliğinin sosyolojik önemi büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada, fenomenolojik bir bakış açısıyla Türkiye'deki oyuncu kimliğine ve kültürüne yönelik saha içinden gözlemler sunulacak ve oyun sektörünün karşı karşıya olduğu başlıca sorunlara çözüm önerileri sağlanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, ilk olarak Türkiye'deki oyun sektörüne yönelik hazırlanmış raporlar incelenmiş ve bunlar daha derin analizler yapmak üzere saha içinden gelen gözlemlerle harmanlanmıştır. Çalışmanın bulguları göstermektedir ki Türkiye'deki oyun sektörü her geçen gün büyük bir hızla genişlemekte, sektöre olan yatırımlar artmakta ve toplumun oyuncu kimliğine olan bakış açısı değişmektedir. Diğer yandan, kamu sektörünün bu alana yeterince ilgi göstermediği, değişmekte olan algı ve tutumlara rağmen oyuncu kimliğinin hâlâ gençlerle sınırlı olarak değerlendirildiği, oyunculara özel ürün satışı yapan GAME, GameStop gibi zincir marketlerin Türkiye'de bulunmaması gerekçesiyle tedarik zincirinde sorunların gözlemlendiği not edilmiştir. Çalışmanın sonunda, dijitalleşen dünyada önemli bir gelir kaynağı olarak Türkiye'deki oyun sektörüne yönelik atılması gereken adımlarla ilgili bazı öneriler sunulmuş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bilgisayar oyunları, oyuncu kimliği ve kültürü, oyun sektörü, Türk oyuncular.

*Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, aykutsn@gmail.com, ORCID:0000-0002-1197-552X.

EVALUATING THE GAMING INDUSTRY IN TÜRKİYE FROM A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE: SOME OBSERVATIONS AND SUGGESTIONS FOR SOLUTIONS TO PROBLEMS

Abstract

Video games are one of the most common leisure activities followed with interest by people of all age groups all over the world. This industry is also one of the biggest sources of revenue for major economies such as the United States, China, Japan, South Korea, Germany, France, and the United Kingdom. Türkiye also has a long history and culture of video gaming. In fact, when arcades were dying out all over the world, a considerable number of people in Türkiye kept the industry alive for a long time by going to arcades and flocked to Internet cafes to play team-based games. Today, the gamer culture, which is partially represented by PlayStation cafes and eSports centers, continues to exist on platforms such as Twitch, YouTube, Discord, etc. with digitalization, and these environments serve as socialization spaces for gamers. However, gamers have been seen as a "niche" group by both Turkish society and Turkish social scientists. Accordingly, being a gamer has been seen more as a temporary leisure activity that young people invest in, and the sociological significance of gamer culture and identity has been largely neglected. This study will present observations from the field on the gamer identity and culture in Türkiye with a phenomenological perspective, and attempt to provide solutions to the major problems faced by the gaming industry. To this end, firstly, reports on the gaming industry in Türkiye were analyzed and then these were blended with observations from the field to provide a deeper analysis. The findings of the study show that the gaming industry in Türkiye is expanding rapidly, investments in the sector are increasing, and society's perception of gamer identity is changing. On the other hand, it was noted that the public sector does not show enough interest in this field, that despite changing perceptions and attitudes, the gamer identity is still regarded as being limited to young people, and that there are problems in the supply chain due to the absence of chain stores such as GAME and GameStop in Türkiye. At the end of the study, some suggestions are presented and a general evaluation is made regarding the steps to be taken for the gaming industry in Türkiye as an important source of income in a digitalized world.

Keywords: Video games, gamer identity and culture, gaming industry, Turkish gamers.

(JEL codes: 016, 032, 033)

Giriş

20. yüzyılın ortalarında transistör ve optik yükselteç teknolojileri gibi bilginin işlenmesi ve aktarılmasında önemli etkileri olan gelişmelerle başladığı varsayılan Bilgi Çağı veya diğer bir adıyla Dijital Çağ, Endüstri Devrimiyle birlikte kurulan geleneksel endüstrilerin hızla dönüşerek bilgi teknolojilerini merkeze alan bir yapıya evrildiği sürece işaret etmektedir. Dijital Çağ kavramı en basit ifadesiyle "birçok şeyin bilgisayar aracılığıyla yapıldığı ve büyük miktarda bilginin bilgisayar teknolojisi sayesinde mevcut kılındığı günümüz" ("digital age", 2023) olarak tanımlanmaktadır. Yaşanan dijital devrimlerle beraber ekonomiden sağlığa, eğitimden sanata, üretimden tüketime varıncaya kadar birçok farklı toplumsal kurum ve alanda değişim ve dönüşümler yaşanmıştır.

Dijital Çağın dönüştürdüğü alanların içinde gündelik yaşam pratikleri ve eğlence sektörü de yer almaktadır. 21. yüzyıl insanı eğlence ihtiyacını televizyonda (ve daha yakın zamanlarda dijital platformlarda) film veya dizi izleyerek, kablosuz kulaklıklarla konser salonlarını kulağına kadar getirerek veya sevdiği romanı bir ekrandan okuyarak gidermektedir. Tüm bunların yanı sıra, bilgisayar oyunları da 21. yüzyılda gündelik yaşam pratiklerinin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiş, birçok insanın eğlence ihtiyacını gidermenin çabuk erişilebilir ve bol çeşit sunan bir aracı olarak varlık göstermeye başlamıştır. Öyle ki, günümüzde bilgisayar oyunları küresel popüler kültürün başlıca nesnelere bir tanesidir (Sığın, 2022).

Bu çalışmada Türkiye'deki oyun sektörünün mevcut durumunu sosyolojik açıdan incelemek hedeflenmiştir. Çalışmanın temel verilerini ikincil veriler olarak hem dünyadaki hem de Türkiye'deki oyun sektörüne yönelik hazırlanmış raporlar ve istatistikler oluşturmaktadır. Bu veriler, kendisi de oyuncu kimliğine sahip olan ve aktif olarak oyun sektöründeki gelişmeleri takip eden mevcut araştırmacı tarafından fenomenolojik bir bakış açısıyla sahadan gözlemlerle harmanlanmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak dünyada bilgisayar oyuncularının sosyodemografik profili çıkarılmaya çalışılmıştır. İkinci olarak ise bilgisayar oyunları Dijital Çağda önemli bir sektör ve ekonomi kalemi olarak ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye'deki oyuncu kimliğinin ve oyun sektörünün durumuyla ilgili birtakım saptamalar yapılarak, bunlara ilişkin başlıca sorunlar ortaya konarak ve söz konusu sorunlara olası çözüm önerileri sunulmuş ve çalışma sonuçlandırılmıştır.

1. Bilgisayar Oyuncularının Sosyodemografisi

Türkiye'de "bilgisayar oyuncusu" veya "oyuncu" denildiğinde toplumun genelinin aklına 18 yaş altı erkeklerin geldiği söylenebilir. Bunun nedeni, bilgisayar oyunlarının çocuklar tarafından bir serbest zaman etkinliği olarak değerlendirildiği algısıdır. 18 yaş itibarıyla gelen reşit olma durumuyla birlikte genç bireye toplum tarafından daha "ağırbaşlı", "sorumluluk sahibi", "ciddi" olması gerektiği yönünde telkinler verilmekte ve bir serbest zaman etkinliğinden veya hobiden daha fazlası olarak görülmemen bilgisayar oyunlarından uzaklaşması beklenmektedir. Bilgisayar oyunları sıklıkla "boşa zaman geçirme", "zaman öldürme" gibi olumsuz çağrışımları olan ifadelerle birlikte anılmaktadır.

Bilgisayar oyunları herhangi bir getirisi olmadığı gibi getiri sağlayan diğer eylemlere ayrılabilir zamandan da çalan bir etkinlik türü olarak görülmektedir. Bu yüzden, artık daha “profesyonel” alanlara yönelmesi gerektiği düşünülen bireyler daha “yetişkin uğraşlara” zaman ayırmalıdır.

Verilerse toplumdaki yaygın algıdan daha farklı bir görünüme işaret etmektedir. Bu noktada ilk olarak sektörde en büyük paya sahip olan Amerika Birleşik Devletleri’nin oyuncu sosyodemografisine bakılabilir. Entertainment Software Association’ın Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bilgisayar oyun sektörünün 2023 yılıyla ilgili derlediği rapora (“2023 essential facts”, 2023) göre, 212,6 milyon Amerikalı haftada en az bir saat bilgisayar oyunu oynamaktadır ki bu da toplam Amerikalı nüfusun %65’ine işaret etmektedir. Rapor bilgisayar oyunlarını “Amerika’nın en sevdiği serbest zaman etkinliklerinden biri” olarak nitelendirmiş, kişinin ilgi alanı ne olursa olsun seveceği bir bilgisayar oyunu bulacağından bahsetmiştir. Yine rapora göre, 18 yaş üstü bireylerin %62’si, 18 yaş altı bireylerinse %76’sı bilgisayar oyunu oynamakta; ortalama oyuncu yaşı 32 olarak ortaya çıkmaktadır. Raporda ezber bozan diğer bir bulguysa bilgisayar oyuncusunun cinsiyetidir. Öyle ki, oyuncuların %53’ü kendilerini erkek olarak tanımlarken %46’sı kadın olarak tanımlamaktadır. Tüm bu veriler Amerikan toplumu söz konusu olduğunda oyuncu kimliğinin toplumun büyük çoğunluğunu kapsayan bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

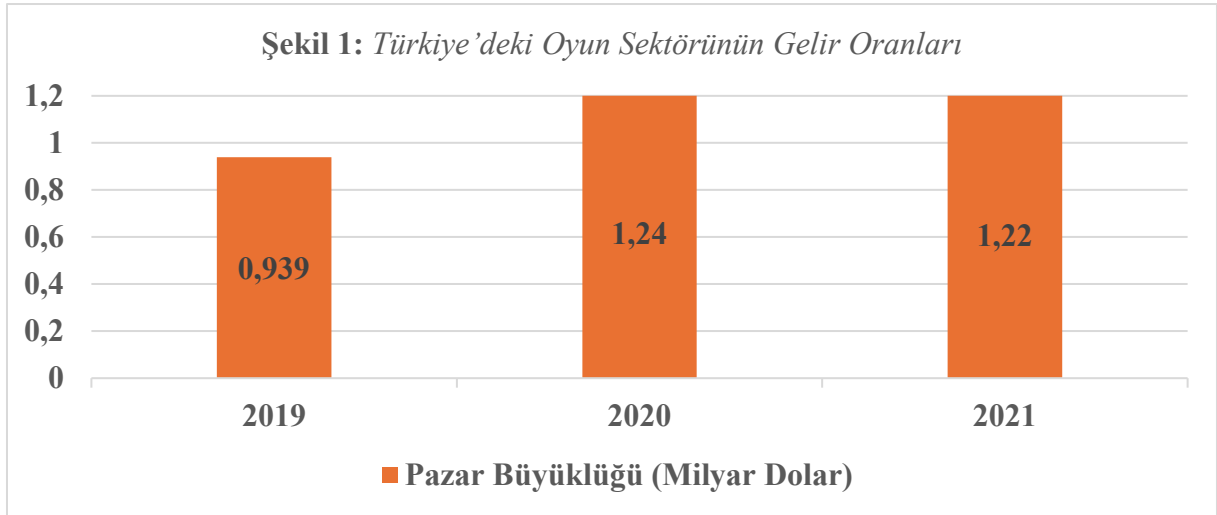
Bölümün başında değinilen “18 yaş altı erkek” algısıysa daha çok Türk toplumu için geçerlidir. Ancak veriler bu noktada da yanlış bir algının varlığına işaret etmektedir. Öncelikle, Türkiye’de kendisini “oyuncu” olarak tanımlayanların sayısının 2021 yılı itibariyle 43,2 milyon olduğu istatistiklere yansımıştır (“The gaming market”, 2022). 2016 yılından beri yıllık olarak yayınlanan “Türkiye Oyun Sektörü Raporunun” 2021 (“Turkey game market”, 2021) verilerine bakıldığında 12 ila 40 yaş aralığındaki bireylerin bilgisayar oyunu oynadığı görülmektedir. Dahası, örneğin 12 ila 18 yaş aralığındaki öğrenci grubu daha çok akıllı telefon üzerinden oyun oynarken 30 ila 40 yaş aralığındaki çalışan grup iyi bir telefona, oyun konsoluna veya kişisel bilgisayara sahiptir ve oyunları dilediği platformda oynayabilmektedir (s. 34). Bu veri, Türkiye’deki oyuncu kimliğinin 18 yaş altı erkeklerle sınırlı olduğu mitinin tam da bir mit olduğunu, aksine bu kimliğin daha geniş bir sosyodemografik görünüme işaret ettiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra,

mobil oyuncular da denkleme dahil edilirse %52'sini erkeklerin, %48'iniyse kadınların oluşturduğu bir görünüm ortaya çıkmaktadır (s. 21).

Bütün yaş grupları için en yaygın hobilerden biri olan bilgisayar oyunlarının oynanma gerekçesi de sanıldığı gibi sadece eğlenceyle ilintili değildir. Amerikan oyuncuların %86'sı bilgisayar oyunlarının insana keyif verdiğini, %84'ü zihinsel uyarım sağladığını, %83'ü stres aldığını, %81'i bilişsel becerileri geliştirdiğini, %71'iyse topluluk bilinci oluşturduğunu ifade etmişlerdir ("2023 essential facts", 2023). Türk oyuncular söz konusu olduğundaysa bilgisayar oyunlarının her zevke hitap etmesi nedeniyle eğlence ihtiyacını gidermesi, takım arkadaşlığını ve rekabet duygularını perçinlemesi, prestij ve profesyonel oyuncu olma fırsatı sağlaması gibi nedenlerle tercih edildiği anlaşılmaktadır ("Turkey game market", 2021, s. 35). Dolayısıyla, bilgisayar oyunları sadece 18 yaş altı erkeklerin eğlence amacıyla oynadıkları oyunlar olarak değil, toplumun çeşitli kesimleri tarafından çeşitli amaçlarla oynanan bir etkinlik türü olarak anlaşılmalıdır.

2. Dijital Çağın Sürekli Büyüyen Bir Sektörü Olarak Bilgisayar Oyunları

Bilgisayar oyunları sektöründe ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin baskın olduğu görülmektedir ancak Çin, Japonya ve Güney Kore de pazarda büyük pay sahibidir. 2021 yılı itibariyle, Amerika Birleşik Devletleri'nin 46,4 milyar dolarlık gelire dünyanın en büyük oyun pazarları arasında ilk sırada yer aldığı görülürken Çin'in bilgisayar oyun pazarı da yıllık yaklaşık 44 milyar dolarlık gelire ikinci sırada yer almakta ve onu 19,1 milyar dolarlık gelire Japonya ve 7,4 milyar dolarlık gelire Güney Kore takip etmektedir ("Top countries", 2023). Bu anlamda her ne kadar pazarın en güçlüsü olsa da bilgisayar oyunları sektöründe bir Amerikan tekelinden söz etmek mümkün değildir. Bütün bunların yanı sıra, Türkiye ise 2021 yılı itibariyle 1,22 milyar dolara ulaşan satış oranlarıyla dünyadaki 18. en büyük oyun pazarına sahip olmuştur ("The gaming market", 2022). Türkiye'de oyun sektörü 2000'li yılların sonlarında büyümeye başlamış ancak asıl sıçrama 2010'lu yıllarda cep telefonları ve tabletler üzerinden oynanabilen oyunların popülerliğinin artmasıyla gerçekleşmiştir. Şekil 1 2019-2021 yılları arasında Türkiye'deki oyun sektörünün gelir oranlarını göstermektedir.

Kaynak: “The gaming market”, 2022.

Pazar büyüklüğü söz konusu yıllarda artış göstermişse de Türkiye’de 1990’lı yıllardan beri süregelen dinamik bir oyuncu kitlesinin olduğundan bahsetmek gerekir. Atari salonlarıyla başlayan süreç İnternet kafeler, PlayStation kafeler ve eSpor merkezleriyle birlikte mekânsallığını sürdürmüş, ev/el konsolları ve kişisel bilgisayarlarla da varlık göstermeye devam etmiştir (Sığın, 2021, s. 95-97).

Halihazırda genç bir nüfusa ve bilgisayar oyunları oynayarak büyümüş yetişkin bir nüfusa sahip olan Türkiye, bilgisayar oyunları ile tanıştığından beri aktif bir oyuncu kitlesine sahip olmuştur. Bu da sektörü canlı tutan başlıca unsurlardan bir tanesidir. Böylesi canlı bir pazara devamlı surette yatırımlar yapılmakta, pazar her geçen gün biraz daha büyümektedir. 2021 yılında bilgisayar oyun sektöründeki 54 genç yenilikçi şirket (“startup”) yatırım almıştır ve Türk girişimcilik ekosistemi toplamda 1,1 milyar dolar yatırım alırken bunun 266 milyon doları oyun sektörüne gelmiştir (“Turkey game market”, 2021, s. 42).

Tüm bunların yanı sıra, dünya genelinde COVID-19 gibi gelişmelerin tetiklemeyle veya kişisel tercihler nedeniyle özel alanda daha fazla zaman geçirmeye başlayan insanların bilgisayar oyunları ile olan ilişkileri bir serbest zaman etkinliğinin ötesine geçecek şekilde evrilerek artış göstermiştir (Pallavicini, Pepe ve Mantovani, 2022). Bu durum da COVID-19 salgınının tüm dünyada birçok pazarı olumsuz etkilerken bilgisayar oyunları pazarında olumlu bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dijital Çağın önemli bir pazarı olduğu anlaşılan bilgisayar oyunları, geliştirilmeye açık yapısı ve yüksek gelir

sağlama potansiyeliyle Türkiye’de hem kamu sektörü hem de özel sektör tarafından daha fazla desteklenmeyi hak eden bir noktada durmaktadır.

3. Türkiye’deki Oyun Sektörüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Sorunlara Çözüm Önerileri

Türkiye’nin köklü bir bilgisayar oyunu kültürü vardır. 1990’lı yıllarda özellikle büyükşehirlerde yaygın olarak görülen atari salonları, 2000’li yıllarda ülkenin hemen her yerinde yaygınlaşan İnternet kafeler ve son yıllarda ortaya çıkan PlayStation kafeler ve eSpor merkezleri bilgisayar oyunlarının yalnızca bir serbest zaman etkinliği olarak değil, bir toplumsallaşma aracı olarak da kullanılabilceğini göstermektedir*. Öyle ki, bu ortamlarda oyunlarla ilgili bilgi alışverişi yapılmakta, özellikle eSpor merkezlerinde ulusal veya uluslararası turnuvalar için hazırlıklar yürütülmektedir.

Sonuncusu 22-24 Eylül 2023 tarihleri arasında düzenlenen büyük çaplı oyuncu etkinliği Gaming İstanbul için hazırlanan katalogda (s. 3) “Avrasya’nın Oyunculuk Köprüsü” tanımlaması geçmektedir. 18 milyondan fazla nüfusu ve bölgenin nüfusa oranla en yüksek oyuncu kitlesine sahip şehri olan İstanbul bu anlamda önemli bir noktada durmaktadır. Diğer yandan, en büyük oyuncu buluşmaları İstanbul’da gerçekleştiriliyor olsa da bilgisayar oyuncuları Türkiye’nin her yerindedir. Bununla birlikte, Türkiye’deki oyun sektöründe birtakım sorunlar çözüm beklemektedir. Bu sorunlar aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir:

3.1. Pazara İçkin Sorunlar

Pazarda gözlemlenen en temel sorunlardan bir tanesi oyun veya oyuncu ekipmanı alınmak istendiğinde karşılaşılan yüksek birim fiyatlarıdır. Örnek vermek gerekirse, 20 Ekim 2023’te Nintendo Switch için çıkan Super Mario Bros. Wonder oyununun fiziksel kopyası İnternet üzerinden yaklaşık olarak 3000 TL’ye bulunabilmekteyken (“Super Mario Bros”, 2023) yine aynı tarihte Sony PlayStation 5 için çıkan Marvel’s Spider-Man 2’nin yaklaşık fiyatı 2000 TL’dir (“sahibinden.com”, 2023). Dijital Çağın bir uzantısı olarak

*Konuyla ilgili daha geniş kapsamlı bir tartışma için “Video Games as a Socialization Agent for the Youth: An Evaluation of an Oft-Overlooked Field” başlıklı çalışmamıza bakılabilir.

aynı oyunlar dijital olarak da satın alınabilmektedir. Nintendo'nun resmi Türkiye sitesi bulunmamakla birlikte konsol bölgesi değiştirilerek oyunlar dijital olarak satın alınabilir ancak bu durumda da yüksek döviz kurları sorun oluşturmaktadır. Marvel's Spider-Man 2'nin PlayStation Store üzerindeki fiyatıysa çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla 1.499,00 TL'dir. Bu iki örnek döviz kuru endeksli oyun pazarının iyi ekonomi yönetimiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'deki vergilendirme sistemi nedeniyle özellikle yeni çıkan konsolların yurt dışından satın alınması söz konusudur. Vize sorunu olmayanlar Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelere konsol teminatı yapabilirken vize sorunu olanlar da Gürcistan'dan konsol satın alma yolunu seçebilmektedir. Oyuncular arasında bu ülkelere bizzat gitme veya buralara giden tanıdıklardan istenilen ürünü getirmelerini talep etme gibi durumlar söz konusudur. Sony PlayStation 5 konsolu piyasaya çıktığı dönemde hem fiyatı hem de stok sıkıntısı nedeniyle birçok insan ürünü temin edememiştir. Konuyla ilgili Facebook gruplarında birkaç kişinin bir araya gelip komşu ülkelere giderek konsolu alma yönünde planlar yaptığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, oyuncu olmak bir "tutku" olarak değerlendirilmekte, yanlış vergi politikaları oyuncuların harcamalarını durdurmayıp onların farklı yollar bulmasına neden olmaktadır. Oyuncu araç gereçlerinde yapılacak vergi düzenlemeleri sermayenin yurt içinde kalmasını sağlayacaktır.

Birim fiyatlarının yarattığı sorunun yanı sıra, bilgisayar oyunlarına adanmış marketlerin yetersizliği de oyuncular için önemli bir sorundur. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde oyunculara özel hizmet veren GAME, GameStop gibi mağaza zincirleri Türkiye'de bulunmamaktadır. Bu mağazalar yalnızca en son çıkan ürünleri tedarik etmekle kalmayıp aynı zamanda genelde kendileri de oyuncu kimliğine sahip olan çalışanlara sahip olduğu için sosyalleşme ortamı sunmaktadır. Oyunculara özel zincir marketler önsipariş sistemiyle birlikte Türkiye pazarına girebilir. Önsipariş sistemi oyuncular için önemli olabilmektedir, çünkü önsipariş verilen oyunların beraberinde bazı oyun içi ürünler verilebilmektedir. Bu oyun içi ürünler daha sonra ayrıca satışa çıkarılabilse de önsipariş sistemi oyunlara dair beklentileri güçlendirmekte, önsipariş vermiş oyuncuları forum siteleri ve Twitch, YouTube, Discord gibi platformlar üzerinden bir araya getirmektedir. Oyunculara özel zincir marketlerin varlığı Türkiye'de kolay kolay bulunamayan ("niş" tabir edilen) oyunların da pazarda daha ulaşılabilir hâle gelmesini sağlayabilir.

3.2. Altyapı Sorunları

Günümüzde çıkan bilgisayar oyunlarının birçoğu İnternet üzerinden çok oyunculu olarak oynanabilen oyunlardır. İnternet altyapısı anlık tepkiler verilmesi gereken oyunlar için büyük önem arz etmektedir. Milisaniyelik tepkiler oynanılan rekabetçi oyunların kazanılıp kaybedilmesindeki en temel belirleyicilerdendir. Tablo 1’de Avrupa’daki İnternet hızları gösterilmektedir.

Tablo 1: Ülkelere Göre Avrupa’da İnternet Hızları 2022

Sıra	Ülke	İnternet Hızı (Mbps)	Sıra	Ülke	İnternet Hızı (Mbps)	Sıra	Ülke	İnternet Hızı (Mbps)
1	Monako	165,47	17	Finlandiya	86,74	33	Estonya	49,23
2	Danimarka	156,04	18	Polonya	83,74	34	Sırbistan	49,21
3	İspanya	130,86	19	Belçika	79,00	35	Slovakya	46,89
4	Romanya	118,51	20	Litvanya	76,90	36	Çekya	46,10
5	Lihtenştayn	113,30	21	Almanya	66,42	37	Beyaz Rusya	44,10
6	İsviçre	109,72	22	İrlanda	64,23	38	Kosova	43,98
7	Norveç	104,02	23	Rusya	63,13	39	Hırvatistan	38,49
8	İsveç	101,27	24	San Marino	62,69	40	Yunanistan	33,03
9	Hollanda	100,38	25	Slovenya	60,71	41	Arnavutluk	31,60
10	Portekiz	97,37	26	Letonya	60,50	42	Ermenistan	31,21
11	Macaristan	95,11	27	Birleşik Krallık	58,89	43	Kıbrıs	30,21
12	Fransa	92,59	28	Bulgaristan	53,05	44	Kuzey Makedonya	26,96
13	Moldova	92,21	29	Ukrayna	52,37	45	Türkiye	26,87
14	Lüksemburg	91,74	30	Karadağ	51,03	46	Bosna Hersek	22,79
15	Malta	90,66	31	Avusturya	49,83	47	Gürcistan	19,97
16	Andorra	90,65	32	İtalya	49,47	48	Azerbaycan	17,24

Kaynak: Holm, 2022.

Görülebileceği gibi, Türkiye 48 ülke içerisinde 45. en yavaş İnternet hızına sahiptir. Bu durum yukarıda bahsedilen sorunun yanı sıra, farklı ülkelerdeki oyuncuların Türkiye’deki oyuncularla oyun oynamak istememesine neden olabilmektedir. Bunun nedeni, yavaş İnternet hızının yalnızca o İnternet bağlantısını kullanan oyuncuyu değil, aynı zamanda karşısındaki oyuncuyu da etkilemesidir. Türkiye’de özellikle yükleme (“upload”) hızının dünya standartlarının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, yükleme hızını ön planda tutacak şekilde genel İnternet hızı artışlarının sağlanmasının iyi olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'deki eSpor takımlarının sayısı 2022 yılı itibariyle 200'den fazladır ("Türk espor takımları", 2023) ancak bu takımların belli başlı oyunlar özelinde takımlaştığı görülmektedir. Bu oyunlar League of Legends, PUBG: Battlegrounds, FIFA Pro Club, Counter-Strike: Global Offensive gibi popüler yapımlardır ancak Street Fighter, Tekken, Mortal Kombat gibi uluslararası turnuvalarda yer alan ancak görece daha az oyuncunun tercih ettiği oyunları kapsayan eSpor takımı yetersiz sayıdadır. Bu gibi durumlar uluslararası arenada mücadele etmek isteyen rekabetçi Türk oyuncular için sorun teşkil etmektedir. Yurt dışında benzer durumda olan eSporcular bir sponsor yardımıyla uçak, konaklama gibi giderlerini karşılayabilmekteyken Türkiye'de oyuncu kimliğine yönelik oluşmuş olumlu bir bakış açısı olmadığı için bu durum geçerli değildir. Bu da ancak oyuncu kimliğine yönelik toplumsal algı ve tutumların değişmesiyle aşılabilecek bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Sosyo-kültürel sorunlar

Daha önce de değinildiği üzere, "oyun" ve "oyuncu" kavramlarının dijital göçmenler arasında olumlu çağırışmaları yokmuş gibi görünmektedir. Bilgisayar oyunlarının üzerine yapılmış şiddete yönlendirme, akademik başarıyı düşürme gibi birtakım damgalar mevcuttur. Dijital yerlilerinse bu olgulara yönelik algı ve tutumların olumlu yönde dönüşmesini sağlamada yetersiz oldukları görülmektedir. Ancak içinde bulunduğumuz Dijital Çağda oyunlarla (gerekse oyun oynayarak veya onları geliştirerek) geçimini sağlayan kitleler vardır. Bu bağlamda, oyuna ve oyuncuya yönelik algı ve tutumların dönüştürülmesi adına büyük çaplı projeler geliştirilebilir. T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı ve/ya Türkiye eSpor Federasyonu bu konuda inisiyatif alarak kamu spotları hazırlayıp seminerler düzenleyebilir. Böylelikle genel anlamda oyuncu kimliği daha olumlu bir şekilde, profesyonel oyuncu kimliği de Dijital Çağın ürettiği bir meslek dalı olarak anlaşılabilir. Ayrıca toplumda eSporculara ve eSpor takımlarına yönelik olarak tıpkı geleneksel sporcularda ve spor takımlarında olduğu gibi uluslararası arenada milli bir misyon algısı geliştirilmeye çalışılabilir.

Son yıllarda piyasaya sürülen bilgisayar oyunları İngilizce'nin yanı sıra; Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Çince, Japonca, Arapça ve Rusça gibi çeşitli dilleri desteklemektedir ancak Türkçe desteği sunan yapımların sayısı oldukça azdır. Türkiye Oyun Sektörü Raporu 2021'de Türk oyuncular için bilgisayar oyunlarında yerleştirme

uygulamalarının elzem olduğu belirtilmiştir (s. 31). Uncharted, The Last of Us ve God of War gibi büyük (“AAA” veya “Triple-A”) yapımlar Türkiye’de yalnızca bu oyunların genel kalitesinden dolayı değil, aynı zamanda Türkçeye çevrildiği için başarılı olmuşlardır. Bir bilgisayar oyununun dil desteği sunmasındaki başlıca kriter o oyunun potansiyel alıcılarının sayısıdır. Türkiye’de oyuncu sayısı fazladır ancak bu korsan tüketimin fazla olması ve sektörün tanınırlığının düşük olması gibi nedenlerle yapım şirketleri oyunlarında Türkçe dil desteği sunmamaktadır. Bu durumda devlet tarafından yabancı yatırımcıyı ve yapım şirketlerini bilgilendirecek ve onları ülkeye çekecek politikalar geliştirilebilir. Bilgisayar oyunlarının fiyatlandırmalarına yönelik düzenlemeler de korsan kullanımının azaltılmasında yardımcı olacaktır.

3.4. Sosyo-Politik Sorunlar

Oyuncuları başlıca sorunlarından bir diğeriye daha makro ölçekli ve ontolojik bir meseledir. Türkiye için yapılan “Doğu’dan bakınca Batılı, Batı’dan bakınca Doğulu” tanımlaması bu noktada bir tartışma zemini oluşturabilir. Bilgisayar oyunları genel itibarıyla Batı merkezli ürünlerdir. Son dönemlerde dış politikada izlenen Batı karşıtı yaklaşımın ve bu doğrultuda alınan kararların oyunculara olan etkisi yalnızca ekonomik boyutta gerçekleşmemiştir. Öyle ki, oyun firmalarının Türkiye’yi siyasi anlamda Doğu’da mı, yoksa Batı’da mı gördüğü ülkenin genel politik tavrıyla birlikte şekillenmektedir. Buna bir örnek Street Fighter V oyunundan verilebilir. 16 Şubat 2016 yılında piyasaya sürülen oyun Türkiye’deki oyuncuları 24 Mart 2020 yılındaki oyun içi güncellemeye kadar çoğunlukla İngiltere, Almanya, Hollanda, İtalya gibi ülkelerle eşleştirmiştir. Güncellemenin getirildiği tarihten itibaren Türkiye’deki oyuncular daha çok Mısır, Pakistan, Tunus, İsrail gibi ülkelerle eşleştirilmiştir. İnternet altyapısının yeterince iyi olmadığı veya coğrafi olarak yakın olmadığı bilinen bu ülkelerle eşleşmeler bağlantı sorunları yaşanmasına neden olmuştur.

Benzer bir şekilde, dijital oyun platformu Steam 25 Ekim 2023 tarihinde bir açıklama yapmış ve daha önce Türk Lirası üzerinden gerçekleştirilen fiyatlandırmaları 20 Kasım 2023 tarihinden itibaren Amerikan Doları cinsinden gerçekleştireceğini belirtmiştir (“Arjantin ve Türkiye”, 2023). Steam platformunun konuyla ilgili sunduğu gerekçelendirme şu şekilde olmuştur:

Arjantin ve Türkiye'de son yıllarda yaşanan yüksek kur oynaklığı, oyun geliştiricilerinin bu para birimleri cinsinden uygun fiyatları seçmesini ve sürekli güncel tutmasını güç bir hâle getirdi. Geliştirici buluşmalarımızda ve sohbetlerimizde bu geri bildirimle çok sık karşılaştık. Buna ek olarak, bu bölgelerde sürekli olarak yaşanan kur dalgalanmaları, ücretler, vergiler ve lojistik sorunlar kaynaklı olarak Steam ödeme yöntemlerini güncel ve çalışır hâlde tutmakta büyük güçlükler yaşadık. Arjantin ve Türkiye'deki müşteriler için fiyatları USD olarak değiştirmek bize hem oyunculara hem de partnerlere daha standart ve tutarlı bir hizmet sunmamıza yardımcı olurken aynı zamanda bu ülkelerde/bölgelerde yaşayan Steam kullanıcılarına çeşitli ödeme yöntemleri sunmaya devam edebileceğimiz anlamına geliyor ("Arjantin ve Türkiye", 2023).

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin "Batılı" bir noktada mı, yoksa "Doğulu" bir noktada mı durduğu oyuncular için önemli bir konudur. Şayet çoğunlukla Batı menşeli ürünler olan bilgisayar oyunlarında Batı dışında konumlanma tercih ediliyorsa Türkiye alternatif bir "bilgisayar oyunu merkez ülkesi" olarak işlev gösterecek potansiyele sahip görünmektedir ancak bu durumun gerçekleşebilmesi için altyapı yatırımlarının yapılması ve zihinsel dönüşümün gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde "Doğulu" bir yaklaşımın oyuncular için yarardan çok zarar getireceği düşünülmektedir.

4. Sonuç

Aksiyondan simülasyona, yarıştan spora, stratejiden dövüşe, platformdan rol yapma oyununa varıncaya kadar birçok farklı türdeki bilgisayar oyunları hemen her beğeniye hitap etmekte ve dolayısıyla hemen her türden insanın ilgisini çekme potansiyeline sahiptir. Bir sektör olarak da onlarca farklı iş kolunu bir araya getiren bilgisayar oyunları geleceğin en önemli alanlarından bir tanesi olacaktır. Peter Zackariasson ve Timothy L. Wilson'ın derlediği ve 2012 yılında yayımlanan "The Video Game Industry: Formation, Present State, and Future" başlıklı çalışmanın ikinci bölümünde oyun sektörü coğrafi açıdan karşılaştırılmış ve yalnızca Kuzey Amerika, Birleşik Krallık, İrlanda ve İsveç özelinde analizler yapılmıştır. Günümüze gelindiğindeyse sektörün farklı coğrafyaları kapsayacak şekilde genişlediği ve genişlemeye devam edeceği görülmektedir.

Her geçen gün biraz daha dijitalleşen dünyada bilgisayar oyunları Türk toplumundaki genel kanının aksine "sadece oyundan" daha fazlasıdır. Türkiye genç nüfusu ve oyun oynayarak büyümüş yetişkin nüfusuyla oyun sektöründe önemli bir konumda yer almaktadır. Fırsatların iyi değerlendirilmesiyle pazarda hem üretim hem de tüketim noktasında büyük pay sahibi olunabilir. Bu noktada özellikle kamu sektörünün dönüştürücü adımlar atmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu

dönüşümlerin gerek altyapı sağlama ve uygun fiyat politikaları uygulama gibi materyalist gerekse bilgisayar oyunlarına ve oyuncu kimliğine yönelik toplumsal algıyı değiştirmek gibi fikirsel boyutlarının olduğu söylenebilir.

Fenomenolojik bir bakış açısıyla ele alınan bu çalışmanın dünyada da henüz bakir bir alan olan oyun sosyolojisine genel bir katkı sağlayacağı ve ilgili kişi, kurum ve kuruluşlara rehberlik ederek bilgisayar oyunlarının, oyuncu kimliğinin ve oyun sektörünün daha iyi anlaşılması noktasında yol göstereceği düşünülmektedir. Unutulmamalıdır ki Dijital Çağda bir şekilde bilgisayar oyunu oynamamış olmak 1980'li veya 1990'lı yıllarda sokakta saklambaç veya yakalamacılık oynamamış olmakla hemen hemen eşdeğerdir. Üstelik sokak oyunları yalnızca belirli bir yaş aralığındaki bireyleri ilgilendirirken aynı durumun bilgisayar oyunları için çok da söz konusu olmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- 2023 essential facts about the U.S. video game industry. (2023). Erişim adresi: https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2023/07/ESA_2023_Essential_Facts_FINAL_07092023.pdf
- Arjantin ve Türkiye için 20 kasım'a kadar yeni fiyatlandırma gerekli. (2023, 25 Ekim). Erişim adresi: <https://steamcommunity.com/groups/steamworks/announcements/detail/3728476412305766958>
- digital age. (2023). Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/digital-age>
- Gaming İstanbul. (2023). Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/1tjd3RaGDpsbDss3gd70HB8lfeRId4EfW/view>
- Holm, D. (2022, 10 Şubat). European internet speeds by country 2022. Erişim adresi: <https://nomadguide.eu/fastest-internet-speeds-in-europe/>
- Pallavicini, F., Pepe, A., Mantovani, F. (2022). The effects of playing video games on stress, anxiety, depression, loneliness, and gaming disorder during the early stages of the COVID-19 pandemic: PRISMA systematic review. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 25(6), 334-354. doi: 10.1089/cyber.2021.0252.
- sahibinden.com (2023). Erişim adresi: https://www.sahibinden.com/ikinci-el-ve-sifir-alisveris?query_text_mf=spiderman+2&query_text=spiderman+2
- Sığın, A. (2019, Ocak). *Video games as a socialization agent for the youth: An evaluation of an oft-overlooked field*. EUROASIA IV-International Congress on Multidisciplinary Studies Sempozyumunda sunulan bildiri, Çimkent, Kazakistan. Erişim adresi: https://www.euroasiasummit.org/_files/ugd/614b1f_438b93a21bb647d78d6132a3cb e03fda.pdf
- Sığın, A. (2021). Geleneksel sporun sınırlarının ötesinde: Bir eSpor epistemolojisi denemesi. *Sosyoloji Divanı*, 9(17), 87-102.
- Sığın, A. (2022). Frankfurt school's critical theory and a critique of video games as popular culture products. *Erciyes İletişim Dergisi*, 9(1), 1-17.
- Super Mario Bros. Wonder Nintendo Switch. (2023). Erişim adresi: <https://www.gizala.com.tr/super-mario-bros-wonder-nintendo-switch-urun6192.html>
- The gaming market in Turkey. (2022, 5 Mart). Erişim adresi: <https://allcorrectgames.com/insights/the-turkish-game-market>
- Top countries and markets by video game revenues. (2023). Erişim adresi: <https://newzoo.com/resources/rankings/top-10-countries-by-game-revenues>
- Turkey game market 2021 report. (2021). Erişim adresi: <https://www.gaminginturkey.com/files/pdf/turkey-game-market-report-2021.pdf>
- Türk espor takımları 2023 listesi. (2023, 23 Ocak). Erişim adresi: <https://gamizm.com/espor/turk-espor-takimlari-2023-listesi/>
- Zackariasson, P. ve Timothy L. W. (Der.). (2012). *The video game industry: Formation, present state, and future*. New York, NY: Routledge.

“FREELANCER” OLMAK KADINLARIN STATÜSÜNDE BİR DEĞİŞİM YARATTI MI?

Bahar YOLVERMEZ*

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Özet

Freelance çalışma, bilgi iletişim teknolojilerinin işgücü piyasalarında yarattığı yeni bir istihdam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yer ve zaman açısından özerklik ve esneklik sağlaması kadınların bu çalışma biçiminde istihdamını arttıran bir etkidir. “Özerklik” çerçevesinde biçimlenen yeni çalışma anlayışı birçok güvencesizliği barındırmaktadır. Standing’e göre, yeni küresel emek piyasalarının yarattığı esneklik ve güvencesizlik prekarya sınıfını ortaya çıkarmıştır. Prekarya, emek piyasasında kendi hesabına çalışanlar, geçici ve mevsimlik işçiler, gönülsüz kısmi zamanlı çalışanlar, bağımlı kendi hesabına çalışanlar veya aktif iş gücü piyasası politika önlemleri ile desteklenen sosyal uyum umutları olmayan işsizleri kapsayan çeşitli statülerdeki gruplardan oluşmaktadır. Çalışmada, “freelancer” olmanın statüde herhangi bir değişiklik yaratıp yaratmadığı kadınlar üzerinden irdelenmiştir. Kadın freelancerlar, dijital ev eksenli parça başı çalışan kadınlardan hem demografik özellik hem de çalışma tercihleri açısından farklılaşmaktadır. Çalışmanın amacı, “freelancer” olmanın kadınların statülerinde bir değişim yaratıp yaratmadığını ortaya koymaktır. Çalışmada, literatür taraması yöntemiyle kadın freelancerların prekarya sınıfı kapsamında iş, gelir, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği açısından belirsizliklerin ve güvencesizliklerinin devam ettiği, iş yükünün arttığı tespit edilmiştir. Demografik farklılıkların güvence bağlamında herhangi bir değişim yaratmadığı, toplumsal cinsiyet rollerinin devam ettiği gözlemlenmiştir. Dijital ev eksenli çalışan kadınlar genellikle eğitim düzeyi düşük bir profile sahip olmakla birlikte, işlerini ev işlerinin devamı niteliğinde görmektedir. Çalışma anlayışları doğrultusunda dijital ev eksenli çalışmayı bir iş-yaşam stratejisi olarak gördüklerinden tercih etmektedir. Ancak kadın freelancerların çoğunluğu eğitim düzeylerinin yüksek, genç ve bekâr bir profile sahip olduğundan, dijital ev eksenli çalışan kadınlar gibi çalışmayı iş-yaşam dengesi stratejisi olarak görmemekte, çalıştıkları sektörlerdeki emek talebinde oluşan yapısal değişikliklere bir tepki niteliğinde bu çalışma biçimini seçmektedir. Freelance çalışma, kadınlar açısından yeni bir kariyer anlayışını ifade etmektedir. Türkiye’de freelance çalışma yüksek niteliklere sahip bir üniversite mezunu için uygun bir iş ve ofiste çalışmanın eşdeğeri şeklinde görülmemektedir. Bu nedenle kadın freelancerlar, toplumda işsiz olarak algılandıklarını ve ailelerinin düzgün bir iş bulmaları konusunda onlara baskı uyguladıklarını, kendilerini yalnız hissettiklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de freelancerların yaptıkları işin toplum tarafından “değer atfedilen” bir iş olarak algılanması için sorunları belirleyip görünür kılmayı, freelance çalışanların güvencesizliğini azaltmayı ve daha adil bir çalışma düzeni sağlamayı amaçlayan “Ofissizler-Freelance Dayanışma Ağı” bu noktada önemli rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Freelance çalışma, cinsiyet, güvencesizlik

* Öğr. gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, bahar.yolvermez@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0002-7688-8582.

HAS BECOMING A "FREELANCER" CHANGED THE STATUS OF WOMEN?

Abstract

Freelancing is a new form of employment created by information and communication technologies in labor markets. Its autonomy and flexibility in terms of time and place is a factor that increases women's employment in this form of work. The new understanding of work shaped within the framework of "autonomy" harbors many precariousness. According to Standing, the flexibility and precarity created by the new global labor markets have created the precariat class. The precariat consists of groups with various statuses in the labor market, including the self-employed, temporary and seasonal workers, involuntary part-time workers, dependent self-employed, or the unemployed with no prospects for social cohesion supported by active labor market policy measures. The study examines whether being a "freelancer" brings about any change in status through the case of women. Female freelancers differ from digital home-based pieceworkers in terms of both demographic characteristics and work preferences. The aim of the study is to reveal whether being a "freelancer" creates a change in women's status. In the study, it was determined through a literature review that women freelancers continue to face uncertainties and precarity in terms of work, income, social security, occupational health and safety within the scope of the precariat class, and that their workload has increased. It has been observed that demographic differences do not create any change in terms of security, and gender roles continue. Women who work as digital home-based workers generally have a profile with a low level of education and see their work as a continuation of housework. In line with their understanding of work, they prefer digital home-based work because they see it as a work-life strategy. However, since the majority of female freelancers have a young and single profile with high levels of education, they do not see working as a work-life balance strategy like digital home-based workers, but choose this way of working as a reaction to the structural changes in the demand for labor in the sectors they work in. Freelancing represents a new career approach for women. In Turkey, freelancing is not seen as a suitable job for a university graduate with high qualifications and is not seen as the equivalent of working in an office. For this reason, women freelancers stated that they are perceived as unemployed in society, that their families put pressure on them to find a proper job, and that they feel lonely. In this context, the "Officeless-Freelance Solidarity Network", which aims to identify and make visible the problems of freelancers in Turkey so that their work is perceived as "valued" by society, to reduce the precariousness of freelancers and to ensure a fairer working order, plays an important role at this point.

Key Words: Freelancing, gender, precarity

Giriş

Gig ekonomisi, günümüzde öneminin ve sayısının giderek çoğaldığı dijital işgücü piyasalarına atıf yapılarak kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, literatürde yeni bir kavram olduğu için kavram çerçevesinin net olarak çizilemediği görülmektedir. Kısmi zamanlı, esnek ve bağımsız çalışma işgücü piyasalarında yeni bir olgu olmamasına rağmen gig ekonomisi dijitalleşmenin getirdiği çevrimiçi platformların kullanımı ile nitelendirilen esnek çalışmayı hızlandıran ve yaygınlaştıran bir boyuta sahiptir. Freelance çalışanların yarattığı ekonomi modeli olarak adlandırılan Gig Ekonomisi, tam

zamanlı veya kısmi zamanlı sözleşmeler yerine serbest çalışma olarak nitelendirilir. Gig ekonomisi, şirketlerin ihtiyaç duyduğu personellere küresel bir işgücü havuzundan ulaşmasını sağlayan ve freelance çalışanlara yeteneklerini ve becerilerini göstermesine fırsat tanıyan platformlardan oluşmaktadır. Freelance çalışma, küresel düzeyde başta ABD ve Birleşik Krallık olmaz üzere gittikçe yaygınlaşan bir atipik çalışma biçimidir. Freelance çalışma, kendi hesabına çalışma biçiminin bir alt türü olarak kabul edilmektedir. Freelance çalışanlar proje/görev bazlı ve birden fazla işveren için çalıştığından taşeron, geçici ve kısa süreli sözleşmeye dayalı olarak çalışan atipik çalışanlardan farklılaşmaktadır. Guy Standing'e göre, yeni küresel emek piyasalarının yarattığı esneklik ve güvencesizlik prekarya sınıfını ortaya çıkarmıştır. Prekarya, emek piyasasında kendi hesabına çalışanlar, geçici ve mevsimlik işçiler, gönülsüz kısmi zamanlı çalışanlar, bağımlı kendi hesabına çalışanlar veya aktif iş gücü piyasası politika önlemleri ile desteklenen sosyal uyum umutları olmayan işsizleri kapsayan çeşitli statülerdeki gruplardan oluşmaktadır. Prekarya sınıfı içerisinde çoğunlukla eğitim düzeyi yüksek beyaz yakalı çalışanlar yer almaktadır (Ayparçası, 2022). Freelance çalışanların eğitim düzeyleri, çalışma biçimleri ve güvencesizlikleri sınıf içerisinde yer alan gruplarla örtüştüğünden prekarya sınıfı kapsamında değerlendirilmektedir. Freelance çalışmanın yer ve zaman açısından özerklik ve esneklik sağlaması kadınların bu çalışma biçiminde istihdamını arttıran bir etken olmuştur. "Özerklik" çerçevesinde biçimlenen yeni çalışma anlayışı birçok güvencesizliği (iş, gelir, sosyal güvenlik, iş sağlığı ve güvenliği) barındırmaktadır (Karataban ve Ekiz Gökmen, 2022). Kadınlar gig ekonomisi çerçevesinde çoğunlukla dijital ev eksenli çalışma ve freelance çalışma biçimlerinde yer almaktadır. Kadınlar, dijital ev eksenli çalışmayı iş-yaşam stratejisi olarak görmektedir. Ancak freelance çalışan kadınlar hem çalışma anlayışı hem de demografik özellikler bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, kadınların statüsünde bir değişim yarattı mı? sorusu çerçevesinde çalışmada, "freelancer" olmanın kadınların statülerinde bir değişim yaratıp yaratmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırmada literatür taramasına dayalı yöntem benimsenmiştir.

Çalışmada, freelance çalışma ve dijital ev eksenli çalışma kavramları açıklanarak, her iki çalışma biçimi arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur. Çalışmanın sorusu ve amacı doğrultusunda araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Son olarak elde edilen bulgular çerçevesinde freelance çalışmanın kadınların statüsünde bir değişim yaratıp yaratmadığı ortaya konulmuştur.

1. Freelance Çalışma Kavramı

Gig ekonomisi, dijital platformlar aracılığıyla tedarikçi ve müşterileri aktif şekilde eşleştirmeyi sağlayan, bireyler ve firmalar arasında kısa süreli ve proje/görev bazında yapılan işlerin yer aldığı ekonomi şeklinde tanımlanabilir (Lepanjuuri, Wishart ve Cornick, 2018:4). 2016'da Avrupa Komisyonu, Çalışmanın Geleceği adlı yayınında Gig ekonomisini, "dijital platformlar aracılığıyla genellikle küresel düzeyde gerçekleştirilen projelere yönelik çalışma ekipleri toplayan, alıcıları ve satıcıları ortak bir havuzda bir araya getiren ekonomi" şeklinde tanımlamaktadır. Buna ek olarak Komisyon, dijital platformların, yalnızca işlerinde zaman ve mekân esnekliği arayanlara yönelik olmadığını sürekli bir iş elde etme şansı düşük olanlara da fırsat sunduğunu vurgulamıştır. Gig ekonomisi kavramını fiziksel/yerel bir ortamda gerçekleştirilen görevlere atıfta bulunarak sınıflandıran görüşlerde mevcuttur (Frenken, 2016; Schmidt, 2017; Eurofound, 2018). Yapılan sınıflandırma önerisi; Görev, bilgi iletişim teknolojileri (BİT) aracılığıyla uzaktan yapılabilirse ve konum tabanlı değilse, bulut tabanlı (Cloud Work) bir çalışmadır. Eğer görev belirli bir kişiye yönelik değil, tanımlanmamış bir gruba internet aracılığıyla verilmişse, kitle kaynak kullanımı (Crowdwork)'dır (Çiğdem ve Erdoğan, 2018:238).

Gig ekonomisi, sürekliliği olmayan ve esnek zamanlı işlerin yer aldığı bir ekonomik modelledir. Bu modelde, çalışanlar yaptıkları görev ve hizmetlerin karşılığında ücretlerini almaktadır. İşgücünün teminini sağlayan bir firma vardır ve çalışanlar bağımsız yükleniciler şeklinde sınıflandırılmaktadır (Dosen ve Graham, 2018:1). Bu bağlamda, gig ekonomisi, tam zamanlı çalışanların istihdam edildiği geleneksel çalışma modeli dışında kalmaktadır (Investopedia, 2018). Gig Ekonomisi, genellikle freelance işlerin yer aldığı bir modeldir. Gig ekonomisinde, talep temelli ve internet aracılığıyla mobil uygulamalar üzerinden yapılan çalışma biçimleri yer almaktadır. Dijital platformlar aracılığıyla ortak bir havuzda bir araya gelen freelance çalışanlar ve müşteriler karşılıklı anlaşmalar yaparak proje bazlı olarak çalışmaktadır. Bu platformlar, kendi hesabına çalışanlara iş fırsatları sunarak zaman ve mekân açısından esnek çalışmaya olanak sağlamaktadır (Stefano, 2016; Todoli ´-Signes, 2017).

Freelance çalışma, genel olarak medya ve eğlence sektöründe görülmekle birlikte, teknolojik dönüşümler aracılığıyla birçok farklı sektörde de giderek yaygınlaşmaktadır. Freelance çalışma; bir firmaya veya işverene uzun süreli sözleşmelerle bağlı kalmayan, sürekli şekilde istihdam edilmeyen belirli hizmet ve görevler için kiralanmış bireylerin çalışma biçimi olarak

tanımlanmaktadır. Freelance çalışanlar, tipik olarak, birden fazla işverene tecrübe, beceri ve uzmanlık alanlarına göre hizmet veren kendi hesabına çalışanlardır (Platman, 2004:577-578). Freelance çalışma, kendi hesabına çalışma biçimi içerisinde kabul edilen atipik çalışma biçiminin bir alt türü olarak görülmektedir. Freelance çalışan bir kişi, işverenle uzun dönemli bir anlaşma yapmaksızın belirli bir proje/görev için çalışmakta ya da ürettiği bir içeriği birden fazla işverene satmaktadır. Bu bağlamda, freelance çalışanlar diğer taşeron, geçici ve kısmi zamanlı çalışan atipik çalışanlardan da ayrılmaktadır (Walters, Warren, Dobbie, 2006). Bu çalışma biçiminde birey emek gücünü kiralamaktan ziyade ifa ettiği hizmetin sonucuna göre ücret almaktadır. Freelance çalışmanın doğasında var olan kendi hesabına çalışma olgusu, bu çalışma biçimini geleneksel çalışma biçimlerinden ayırmaktadır. Freelance çalışanlar, emek sürecinin kontrolünü kendisi sağlayarak zaman ve mekândan bağımsız şekilde özgür biçimde çalışmaktadır. Bu çalışma biçiminin sağladığı özerklik sayesinde freelance çalışanlar tek bir işveren yerine aynı sektörde birden fazla işverene hizmet verebilmektedir (Vosko; 2006:144).

Amerika'da Freelancers Union ve Elance-oDesk beş çeşit freelance çalışma biçimi tanımlamıştır. Bu çalışma biçimleri özetle aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır (Freelancers Union ve Elance-oDesk, 2014:5):

1. Geleneksel Freelancerlar (Bağımsız Yükleniciler/Girişimciler): Bir işvereni yoktur ve bir proje esasına dayalı olarak geçici süreli çalışmaktadır. Amerika'daki en yaygın freelance çalışma biçimidir.
2. Gece Çalışanlar (Moonlighters): Gündüzleri geleneksel bir işte çalışırken, geceleri freelance çalışan profesyonellerdir. (Örn. Geceleri çeşitli kuruluşlar için projeler yapan kurumsal bir web geliştiriciler)
3. Çeşitli İşlerde Çalışanlar (Diversified Workers): Hem geleneksel işlerden hem de freelance çalışmadan dolayı çeşitli gelir elde edenlerdir. (Örn. Bir dış hekiminin ofisinde haftada 20 saat bir resepsiyonda çalışan ve gelirinin geri kalan kısmını Uber için şoförlük yapan ya da serbest yazı yazma işlemini gerçekleştirenler)
4. Geçici Çalışma: Yalnızca bir işveren/müşteri veya proje için uzun dönemli geçici iş sözleşmesine dayalı olarak çalışanlardır. (Örn. Aylar sürececek bir proje için geçici sözleşme ile çalışan bir iş danışmanı)

5. Freelance İş Sahipleri: 1 – 5 arasında çalışana sahip, kendini hem iş sahibi hem de freelance olarak düşünen işletme sahiplerini ifade etmektedir.

Freelance çalışma, Roma tanrısı olan Janus ile tasvir edilmektedir. Bir Roma tanrısı olan Janus'un bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakmaktadır. Freelance çalışmanın da bir yüzü dijital teknolojilere hâkim olan yeni işgücünün istediği özgürlük, özerklik, girişimciliği, diğer yüzü de iş, gelir, sosyal güvenlik ve iş sağlığı ve güvenliği alanlarındaki güvencesizlikleri ifade etmektedir (Çiğdem ve Erdoğan, 2018:229). Freelance çalışma, basın ve film endüstrisinin de içerisinde yer aldığı medya sektöründe yerleşik bir hal almıştır. Ancak BİT'in ilerlemesiyle birlikte grafik tasarım, web tabanlı girişimler, eğlence vb. etkinlikler başta olmak üzere diğer sektörlerde de yayılmıştır (Pedersini ve Coletto, 2010:5). Geleneksel freelancerlar, doğrudan pazar için çalışan bir birey, diğer bir ifadeyle, hizmetlerini bir veya daha fazla işverene kendisi firmanın bir parçası olmadan vermeyi kabul eden bir kişi olarak tanımlanmaktadır. Freelancerlar, kendi hizmetlerinde özerkliğe sahiptir ve görev için ihtiyacı olan alet ve materyalleri ellerinde bulundurmakta ve tüm iş risklerini taşımaktadır (Todolı '-Signes, 2017).

2. Dijital Ev Eksenli Çalışma

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınları işgücü piyasasının dışına iten, işgücü piyasasında var olanların da ne şartlarda ve ne kadar sürede yer alacağını belirleyen en önemli etkidir. Bu bağlamda, kadınlar iş ve aile yaşam dengesini sağlayabilmek adına enformel çözüm olarak ev eksenli çalışmaya yönelmiştir. Günümüzde kadınların yaygın olarak yer aldığı ev eksenli çalışma biçiminin tarihsel olarak pek çok ülkede kadınların üretim faaliyetlerine katılımına olanak sağladığı görülmektedir. Geçmişten günümüze kadarki süreçte ev eksenli çalışmayı ağırlıklı olarak kadınların tercih etmesi veya tercih etmek zorunda kalması bu çalışma biçiminin kadınlara özgü olarak etiketlenmesine yol açmıştır.

Kadının evin ekseninde şekillenen emeğini ifade eden (Topçuoğlu, 2012:4) “ev eksenli çalışma” kavramı, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından “işyeri dışında ve kendi evinde, çalışanın kendi tercih ettiği başka bir mekânda alet, malzeme ve diğer girdileri kimin tedarik ettiği fark etmeksizin, işveren tarafından belirlenen bir ürün veya hizmetle sonuçlanan çalışma” şeklinde tanımlanmaktadır. Kendi hesabına, fason veya sipariş üzerine kadın emeği gerektiren dantel, boncuk işleme, mantı yapımı vb. işler yüksek getirili işler

olmamasına rağmen, kadınlar öncelikli olarak çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlamak ve aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla bu çalışma biçimine yönelmektedir (Bergan, 2009:220; Aslan, 2016:71).

Ev eksenli çalışma; kendi hesabına çalışma, sipariş üzerine çalışma ve fason çalışma olmak üzere üç grupta incelenebilir. “Kendi hesabına çalışan” ev eksenli çalışanlar, kendi belirledikleri malzemelerle kendi tasarladıkları ürünleri fiyatlandırıp satanlardır. “Sipariş üzerine çalışanlar”, çevreden talep edilen çeyizlik eşyaları ve dikim işlerini evde üretip müşteriye teslim edenlerdir. Sipariş üzerine çalışanlar, sipariş verenin taleplerini esas alarak belirtilen süre içerisinde üretimi tamamlayıp ürününü ücret karşılığında teslim etmektedir. “Fason çalışanlar”, işlerini işi verenin talep ettiği sürede ve nitelikte üretmektedir. Fason çalışmada, genellikle işverenden veya fabrikalardan araçlar vasıtasıyla alınan pul/boncuk işleme, dantel vb. işler yer almaktadır. Günümüzde fason çalışma oldukça yaygın olmakla birlikte, bu tür çalışmalarda parça başı ücretlendirme söz konusudur (Kocabaş, Besler ve Canbey Özgüler, 2017:181-182).

15. yy’da ev eksenli çalışma biçiminin “aile içi imalat”, “ev imalatı”, “ev sanayisi”, “sipariş üzerine imalat sistemi” ve “putting out system” olarak da kavramsallaştırıldığı ve merkantalist döneme geçiş sürecinde oldukça önemli bir üretim biçimi olduğu görülmektedir. Endüstri Devrimine kadar ev ve çalışma, birbiriyle iç içe geçmiş olgular olarak kalmıştır. Gündelik yaşamın ve çalışmanın ayrı kavramlar olarak ele alınması, Endüstri Devriminden sonra gerçekleşmiştir (Topçuoğlu, 2012). Endüstri Devrimi sonrası bireylerin fabrikalarda çalışmaya başlaması ev-işyeri ayrımını, mesai kavramını ve çalışma zamanı-boş zaman ayrımını kavramını ortaya çıkarmıştır. Yaşanan değişim sonucunda ev eksenli çalışmanın yok olacağı düşünülse de sanayileşme ev eksenli üretimi yok etmemiş, aksine ortaya çıkan kitlesel işsizlik, işçi sınıfına ait aileleri fabrika üretimine bağımlı olmak koşuluyla ev eksenli çalışmaya yönelmesini zorunlu kılmıştır. Böylelikle, tarihte ilk defa “ev eksenli sanayi üretimi” ortaya çıkmıştır. 20.yy boyunca ev eksenli çalışma, toplam toplumsal üretimdeki payı bakımından bölgesel ve sektörel farklılıklar gösterse de 1970’lerdeki ekonomik bunalıma kadar, fabrika üretimine ek/yardımcı bir çalışma biçimi olarak kalmıştır. Öte yandan, 20.yy boyunca yaşanan ekonomik ve siyasal krizler, kadın istihdamında dönemsel hareketlilikler sağlasa da, ev eksenli çalışmada kadınlar her zaman işgücünün büyük bir bölümünü oluşturmuştur (Agcadağ Çelik, 2020:762).

Günümüzde gıda ve imalat ürünleri ağırlıklı olmak üzere kadınlar aracılığıyla birçok emek yoğun ürün evde üretilmeye devam etmektedir. Son zamanlarda gerçekleşen hızlı teknolojik gelişmelerle birlikte, geleneksel bir çalışma biçimi olan, kendi hesabına, sipariş usulü ve fason çalışma şeklinde türleri bulunan ev eksenli çalışmanın değişime uğradığı gözlemlenmektedir. BİT sayesinde “mobilleşme” yaygınlaşarak dijital platform uygulamalarının artmasını sağlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte, ev eksenli çalışanlar yeni iş fırsatlarını tanımak ve değerlendirmek adına faaliyetlerde bulunarak mobilleşme yoluna gitmiştir. Toplumsal ve kültürel dönüşümlerin yanı sıra ekonomik alanda da yeni bakış açıları gündeme gelmiştir. BİT'in ekonomik hayatın farklı alanlarında kullanımının artmasıyla birlikte, firmalar faaliyetlerini elektronik ortama taşımıştır (Agcadağ, 2014:21). Bilgisayarlar ve akıllı telefonlar aracılığıyla dijital platformlarda kolay ve hızlı bir iş akışı sayesinde firmalar ürün ve hizmet satışını gerçekleştirmiştir. Bu durum, ev eksenli çalışanların hizmetlerini dijital ortama aktarmasını sağlamıştır. Ev eksenli çalışan kadınlar evde ürettikleri yemekleri dijital platformlarda tüketicilere, restoranlara ve kafelere pazarlamaya başlamıştır. Dijital ev eksenli çalışan kadınlar bu platformlar aracılığıyla, evlerinde ürettikleri ürünlerin bilgilerini, fotoğraflarını kendi belirledikleri fiyatlar üzerinden satışa sunabilmektedir. Ürün teslimleri evden eve veya kargo yoluyla tüketiciye iletilmektedir. Böylelikle geleneksel ev eksenli çalışan kadınlar dijital ev eksenli çalışan kadınlar statüsüne kavuşma imkânı bulmuştur. Dijital ev eksenli çalışanların büyük bir kısmının kadın olması tesadüfi bir durum değildir. Tüketicinin aradığı ürün nitelikleri ve memnuniyeti açısından kadınların bu platformda yer almasını açıklayan bir durumdur. Tüketici taleplerinin yanı sıra kadınların da ev içi sorumlulukları ile birlikte ekonomik kazanç elde etmesine imkân sağlaması bu platformlarda kadınların yer almasının önemli nedenleri arasındadır. Ayrıca kadınların geleneksel çalışma biçimlerinde çok düşük ücretlerle çalışması, kreş ve bakım hizmetlerinin oldukça maliyetli olması ve işyeri açmak isteyen kadınların gerekli sermayen yoksun olması da diğer nedenler arasındadır. İlerleyen yıllarda popülerliğinin artacağı düşünülen bu çalışma biçiminin kadınlar açısından birçok dezavantajı da içerisinde barındırmaktadır. Hem emek yoğun hem de düşük ücretli bir çalışma biçimi olmasının yanı sıra kadınları sosyal güvenlik sistemi dışarısında bırakarak kayıt dışı istihdama yol açmaktadır. Öte yandan, günlük veya aylık sabit bir maaş olmadığından kazanç tutarları müşteri beğeni ve taleplerine göre değişkenlik göstermektedir. Dijital ev eksenli çalışan kadınların temel motivasyonun “kendi kazançların elde edebilmek” olduğu görülmektedir (Agcadağ, 2020:765).

3. Freelance ve Dijital Ev Eksenli Çalışmanın Karşılaştırılması

Freelance ve dijital ev eksenli çalışma arasında çeşitli benzerlikler olsa da çalışma biçiminin yapısında ve işleyişinde temel farklılıklar bulunmaktadır. Her iki çalışma biçiminin karşılaştırılmasında yaşanan güvencesizlikler esas alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Freelance ve Dijital Ev Eksenli Çalışma

	Freelance Çalışma	Dijital Ev Eksenli Çalışma
İstihdam Durumu/Sözleşme	Kayıt dışı istihdam durumu yaygındır. Sözleşmeler genellikle sözlü şekilde yapılır. Nadiren yazılı bir sözleşme yapılır. (Reklam ve çeviri ajansları aracılığıyla yazılı sözleşme veya çevrimiçi hesaplar üzerinden kayıtlı sözleşme)	Kayıt dışı istihdam durumu yaygındır. Sözleşmeler genellikle sözlü şekilde yapılır. Tüm sözleşmeler güven ilişkisine dayalı şekilde yapılır.
Çalışma Süresi	Teslim tarihi bellidir ve tamamen çıktı temellidir. İşin kendisine yönelik saatler sayılmaz ancak çalışanlar kendi rutinlerinde günlük 5 saatin üzerinde çalışır.	Çalışılan süre iş yükü ve süre sınırlarına göre değişir. İstikrarsız, düzensiz; hiç yoğun değil veya çok yoğundur. Talebin düşük veya yüksek olduğu zamanlar vardır.
Ücret	Çıktı temellidir. (Örn. Makale çevirmek gibi) Sektöre göre değişir; çevirmen, yazılım programcısından daha çok kazanır ve pazarlık payı daha yüksektir.	Günlük veya aylık olarak sabit bir kazanç elde etmek mümkün değildir. Beğenme ve tercih sıklığına göre kazançta değişmektedir.
Sosyal Güvenlik	İsteğe bağlı, SGK katkı payı ödemek çalışanın kararıdır. Kayıtlı yazılı sözleşme kapsamında SGK katkı payı işverence ödenir. Kadınlar sağlık sigortası bakımından eşin bakmakla yükümlü olduğu kişidir.	Kayıt dışı çalışma söz konusudur. Kadınlar sağlık sigortası bakımından eşin bakmakla yükümlü olduğu kişidir.
İş Sağlığı ve Güvenliği	Uzun süreli bilgisayara maruziyet nedeniyle; göz problemi, ergonomik (duruş bozukluğu, sırt ve bel ağrısı vb.), yalıtılmışlık, uzun saatler çalışma, zayıf iş-yaşam dengesi vb. psiko-sosyal riskler içermektedir.	Evde kullanılan malzemelerin eksikliğinden veya yanlış kullanımından dolayı gerçekleşebilecek olası tehlikelere karşı bireyin yanı sıra aile üyelerinin de sağlığı üzerindeki etkileri içermektedir.
İş Yaşam Dengesi ve Sosyal Yalıtılmışlık	Freelancer kadınların çoğunluğu bekar olduğundan bu çalışma biçimini iş-yaşam stratejisi olarak görmemektedir. Freelance çalışma, aile ve yakın çevre tarafından eğitim düzeylerine uygun bir iş olarak atfedilmediğinden "işsiz" olarak nitelendirilirler. Toplumsal cinsiyetçi roller devam ettiğinden evden çalıştıkları için ev işlerini yapma yükümlülüğü hissetmektedirler. Günlük iş faaliyetlerinde insanlarla iletişim kuramadıklarından çalışmanın yalnız ve yalıtıcı olduğunu düşünmektedirler.	Dijital ev eksenli çalışan kadınların çoğunluğu evli olduğundan kadınlara zaman açısından esneklik sağlama, işlerini çocuklarının okul takvimine göre ayarlayabilme, aileleri için yemek pişirebilme ve küçük yaşta çocuklarına bakabilme fırsatı tanıdığından bu çalışma biçimini iş-yaşam stratejisi olarak görmektedir. Dijital ev eksenli çalışmada, işin hızlıca bitirilmesi gerektiği durumlarda kadınlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma oluşur. Kadınlar, gönüllü olarak kendi marifetli olduğu alanlarda birbirine yardım eder.

Kaynak: ILO, 2020

4. Örgütlülük: Ofissizler Örneği

Freelance çalışanlar, kendi evlerinde uzaktan ve tek başlarında çalışmaktadır. Bu çalışma biçiminin bir getirisi olan sosyal yalıtılmışlık mesleki gelişimlerini ve ruhsal iyilik halini olumsuz yönde etkilemektedir. Freelancerlar, ofis ortamında çalışırken yararlanılan Wi-Fi, yemek ve diğer sosyal olanaklardan eksik kalmalarının yanı sıra takım çalışması, bilgi ve deneyim paylaşım eksikliği gibi kişisel gelişimi olumlu yönde etkileyecek çalışmalardan yoksun kalmaktadır. Ofissizler, 2018'de İstanbul'da "Dünyada Mekan" adlı ortak bir alanda tanışan freelance çalışanlar, beyaz yakalılar ve işsizlerden oluşan bir grup tarafından kurulan freelance dayanışma ağıdır. Ofissizler, atipik bir çalışma biçimi olan freelance çalışmayı daha da görünür kılmayı, freelancerların sosyal yalıtılmışlık durumu yenmeyi ve yaşanan güvencesizliklerin üstesinden gelebilmeyi amaçlayan dayanışma ağları kurmayı hedeflemektedir (ILO, 2020).

Ofissizler'in hedefleri arasında freelance çalışmaya uzaktan istihdam biçimi olarak tanınırlık kazandırmak, freelance çalışanlar arasında dayanışma ağları oluşturmak (Örn. Ortak çalışma günleri, tanışma toplantıları, sosyal etkinlikler vb. düzenlemek), freelance çalışanlara yönelik yasal hakları talep etmek ve savunmak (Örn. Asgari ücretleri belirlemek, ödenmemeliğin önüne geçmek, sözleşme ve sosyal güvenlik yardımları talep etmek), freelance çalışanların gerçekleştirebileceği alternatif üretim biçimlerini (kooperatifler, iş paylaşma, becerilerin birleştirilmesi vb.) desteklemek bulunmaktadır (ILO, 2020).

Freelance çalışanların sosyal yalıtılmışlığını yenebilmesi için Ofissizler çeşitli çalıştaylar düzenlemekte ve her Çarşamba günü birlikte çalışmalarına olanak sağlayacak Dünyada Mekan'da toplanmaktadır. Diğer yandan, bu buluşmalara birçok mali ve sosyal nedenlerden dolayı tüm freelance çalışanlar katılamamaktadır. Buna karşılık katılamayanlara yönelik etkileşimlerin gerçekleştirilmesi adına "riot.me" adlı çevrimiçi bir sohbet platformu oluşturmuşlardır. Bu platformda, farklı sektörlerde çalışan freelancerlara yönelik ayrı çevrimiçi odalar ve tartışabilecekleri ortak çevrimiçi odalar yer almaktadır. Böylelikle, yüz yüze buluşamayan freelancerlar birbirilerine tavsiyede bulunup bağlantı kurabilmektedir (ILO, 2020).

5. Bulgular

Bu kısımda, araştırmanın sorusu ve amacı doğrultusunda, freelance ve dijital ev eksenli kadınların karşılaştırılması, bu karşılaştırma sonrası benzerliklerin ve farklılıkların ortaya konulması adına literatür taramasına dayalı yapılan araştırmanın bulgularına yer verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Freelance ve Dijital Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Arasındaki Farklılıklar

	Freelance Çalışan Kadınlar	Dijital Ev Eksenli Çalışan Kadınlar
Demografik Özellikler	25-30 yaş	40 yaş ve üzeri
Eğitim Düzeyi	Lisans ve Lisansüstü (Yüksek Lisans veya Doktora)	İlköğretim veya Hiç Öğrenim Görmemiş
Medeni Durum	Freelance çalışanların çoğu bekarıdır.	Dijital ev eksenli çalışanların çoğu evlidir.
Çalışma Anlayışları	Kariyer tercihi (kendini geliştirme arayışı), bürokratik çalışma ortamlarından kaçış, hiyerarşik yapıya tepki (özerklik arayışı), çalışma saati ve yer esnekliği	İş-yaşam stratejisi, (evdeki sorumlulukları gelir getirici bir faaliyet ile birleştirebilmek), koca izni, yaşlı ve çocuk bakımı, ev içi işler gibi engeller

6. Sonuç

Freelance çalışma, Roma tanrısı olan Janus'a benzetilmektedir. Janus bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakan bir Roma tanrısıdır. Freelance çalışma, dijital platformlar aracılığıyla çalışanlara birçok avantaj sağlamakla birlikte, atipik bir çalışma biçimi olarak da birçok dezavantaj barındırmaktadır. Özgürlük, özerklik ve girişimciliğe olanak sağlayan dijital platformlar, iş, gelir, sosyal güvenlik ve iş sağlığı ve güvenliği alanlarındaki güvencesizlikleri beraberinde getirmektedir. Basın ve film endüstrisinde yaygın olan bu atipik çalışma biçimi BİT sayesinde başta grafik tasarım, web tabanlı girişimler, eğlence vb. sektörler olmak üzere diğer sektörlerde de yaygın bir şekilde görülmektedir. Guy Standing'in prekarya sınıflandırmasına göre bu grupta yer alanların niteliklerine ve güvencesizliklerine bakıldığında freelance çalışanlar da bu sınıflandırma içerisinde yer almaktadır. Kadınlar gig ekonomisi çerçevesinde çoğunlukla dijital ev eksenli çalışma ve freelance çalışma biçimlerinde yer almaktadır. Bu bağlamda, tam zamanlı çalışan mavi yakalı kadınlar esnek çalışan freelancer ve dijital ev eksenli çalışan kadınlara dönüşmüştür. Kadınlar, dijital ev eksenli çalışmayı iş-

yaşam stratejisi olarak görmektedir. Dijital ev eksenli kadınlar ve freelancer kadınlar arasındaki demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıklara rağmen güvencesizliklerin devam ettiği görülmektedir. Freelancer kadınlar demografik olarak daha genç bir profile sahip olup eğitim düzeyleri daha yüksektir. Freelancer kadınların çoğu bekar olduğundan kariyer anlayışlarının da bu doğrultuda değiştiği gözlemlenmiştir. Freelancer kadınlar, freelance çalışmayı bir kariyer tercihi (kendini geliştirme arayışı), bürokratik çalışma ortamlarından kaçış, hiyerarşik yapıya tepki (özerklik arayışı) ve çalışma saati ve yer esnekliği sağlayan bir çalışma olarak görmektedir. “Freelancer”ların işsiz olarak nitelendirilmesi, ev işlerini yapma yükümlüğünün devam etmesi kadına atfedilen toplumsal cinsiyetçi rollerin devam ettiğini göstermektedir. “Freelancer” olmak kadınların statüsünde herhangi bir değişim yaratmadığı gibi sosyal yalıtılmışlığın daha da derinleştiği görülmektedir. Kadınların görünmez emeği daha da görünmez hale gelmiştir. Türkiye’de freelancerların yaptıkları işin toplum tarafından “değer atfedilen” bir iş olarak algılanması için sorunları belirleyip görünür kılmayı, freelance çalışanların güvencesizliğini azaltmayı ve daha adil bir çalışma düzeni sağlamayı amaçlayan “Ofissizler-Freelance Dayanışma Ağı” bu noktada önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Agcadağ, İ. (2014). Sanal Alışveriş. Akdeniz Beşeri Bilimler Dergisi, 4, 21-33.
- Agcadağ Çelik, İ. (2020). A Sociological Evaluation on The "Digital" Home (Women) Based Work and The Status of Women. Journal of Current Researches on Social Sciences, 10 (4), 753-770.
- Aslan, H. (2016). Ev Eksenli Çalışan Kadınların Sosyal ve Ekonomik Hayatlarına İlişkin Bir Saha Araştırması: Denizli İli Örneği. Fe Dergi Feminist Eleştiri Dergi, 8 (1), 69-90.
- Ayparçası, M. (2022). Koronavirüs Pandemi Sürecinde Guy Standing'in Prekarya Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(2), 257-281.
- Bergan, R. (2009). Women Home-Based Workers Organising for Econometric Rights: Case Studies From Bulgaria and Turkey. Gender&Development, 17(2), 219-229.
- Çiğdem, S. ve Erdoğan, E. (2018). Gig Ekonomisi ve Freelance İşgücünün Yükselişi. Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Seçme Yazılar- II. 229-263.
- Dosen, I. ve Graham, M. (2018). Labour Rights In The Gig Economy." Parliamentary Library & Information Service, Parliament of Victoria, 1-24.
- Eurofound. (2018).<https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrialrelations-dictionary/gig-economy>
- Freelancers Union ve Elance-Odesk. (2014). Freelancing In America: A National Survey Of The New Workforce.
- Frenken, K. (2016). Sustainability Perspectives On The Sharing Economy. Environmental Innovation and Societal Transitions, 23(November), 1-2.
- Investopedia. (2018). <https://www.investopedia.com/terms/g/gig-economy.asp>
- Karataban, M. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2022). Transformation of Work Practice in The Digitalized Labor Process: Freelancers in Turkey. International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences, 12(1), 243-264.
- Kocabaş, F., Besler, S. ve Canbey Özgüler, V. (2017). Ev Eksenli Çalışan Kadınlara Yönelik Niteliksel Bir Araştırma: Eskişehir El Sanatları Pazarı Örneği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(18), 178-201.
- Lepanjuuri, K., Wishart, R. ve Cornick, P. (2018). The Characteristics of Those in The Gig Economy- Final report.
- Pedersini, R. ve Coletto, D. (2010). Self-Employed Workers: Industrial Relations and Working Conditions. Dublin.
- Platman, K. (2004). "Portfolio Careers" and The Search For Flexibility In Later Life. Work, Employment&Society, 18(3), 573-599.
- Schmidt, F.A. (2017). Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Workand Gig Work, Friedrich Ebert Stiftung, Division for Economic and Social Policy. 1-27.
- Stefano, V. D. E. (2016). The Rise of The Just-In-Time Workforce: Ondemand Work, Crowdfwork and Labour protection In The Gig Economy. ILO. Geneva.
- Todoi '-Signes, A. (2017). The "Gig Economy ": Employee, Selfemployed or The Need For a Special Employment Regulation ? Sage Publications, 23(2), 193-205.
- Topçuoğlu, R.A. (2012). Küreselleşme ve Üretimin Esnekleşmesi Sürecinde Kadın Emeği. Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran, 3-9.

- Vosko, L. F. (2006). Precarious Employment: Understanding Labour Market Insecurity in Canada.
- Yıldız, S. (2022). Dijital Reklamcılık Uygulamaları Olarak Freelance Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 2022(58),97-122.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO). (2020). https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_774337.pdf
- Walters, E., Warren, C. ve Dobbie, M. (2006). The Changing Nature Of Work: A Global Survey and Case Study of Atypical Work In The Media Industry. Switzerland.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

ISBN 978-975-7120-47-6

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

ISBN 978-975-7120-47-6

